

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»**

На правах рукопису

БАХІЧА ЕЛЕОНОРА ЕКРЕМІВНА

УДК 378.013+179.9+370.711

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В
ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ КРИМУ**

13.00.08 – дошкільна педагогіка

Дисертація на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:

Карпова Елла Едуардівна,

доктор педагогічних наук, професор

Одеса – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ КРИМУ	12
1.1. Полікультурне середовище Криму та його вимоги щодо професійної діяльності вихователя дошкільного навчального закладу	12
1.2. Проблема підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в науково-педагогічних дослідженнях	27
1.3. Готовність майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в полікультурному середовищі та педагогічні умови її формування	49
Висновки з першого розділу	70
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ КРИМУ	74
2.1. Структура та завдання експериментального дослідження ефективності педагогічних умов у формуванні готовності майбутніх вихователів до роботи в полікультурному середовищі ДНЗ Криму	74
2.2. Зміст і результати розвідувально-пошукового етапу експериментальної роботи	88
2.3. Методика реалізації педагогічних умов у процесі формування	111

готовності майбутніх вихователів до роботи з дітьми в полікультурному середовищі ДНЗ Криму

2.4.	Результати формувального етапу експериментального дослідження та їх аналіз	148
2.4.1.	Результати констатувального етапу експериментальної роботи та їх аналіз	148
2.4.2.	Результати прикінцевих зрізів формувального експерименту та їх аналіз	154
	Висновки з другого розділу	160
	ВИСНОВКИ	165
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	170
	ДОДАТКИ	201

ВСТУП

Актуальність дослідження. Інтеграція світової спільноти, тенденція до взаємного збагачення, мирного співіснування і співпраці сьогодні визначають життя держав, народів, кожної людини, вони є характерною і невід'ємною рисою сучасного суспільства. За цих умов полікультурність освіти і виховання визначається одним із провідних принципів Національної доктрини розвитку освіти в Україні у XXI столітті та відтворюється в державних стандартах базової і повної шкільної освіти, Базовому компоненті дошкільної освіти.

Проблема виховання культури міжнаціональних стосунків підростаючого покоління, підтримки і захисту особистості в її етичному становленні та самовираженні висвітлюються в працях П. Блонського, В. Водовозової, П. Каптерєва, Я. Коменського, І. Песталоцці, Ж. Руссо, В. Сухомлинського, Л. Толстого, К. Ушинського, С. Шацького і багатьох інших видатних педагогів. Вони наголошують на необхідності розвитку національної школи, виховання і навчання дітей на традиціях рідної та світової культури.

Одним із важливих проблем сучасної освіти є підготовка педагогів, здатних здійснювати професійну діяльність у навчальних закладах з багатонаціональним складом. Досліджено зміст і шляхи формування культури міжетнічних відносин студентської молоді у вищому навчальному закладі (Я. Довгополова, Є. Степанов), культури міжнаціонального спілкування (Т. Атрощенко), етнокультурної компетентності (О. Гуренко), готовності вчителів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища (Л. Гончаренко), педагогічні технології підготовки школярів і вчителів до толерантної міжкультурної комунікації (Г. Безюлева, Т. Білоус, С. Бондирєва, І. Лощєнова, А. Садохін, Ю. Годорцева, Г. Шеламова та ін.). Окремі

аспекти полікультурного виховання дітей дошкільного віку на засадах етнопедагогіки висвітлюються в працях В. Ботнар, Ю. Бочарова, О. Гуренко, Л. Кадирової, Л. Редькіної, М. Хайруддінова та ін.

Виховання в дусі толерантного співіснування, взаємодопомоги й співпраці людей з різними культурно-історичними коріннями і національними традиціями в сучасному українському суспільстві є надзвичайно актуальним. Найвиразніше його потреба виявляється в Криму, де через історичні обставини більшість населення, що постійно мешкає на цій території, належить до різних етнічних груп і національних культур. Ситуація, що склалася в Криму, вимагає освіти, в якій полікультурне, інтернаціональне виховання є невід'ємною складовою цілісного процесу становлення особистості.

Відомо, що основні моральні цінності, культурні норми людських відносин найбільш ефективно засвоюються в дошкільному віці (І. Бех, А. Богуш, О. Кисельова, В. Котирло, Т. Поніманська та ін.). У їх формуванні вирішальна роль належить вихователю, професійна діяльність якого не тільки забезпечує певну спрямованість цього процесу, але й виступає моральним еталоном, на який орієнтуються дошкільники та якому вони наслідують у своїй поведінці. Проте питання підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку до професійної діяльності в полікультурному просторі і, зокрема, у полікультурному середовищі Криму, не знайшли свого висвітлення в науково-педагогічних дослідженнях. Отже можна констатувати протиріччя, що виникли: між потребами полікультурного середовища Криму, існування і розвиток якого вимагає діалогу та взаємодії людей, що належать до різних національних культур, і відсутністю в системі освіти педагогічних технологій, що забезпечують їх підготовку до міжкультурної взаємодії; між соціальною потребою виховання з раннього віку кожної людини в дусі толерантності до культурних відмінностей і відсутністю фахівців-

педагогів, спеціально підготовлених до вирішення цього завдання в професійній діяльності.

Враховуючи вище зазначене, була сформульована тема дослідження «Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дослідження виконано в межах наукової теми кафедри дошкільної педагогіки «Ефективність педагогічних моделей керування якістю підготовки фахівців в системі вищої педагогічної освіти» (№ 0106U000468), що входить до наукового плану Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Тема дисертації затверджена Вченою радою Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 7 від 23.02.2006 р.) й узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 8 від 30.03.2007 р.)

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й апробувати педагогічні умови підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму.

Завдання дослідження:

1. Визначити зміст понять «полікультурне середовище Криму», «полікультурне середовище дошкільного навчального закладу», «готовність майбутніх вихователів до професійної діяльності в полікультурному середовищі ДНЗ».

2. Схарактеризувати складові, критерії і показники готовності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища Криму.

3. Виявити й обґрунтувати педагогічні умови формування готовності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної

діяльності в полікультурному середовищі Криму.

4. Розробити експериментальну методика реалізації педагогічних умов, що забезпечують готовність майбутніх вихователів до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму і перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження – підготовка майбутніх вихователів до професійної діяльності.

Предмет дослідження – готовність майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища.

Гіпотеза дослідження. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму у вищому навчальному педагогічному закладі буде ефективною, якщо зреалізувати такі педагогічні умови: відтворення в змісті навчання інформації про культурні традиції народів, що мешкають на території Криму; наявність практичних завдань, що спонукають до усвідомлення й опанування методики полікультурного виховання дітей дошкільного віку на засадах толерантності; організація виховної роботи, що забезпечує набуття майбутніми вихователями особистого досвіду толерантної взаємодії і співпраці в полікультурному середовищі.

Методи дослідження. Для розв'язання окреслених завдань, досягнення мети і перевірки гіпотези дослідження використано методи теоретичного й емпіричного рівня. З метою визначення стану проблеми в наукових дослідженнях, обґрунтування особливостей підготовки вихователів до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму, педагогічних умов цієї підготовки використано метод аналізу й узагальнення наукових даних, представлених у філософських, психолого-педагогічних, навчально-методичних джерелах. З метою перевірки

ефективності визначених педагогічних умов формування готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища дошкільних навчальних закладів Криму використано методи цілеспрямованого спостереження за діяльністю вихователів дошкільних навчальних закладів і студентів, анкетування, тестування, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний етапи), аналіз продуктів діяльності студентів. Для узагальнення експериментальних даних, перевірки робочих гіпотез і достовірності одержаних результатів, визначення тенденцій та закономірностей їх змінювання використано методи математичної статистики.

Базою дослідження виступили: дошкільне відділення психолого-педагогічного факультету Республіканського вищого навчального закладу «Кримський інженерно-педагогічний університет», відділення «Дошкільне виховання» педагогічного училища (м. Сімферополь), факультет дошкільного виховання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», методичні об'єднання вихователів дошкільних навчальних закладів Управління освіти Сімферопольської міської ради АР Крим. Загальна кількість учасників експерименту склала 490 осіб. В основному формувальному експерименті взяли участь 216 студентів.

Наукова новизна одержаних результатів. *Уперше* розроблено й науково обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму (відтворення в змісті навчання інформації про культурні традиції народів, що мешкають на території Криму; наявність практичних завдань, що спонукають до усвідомлення й опанування методики полікультурного виховання дітей дошкільного віку на засадах толерантності; організація виховної роботи, що забезпечує набуття майбутніми вихователями особистого досвіду толерантної взаємодії і співпраці в полікультурному

середовищі); *визначено* поняття «полікультурне середовище Криму», «полікультурне середовище дошкільного навчального закладу», «готовність майбутніх вихователів до професійної діяльності у полікультурному середовищі дошкільного навчального закладу»; *описано* складові готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності в полікультурному середовищі ДНЗ на засадах толерантності (когнітивна, емоційно-афективна, діяльнісна), критерії (обізнаність, навченість, спроможність), показники (позитивне ставлення до представників інших національних культур, знання теорії і методики виховання в дошкільників толерантності, уміння здійснювати виховання дітей дошкільного віку на засадах принципів толерантності, комунікативна і педагогічна толерантність, здатність до співчуття та співпереживання, гнучкість і відсутність стереотипів у сприйнятті і вирішенні ситуацій педагогічної діяльності) та *схарактеризовано* рівні (високий, середній, низький) готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища дошкільного навчального закладу; *уточнено* зміст поняття «підготовка майбутніх вихователів до професійної діяльності в полікультурному середовищі дошкільного навчального закладу»; *подальшого розвитку* дістала теорія і методика професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у ВНЗ.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблено й експериментально апробовано методику реалізації педагогічних умов підготовки майбутніх вихователів до роботи з дітьми в полікультурному середовищі дошкільного навчального закладу Криму, зміст і програму спецкурсу «Технологія професійної діяльності вихователя в полікультурному середовищі дошкільного навчального закладу», систему вправ і тренінгів з формування в майбутніх вихователів навичок толерантної взаємодії з дітьми й дорослими, які є носіями інших

етнокультурних традицій, проект полікультурної виховної роботи зі студентами в позанавчальний час. Ці матеріали можуть бути використані в навчальному процесі вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку спеціалістів за фахом «Дошкільне виховання», в інститутах удосконалення і підвищення кваліфікації в процесі перепідготовки педагогічних кадрів для ДНЗ, у роботі методичних об'єднань вихователів дошкільних навчальних закладів та студентських організацій ВНЗ.

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес факультету дошкільного виховання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (акт про впровадження № 24 від 11.01.2011 р.), психолого-педагогічного факультету Республіканського вищого навчального закладу «Кримський інженерно-педагогічний університет» (акт про впровадження № 01.3-08/779 від 21.10.2009 р.), у роботу методичного об'єднання вихователів дошкільних навчальних закладів управління освіти Сімферопольської міської ради (акт про впровадження № 2327/07/01-06 від 24.11.2010 р.), Республіканського комітету АР Крим по справах міжнаціональних відносин і депортованих громадян (акт про впровадження № 01-05/452 від 21.10.2009 р.).

Достовірність наукових результатів забезпечено системністю вихідних методологічних позицій дослідження, застосуванням комплексу методів дослідження, адекватних його предмету, цілям і завданням, тривалим часом та можливістю повторення дослідно-експериментальної роботи, кількісним і якісним аналізом емпіричних даних, репрезентативністю вибірки та статистичною значущістю експериментальних даних, зіставленням отриманих результатів з масовим педагогічним досвідом.

Апробація результатів дослідження здійснена на *міжнародних*: «Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону» (Ялта, 2009), «Світ

дошкілля: психолого-педагогічні проблеми дошкільної освіти» (Рівне, 2010), «Удосконалення підготовки майбутнього педагога в контексті Болонської конвенції» (Мукачеве, 2010); *всеукраїнських*: «Психолого-педагогічні аспекти розвитку особистості в дитячі роки: актуальні проблеми народної педагогіки» (Сімферополь, 2006), «Якість вищої освіти та проблеми підготовки фахівців у вищій школі» (Одеса, 2009), «Сучасна вища освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика» (Одеса, 2010) науково-практичних конференціях; ІУ всеукраїнських педагогічних читаннях, присвячених педагогічній спадщині К. Д. Ушинського (Одеса, 2006); науково-методологічному семінарі педагогічних кафедр Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, 2011).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 8 наукових статей, з них 5 – у фахових наукових виданнях України і 3-х тезах доповідей. Отримано авторське право на проект проведення Національного конкурсу культури і краси «Кримська красуня» (свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 25074 від 25.07.2008 р.).

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і 5 додатків. Основний текст дисертації викладено на 169 сторінках. Робота містить 30 таблиць, 4 рисунки, що обіймають 2 сторінки основного тексту. Список використаних джерел містить 290 найменувань, з них 5 – іноземною мовою і обіймає 31 сторінку. Додатки подано на 26 сторінках.

РОЗДІЛ 1

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ
СЕРЕДОВИЩІ КРИМУ**

1.1. Полікультурне середовище Криму та його вимоги щодо професійної діяльності вихователя дошкільного навчального закладу

При визначенні вимог щодо особливостей підготовки вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища Криму, ми керувались співвідношенням і відображенням у змісті освіти інтернаціональної, загальнонаціональної й етнічної складової, що набула особливої гостроти й актуальності наприкінці 20 сторіччя у відповідь на виникнення нових соціокультурних реалій, пов'язаних з глобалізацією й інтернаціоналізацією світу. У відповідь на нові тенденції розвитку світової спільноти, на рівні ООН, Ради Європи, ЮНЕСКО все ширше стали обговорюватися нові ідеї, підходи й принципи стратегій освіти XXI століття. Зокрема, у доповіді міжнародної комісії ЮНЕСКО було відзначено, що освіта сьогодні повинна бути зорієнтована на те, щоб людина, з одного боку, усвідомлювала свої коріння й тим самим могла визначити своє місце у світі, з іншого, – поважала і приймала людей, що належать до інших культур [26].

Процеси культурного самовизначення етносів, зростання національної свідомості й національної ідентичності у межах певної культури стають основними ознаками розвитку сучасного суспільства. Розмаїття, як принцип, набуває значення стрижня життєдіяльності

глобальної системи світового співтовариства й кожної держави, нації зокрема (О. Алексєєва [9], В. Барулін [25], О. Давидова [91], О. Джурінський[94], З. Заріпова[112], Л Редькіна [220], Л. Супрунова [237], М .Тайчінов [242], А. Хараш [268], Р. Друа [287]). Учені наголошують, що у ситуації конвергенції національних культур, система освіти виступає, з одного боку, соціальним інститутом, що забезпечує механізм етнокультурної ідентифікації особистості, з іншого, – інструментом соціального впливу на гармонізацію міжетнічних відносин, заснованих на культурних відмінностях суб'єктів (О. Белогуров [40, с. 92-102]).

В умовах мінливого світу й етнічного розмаїття невід'ємною складовою сучасної педагогічної науки й практики освіти стає полікультурна освіта. Її науково-теоретичні та методичні розробки знайшли своє відображення в системах освіти різних країн у 70-х роках минулого століття і спрямовані на ствердження й розвиток гармонії у відносинах між представниками різних етнічних груп. На науково-теоретичному рівні ідеї полікультурної освіти відображені у концепціях Р. Агішевої [5],Т. Адамьянц [6], О. Асмолова [15], Т. Борісової [55], С. Братченко [60], О. Гуткіної [90], Л. Дробіжевої [99],О Дубасенюк [101], Г Кіпіані [132] та інших учених.

Учені й педагоги-практики порушують питання про мову навчання, про розходження в стилях навчання дітей різного етнічного походження, про роль учителя і його ставлення до представників національних меншин. У результаті прихильники полікультурної освіти виходять з того, що етнічне розмаїття збагачує нації й збільшує можливості рішення громадянами особистих і суспільних проблем; що люди, які не знають інших культур, не здатні пізнати власну [137, с. 86-95].

Основні завдання полікультурної освіти спрямовані на освоєння учнями власної етнічної культури й підготовку їх до життя в

суспільному просторі, що складається з багатьох культур: національних, професійних, художніх та інших. В Україні тенденція підтримки розмаїття культур знайшла відбиття у державній політиці щодо змісту освіти, мови навчання, широкого упровадження у практику навчання і виховання ідей і спадщини народної педагогіки тощо. На підтримку культурного розвитку етносів, що проживають в Україні, передбачено введення регіонального компонента в навчальні плани початкової і середньої освіти, неухильно підвищується інтерес до насичення змісту вищого, шкільного й дошкільного виховання елементами національних культурних традицій і етнопедагогіки (В. Андрущенко [11], Є. Бистріцький [47], В. Бойченко [52], О. Грива [83], В. Заслуженюк [113], Г. Фомін [154], В. Кузьменко [157], Л. Мухоморіна [188], Т. Поніманьська [213], Л.Редькіна [221]).

Проте досвід засвідчує, що за незначним обсягом навчальних годин, недостатнім рівнем науково-теоретичного й методичного забезпечення навчального процесу, відсутністю спеціально підготовлених кваліфікованих педагогічних кадрів, регіональний компонент змісту освіти не приводить до бажаних результатів. Більше того, відповідаючи освітній політиці регіону в цілому, цей компонент найчастіше використовується для підтримки й посилення культурного впливу етносу, що домінує в регіоні на протигагу культурам інших етносів, менш впливових. Як наслідок, виникають підстави для непорозуміння й конфліктів .

Генеральний секретар ЮНЕСКО П. Бателаан, аналізуючи цю ситуацію, підкреслював, що головна проблема полягає у тому, що культурне, етнічне, соціальне розмаїття є обставиною, що створює проблеми для людей, оскільки вони ніколи спеціально не навчалися сприймати й цінувати відмінності в іншій людині [26, с. 132].

У сучасних науково-педагогічних джерелах термін "полікультурний" використовується для констатації наявності в суспільстві різноманітних культур, пов'язаних з історично сформованими формами спільноти - різними етнічними групами й національними меншинами [263]. Важливо, що ідеї плюралізму в культурі й суспільстві, принципи діалогу культур і багатокультурності, утвердження гуманістичних цінностей, можна реалізовувати в будь-якій моделі освіти. Головне, на що звертають увагу і підкреслюють дослідники, щоб вона відповідала соціокультурній ситуації певного територіального об'єднання або регіону (Ю. Бочарова [59, с. 219]).

Дослідженнями психологів та соціологів доведено, що в сучасних умовах, надзвичайно плинних і швидко змінюваних обставинах життєдіяльності кожної людини, її належність до певної етнічної культури стає найбільш усталеною підставою для самовизначення, становлення й усвідомлення власного образу «Я». Відображена у традиціях сім'ї, сімейного виховання, рідній мові, ця приналежність започатковується соціалізацією людини з раннього дитинства. Саме культура етносу, до якого належить сім'я, родина дитини, стає сьогодні найбільш сталим орієнтиром, підставою для розуміння себе порівняно з іншими, усвідомлення доцільних зв'язків і способів взаємодії з ними (М. Хайрудінов [267], О. Швачко [275], С. Емінова [278]).

У визначенні особливостей підготовки вихователів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища Криму ми виходили з того, що природне і соціальне середовище – це реальність, у якій протікає життєдіяльність людини і яка спричиняється нею. Аналіз літературних джерел показує, що розуміння середовища пов'язано з категорією простору, що сформувалася переважно в природничих і фізико-математичних науках шляхом спостереження й практичного визначення положення об'єктів у їхньому відношенні один до одного,

порівняння їхнього обсягу й довжини. До кінця XIX століття категорія простору зберігала значення абсолютних і об'єктивних координат, де відбуваються різні процеси.

Сучасні дослідники (М. Віленський і О. Мещерякова [66], О. Грива [84], О. Магомедова [174], Р. Пономарьова [212] та ін.) відзначають, що термін «простір» використовується в педагогічних дослідженнях недавно. Під освітнім простором розуміється певне місце в соціумі, що об'єктивно й суб'єктивно визначає людські відносини і зв'язки і в якому здійснюється спеціальна діяльність інституцій різного рівня (державних, суспільних та змішаних) з розвитку особистості. Освітній простір розглядається як частина більш широкого зовнішнього соціального середовища, у межах якого розвивається особистість учня, формуються його ціннісні орієнтації й уявлення про довкілля (Т. Борисова [55], М. Віленській [66], І. Гуткіна [90], Л. Ільченко [122], І. Колоколова [141], [149], Ф. Сисоева [241], П. Тіщенко [246] та інші)

Слід зазначити, що увага вчених до просторово-часових характеристик у сучасних соціальних і психолого-педагогічних дослідженнях виникла у зв'язку з переходом від осмислення сутності людини, її буття в абстрактно-теоретичних, загальних і універсальних категоріях до конкретно-ситуативних, що виявляють межу проявів цієї сутності, її обумовленість певними характеристиками простору й часу за принципом «зараз і тут». Простір життєдіяльності розглядається як об'єктивна умова, що визначає результат діяльності суб'єкта [90].

За визначенням учених, простір є найважливішим феноменом, що визначає порядок речей у світі, забезпечує організацію повсякденного життя людей, їхнього спілкування, усього укладу безпосереднього особистісного буття. Формування людини як суб'єкта, становлення як особистості детерміновано прилученням її до існуючого у просторі й часі порядку, насамперед, самим фактом їх наявності.

При аналізі поняття «простір» можливе використання різних дослідницьких позицій, які умовно можна розділити на об'єктні, суб'єктні й діяльнісні. При об'єктній позиції простір представляється як певна картина світу, сукупність його зовнішніх об'єктів, що існують поза людиною й незалежно від її свідомості. Суб'єктна позиція припускає представлення простору як відбиття у свідомості людини певних почуттів і думок. Діяльнісна позиція розглядає простір як єдність зовнішніх, стосовно суб'єкта, речей і його думок про них, що реалізуються у формі певних практик і в яких домінують не речі як такі, а їхні ціннісні сенси.

У соціальних і гуманітарних науках уявлення про простір використовуються і існують поряд з такими поняттями як «місце перебування», «суспільне середовище», «простір суспільства», «середовище життя людини», які вживаються синонімічно. При визначенні змісту поняття «полікультурне середовище» ми виходили з того, що проблематика просторового виміру соціальних явищ виникла у зв'язку із спробами зрозуміти їхню специфіку. Сама логіка аналізу соціальних явищ і процесів, об'єктивно примушувала дослідників звернутися до фактора простору, що обмежує сферу життєдіяльності і активних проявів людини як суб'єкта й особистості.

Уявлення про середовище важливо не тільки тому, що воно є детермінантою людського буття, розвитку особистості, але й основою нормативної регуляції взаємодій людини: не соціум існує в середовищі, а середовище є формою існування соціуму. Соціальне середовище – це форма людського буття у вигляді певної організації людей, координації їхніх дій з певними умовами, засобами і результатами життєвих процесів.

За Е. Хайдеггером, середовище пов'язано з розумінням соціуму як сукупності повсякденних учинків, навичок, практичних дій людей і

реалізованих у практиці проектів [266]. Отже, поняття «середовище» характеризує уявлення про місце й одночасно процес, у ході якого відбувається контакт особистості з довкіллям. Воно є феноменом позначення сфери конкретної взаємодії людини з навколишнім світом, способом устанавлення кордонів цієї взаємодії за часом і місцем здійснення.

Будь-яка діяльність людини завжди здійснюється в певному середовищі реальних обставин. Це середовище, у якому кожна людина постійно реалізує себе в системі сімейних, статевих, дитячо-батьківських, професійних, освітніх, економічних і багатьох інших відносин, що структурують її життєдіяльність. У контексті нашого дослідження таке середовище пов'язано з історією та з культурою людей, що населяють Крим.

Результати досліджень вітчизняних і закордонних учених свідчать, що культурне середовище Криму складалося й розвивалося під впливом багатьох історичних, економічних, соціальних факторів. Це місце зустрічі й взаємодії, співробітництва основних культур стародавнього світу й середньовіччя. За визначенням істориків, культурологів, етнографів і археологів, Крим є «перехрестям культур і народів», що відводить йому особливу роль у світовій історії й спричиняє його своєрідність (Ю. Ганкевіч [76], А. Араджионі [180], В. Павленко [198], Т. Яковлева [283] та ін.).

Реалії соціального середовища Криму об'єктивно складаються із взаємодії, співробітництва й перебігу інтересів людей, що належать до багатьох культур і які відрізняються одна від одної. Полікультурність або багато культурність є відмітною й характерною рисою соціального простору Криму, особливою якістю, під впливом і в межах якої його суб'єкти реалізують і стверджують себе як особистості [180]. Їхні відмінності виявляються в народних традиціях організації

повсякденного життя, соціальних відносинах, мові, моральних пріоритетах, способах поведінки, релігії тощо.

Отже, соціальне середовище Криму правомірно розглядати як особливу реальність, що існує на основі взаємодії багатьох різних за своїм змістом, але рівноцінних за значимістю й рівноправних за соціальним статусом етнічних культур (української, російської, кримськотатарської, вірменської, грецької, єврейської та ін.). Представники усіх цих культур складають контингент освітніх закладів Криму, у тому числі дошкільних. Їхні традиції, що виявляються у поведінці, мові, способах взаємодії й спілкування, ставленні до довкілля та інших людей утворюють реальне тло, на якому відбувається навчання і виховання дитини і яке певним чином впливає на їхню соціалізацію.

Для розуміння ролі й змісту професійної діяльності вихователів дошкільних установ, зумовлених особливостями полікультурного середовища Криму, уточнимо поняття «культура» і «етнос».

За загальним визначенням учених, категорія культура належить до найбільш важливих і, поряд з цим, складних для визначення (М. Бахтін [35], П. Комогоров [144]). Пов'язана з загальнонауковим осмисленням сутності людини, її способів взаємодії зі світом природи, самою собою й оточуючими людьми, категорія культури сьогодні нараховує багато різних визначень. У контексті предмета нашого дослідження найбільш конструктивними нам представляються такі:

культура це специфічний спосіб організації й розвитку людської життєдіяльності, що відбитий у продуктах матеріального й духовного світу, системі соціальних норм і настанов, моральних цінностей, що регламентують відношення людей до навколишнього, природного й соціального світу, між собою й до себе [137, с.296-299];

культура це система уявлень про світ цінностей, норм і правил для людей, пов'язаних певним способом життя, які є підставою для

впорядкування їхнього досвіду й соціального регулювання взаємодії в рамках певного суспільства або соціальної групи [230, с. 11-116].

Зазначимо, що спільнота людей, яка історично складалася на певній території, має єдину культуру (у тому числі єдину мову спілкування), усвідомлює свою єдність і відмінність від інших спільнот визначається як етнос [153, с. 50]. Етнокультура може бути схарактеризована як спосіб організації й здійснення життєдіяльності людей, що належать до певного етносу; система уявлень, що описують цінності, норми поведінки й діяльності людей, що належать до одного етносу.

Отже полікультурне середовище Криму ми визначаємо як особливий соціокультурний феномен, що характеризує місце (регіон), у межах якого здійснюється й досліджується взаємодія людей, які належать до різних етнічних культур. За своїм змістом це середовище характеризує:

- особливості міжетнічної взаємодії, спрямованої на задоволення культурних потреб людей, які постійно мешкають у даному місці (регіоні) і належать до різних соціальних спільнот (етносів);

- спосіб взаємодії, обумовленого культурними традиціями соціальних відносин етносів, які проживають у даному регіоні.

Полікультурне середовище дошкільних навчальних закладів віддзеркалює полікультурне середовище Криму, воно є осередком, де різноманіття культур відбивається на вихованні дітей, їхньої соціалізації.

Актуальність етнічних зв'язків, етнічної культури зумовлюються темпами відновлення й змін, що відбуваються в усіх сферах життя сучасної людини на межі ХХ-ХХІ століть. Саме це робить етнічну приналежність фактором збереження людиною своєї унікальності, неповторності, власного «Я». Мінливість культурних традицій,

виникнення нових культурних символів, життєвого укладу приводить особистість до необхідності постійно змінюватися, пристосовуючись до навколишніх умов, до постійної рефлексії в пошуках власного Я, своєї ідентифікації.

Уточнимо, що в життєвому й загальнонауковому розумінні ідентифікація – це термін, зміст якого виражає сталість, тотожність, наступність індивіда і його самосвідомості щодо самого себе й свого соціального оточення. Обираючи й опановуючи певне місце в соціальному просторі у відповідних зв'язках і відносинах, він обирає для себе певну основу для ідентифікації. В умовах постійно мінливого соціального простору найбільш усталеною підставою для такої ідентифікації виступає його приналежність до певного етносу [153].

Дослідники наголошують, що саме етнічна ідентичність у сучасній соціальній ситуації забезпечує усталеність становлення кожної людини як особистості [153]. Вона є критерієм, виміром збереження її неповторного Я у нескінченно мінливій взаємодії з навколишнім світом. Основою для формування етнічної ідентичності особистості виступає культура етносу. Саме етнічна ідентичність є фактором, що, з одного боку, консолідує сталість його взаємозв'язків усередині етносу як соціальної спільноти, з іншого, – забезпечує усвідомлення особистістю своєї культурної відмінності від інших.

Усвідомлення впливу соціального середовища на стан свідомості і характер відношень особистостей в полікультурному просторі знайшло віддзеркалення у пошуках нових концепцій освіти, зокрема, ідеї полікультурної освіти. Це – концепції виховання культури міжнаціонального спілкування, багатокультурної освіти (Г. Дмитрієв [96]); полікультурної освіти (Т. Рюлькер [224]); мультикультурної освіти (А. Абсалямова [2], А. Шафікова [274], М. Bernth [286], Y. Manning [286], та ін.); виховання національної самосвідомості й міжетнічної

толерантності (Р. Белалов [39], В. Ботнар, Е. Сулова [57], О. Грива [83], Н. Єдигова [103], Д. Зинов'єв [117], З. Мубінова [187], Л. Ядрихінська [282] та ін.); етнопедагогіки (Г. Волков [70], В. Ніколаєв [196], Л.Редькіна [220], М. Тайчінов [242]) тощо).

Основна мета зазначених концепцій – виховання в кожній особистості, що навчається, толерантного відношення до культур, відмінних від власної, прилучення до гуманістичних цінностей, що мають загально людське, світове значення (права людини, свобода, плюралізм, демократія, ненасильство, повага до інших та ін.).

Слід зазначити, що проблема полікультурної освіти у процесі свого обговорення спочатку зводилася до ідеї національної школи, потім – багатонаціональної школи в поліетнічному середовищі. Досліджуючи дану проблему, З. Цаллагова відзначає, що особливістю сучасної соціокультурної ситуації є положення людини на межі декількох культур, одночасна взаємодія з якими жадає від неї діалогічності, розуміння культурної ідентичності інших людей [271, с. 454-455]. Забобони стосовно чужої культури і своєї власної, конфлікти, виникають через відсутність у людей знань про народи та їхні відносини, про національні культури й традиції й створюють ґрунт для сепаратизму, етноцентризму й дискримінації у всіх сферах життя людини й, зокрема, культурно-освітній.

За даними, наведеними В. Єршовим, за своїми цілями структура полікультурної освіти передбачає: забезпечення соціокультурної ідентифікації учнів як умови розуміння й входження в полікультурне середовище; оволодіння основними поняттями, що визначають розмаїття світу; виховання емоційно позитивного ставлення до розмаїття культур; формування вмінь, що становлять толерантне поводження щодо культур світу [106, с. 22-27].

Автор підкреслює, що при визначенні змісту полікультурної освіти треба враховувати:

- соціокультурне оточення учнів (етнічний і конфесіональний склад, настанови й упередження, що панують в оточенні; індивідуальні інтереси його до проблем полікультурного суспільства в цілому або окремих соціокультурних груп);

- етнічні й соціально-економічні особливості регіону (причини компактного проживання етносів, що ведуть спільні форми господарської і соціальної діяльності);

- соціокультурну ситуацію, що змінюється, у регіоні, країні, світі (процеси зближення країн, етнічних і конфесіональних груп, розвиток конфліктів та їхніх причин, культурну експансію й формування націоналізму тощо) [106, с. 25].

У концепції «багатокультурної освіти» Г. Дмитрієва [96, с. 29] багатокультурність розуміється більш широким феноменом, ніж поліетнічність. Багатокультурну освіту автор називає «звільняючою освітою», оскільки вона спонукує школярів брати під сумнів ідеї, цінності, не боятися бути собою, допитливим, задавати питання, цікавитися культурою своїх однокласників, культурним контекстом їхнього життя, бути активним перетворювачем людських відносин, позбуватися від культурної неграмотності, стереотипів і упереджень, заснованих на розходженнях між людьми, їхнім соціальним станом, соціальним статусом, статтю, культурою тощо [96, с. 35]. Поліетнічна освіта обмежує означені питання простором відносин між певними етносами, їх культурними традиціями.

На думку І. Мнацаканян та Н. Іванової значення локальних полікультурних цивілізацій і полікультурної освіти як транслятора духовних цінностей, полягає у тому, що вони виробляють соціальні системи й норми спільної життєдіяльності різних етносів на обмеженій

території [184]. Полікультурна цивілізація й полікультурна освіта створюють унікальну модель вирішення соціально-економічних проблем на основі культури миру, кооперації й дружби. Принцип цієї моделі, який є інваріантним для всіх локальних полікультурних цивілізацій, можуть бути перенесені на все людство. Автори підкреслюють, що саме в локальних полікультурних цивілізаціях з опором на полікультурну освіту розробляються й засвоюються правила гуманітарного діалогу культур, формується практика й створюється теорія міжкультурної взаємодії на підставі розходжень етнічних (локальних) культур [184].

Аналогічну точку зору висловлює Г. Палаткіна, яка відзначає, що у етнопедагогічному аспекті мультикультурна освіта припускає врахування культурних і виховних інтересів різних етносів і передбачає адаптацію учнів до різних цінностей у ситуації існування безлічі різних культур; взаємодії між людьми з різними культурними традиціями; орієнтації на діалог культур; відмову від культурно-освітньої монополії одних націй і народів стосовно інших [200, с. 41-42].

Л. Коненкова стверджує, що людина полікультурна, навіть якщо вона виховується й навчається у певному типі культури, не усвідомлено розділяє її нормативи й цінності [146]. Автор підкреслює, що той факт, що людина є перетином багатьох культур визначає важливий методологічний принцип мультикультурної освіти. Людина може організовувати життя відповідно до обраних цінностей і вироблених переконань, опираючись не тільки на власний, але й на чужий досвід. Жодна нація не може пред'являти виключних прав на цінності, що є спадщиною всього людства й не повинна нав'язувати членам меншин необхідність сприймати як свої основні міфи національної культури [146, с. 49-60].

О. Гукаленко [87] уводить поняття полікультурного освітнього простору як територіально позначеного й обмеженого, у якому присутні

специфічні характеристики етнічного різноманіття і яке є універсальним освітнім середовищем для соціалізації дітей різних національностей на рівні формальних (дитячі садки, школи, училища, вузи), і неформальних (родина, друзі, сусіди, спільності й ін.) структур. Автор підкреслює, що вищою цінністю полікультурного освітнього простору є людина, особистість, що навчається. Зважаючи на це, головний зміст і мета освіти мають бути пов'язані з її розвитком, соціальною і педагогічною підтримкою, захистом індивідуальності, ненасильницьким культуровідповідним вихованням, створенням умов для творчої самореалізації [87, с. 5].

На думку Т. Борисової, полікультурний освітній простір має характеризуватися відкритістю, здатністю швидко реагувати на освітні потреби людини й соціуму, що виникають, через відбиття у змісті навчальних дисциплін, рівнях кваліфікації педагогів, змісті та способах спілкування й міжнаціональної взаємодії учнів [55, с. 110].

Отже, на думку більшості дослідників, модель полікультурного освітнього середовища має бути представлена двома характеристиками:

як система, що розкриває об'єктивні потреби суспільства в інноваційних технологіях полікультурної освіти й відображення його в змістовних й методологічних характеристиках;

як середовище, у якому задовольняються потреби в освіті, адаптації, підтримці й захисті різних етнічних спільнот і окремої особистості на основі діалогу, взаємозбагачення й взаємодії культур.

Реалізація регіонального компонента в полікультурному освітньому середовищі передбачає пріоритет полікультурної освіти; визнання цінності й потреби формування дитини як особистості на основі освоєння ідеї різноманіття й рівноправності етнокультур; забезпечення інтеграції й наступності етнічних, національних і світових

культур у змісті освіти, розвитку, підтримці й захисті прав і свободи особистості кожної дитини в полікультурному середовищі.

Слід зазначити, що ідеї полікультурної освіти, досить широко представлені в сучасних науково-педагогічних дослідженнях, зосереджені переважно на проблемах шкільної та вищої освіти. У теорії й практиці дошкільного виховання вони фактично не знайшли свого відбиття. Це підтверджується аналізом змісту державних програм дошкільного виховання, у яких відсутня мета етнокультурного й полікультурного виховання. Як наслідок, вони не передбачені й у змісті підготовки вихователів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища дошкільного навчального закладу. Разом з тим, об'єктивна ситуація полікультурних регіонів, зокрема такої, що складалася в полікультурному середовищі Криму, вимагає визначення цих цілей і змісту для усвідомлення майбутніми вихователями.

Психологи підкреслюють, що соціалізація дитини розпочинається з формування її ідентичності в певному етнокультурному середовищі. Найбільш сенситивним у цьому процесі є молодший дошкільний вік (3-4 роки). За даними Р. Бернса [43], Л. Божович [51], Л. Виготського [73] та інших авторів, саме в цьому віці дитина починає усвідомлювати й будувати власне «Я», ґрунтуючись на культурних традиціях родини та її найближчого оточення. Перевага в Криму родин, що належать до певної етнокультури, сприяє формуванню у дітей самосвідомості з яскраво вираженою етнічною приналежністю. В наслідок цього, до кожної дитячої групи дошкільної установи приходять діти з різними ціннісними орієнтаціями, нормами поведінки, спілкування й діяльності, засвоєними в межах культурних традицій родини та її найближчого оточення.

Сьогодні в АР Крим функціонує понад 597 дошкільних навчальних закладів, що відвідують діти різних національностей. Відкрито групи с

національною мовою навчання, проводяться заняття і виховні заходи за національною тематикою, створено і впроваджується регіональна програма дошкільного виховання «Кримський віночок» (2004). Проте вихователі не мають спеціальної підготовки до реалізації цієї програми, що приводить до низької ефективності їхньої роботи (Л. Мухоморіна [188]).

Отже, розуміння природи етнокультурних відмінностей, їхнього змісту й ролі у соціалізації дитини, її особистому розвитку, уміння бачити ці відмінностей й ураховувати їх у роботі з дітьми, стає однією з найважливіших вимог щодо цілей, змісту й способів здійснення професійної діяльності вихователя дитячої дошкільної установи в ситуації полікультурного середовища Криму. Не менш важливим є визначення педагогічних умов, які необхідні для успішного освоєння цього змісту майбутніми вихователями в процесі підготовки до професійної діяльності у вищому навчальному закладі.

1.2. Проблема підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності у науково-педагогічних дослідженнях

Багаторічною практикою і науковими дослідженнями доведено, що виховання і розвиток дитини у період дошкільного дитинства, є фундаментом її подальшої освіти і становлення як особистості. Якість цього фундаменту значною мірою зумовлена якістю професійної діяльності педагогів, що працюють з дошкільниками, рівня їх професійної компетентності і психологічної готовності до роботи з дітьми дошкільного віку.

Багатьма сучасними дослідженнями доведено, що однією з найбільш суттєвих відмінностей професійної педагогічної діяльності від

непрофесійної є її соціальна обумовленість і нормативність. Учені підкреслюють, що будь-яка професійна діяльність виникає у суспільстві, існує й розвивається у відповідь на його певні потреби [24]. Професійна діяльність вихователів дошкільних навчальних закладів у цьому плані не є виключенням. Її нормативність визначається цілями і завданнями дошкільного виховання та забезпечується системою спеціальної підготовки фахівців з дошкільної освіти у вищих навчальних закладах. Створена на початку ХХ століття у відповідь на потребу в спеціально підготовлених педагогах для роботи з дітьми в системі суспільного дошкільного виховання, ця система тривалий час базувалася на практичному досвіді виховання дітей в сім'ї та інших суспільних інститутах, який було визнано найбільш цінним і ефективним для розвитку дитини, її підготовки для подальшого навчання і виховання у початковій школі.

Зауважимо, що зміст і структура цієї підготовки склалися переважно під впливом реалій, духовних й соціально економічних потреб радянського суспільства і забезпечували професійну діяльність вихователів, яка відповідала вимогам системи суспільного дошкільного виховання радянських часів. Створення на територіях СРСР нових незалежних держав, поряд зі світовими тенденціями глобалізації й міжнародної інтеграції, істотно змінили погляди сучасного суспільства, його потреби в галузі освіти та, зокрема, виховання й навчання дітей дошкільного віку. Однак зміст і структура підготовки вихователів до професійної діяльності дотепер фактично залишаються незмінним, без урахування реалій сучасного суспільства, різноманіття його рис і тенденцій розвитку.

Слід зазначити, що дослідження особливостей підготовки вихователів дошкільних навчальних закладів до професійно-педагогічної діяльності порівняно з підготовкою шкільних учителів значно менше

привертає увагу дослідників. Лише в останні десятиріччя ХХ і на початку ХХІ століття ця проблема стала предметом активних наукових розвідок. Зумовлено це тим, що значно ускладнився зміст початкової освіти і лише добре підготовлений дошкільник може легко адаптуватися до умов і вимог навчально-виховного процесу сучасної початкової школи, успішно освоювати її програму.

Практика показує, що професійна діяльність сучасного педагога дошкільної освіти ґрунтується на різнобічних теоретичних знаннях про розвиток дитини; володінні різноманітними педагогічними технологіями навчання і виховання. Якість цієї діяльності залежить від його здібності до творчості і передбачає наявність багатьох особистісних рис, що впливають на безумовне прийняття дитини (здатність до емпатії й професійної рефлексії, наявність спрямованості на педагогічну діяльність, готовність співпрацювати з дитиною, розуміти її та ін.). Лише за таких умов вихователь може ефективно виконувати професійну діяльність, спрямовану на повноцінний і різнобічний розвиток дитини.

Звертаючись до вивчення напрямів розробки проблеми підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності у науково-педагогічних дослідженнях, ми виходили з того, що це процес цілеспрямованого ознайомлення студентів з систематизованим педагогічним досвідом навчання і виховання дітей дошкільного віку, відображеним у теорії і практиці дошкільної освіти. Головною метою цієї підготовки є їхня здатність виконувати функції педагога відповідно до вимог професії вихователя дошкільного навчального закладу. Розглядаючи з цих позицій педагогічні дослідження, присвячені проблемі підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності, слід зазначити, що вона вивчається вченими переважно у зв'язку з формуванням у дошкільників різних якостей особистості, розвитком їхньої свідомості, мислення, поведінки, спілкування та різних видів діяльності.

Так, І. Слепцова [229] досліджує професійну підготовку майбутніх вихователів у контексті формування їх готовності до взаємодії з дітьми дошкільного віку. На думку автора, така взаємодія є педагогічним феноменом, в основі якого лежить особлива форма організації спільної діяльності і обміну діями між дорослим і дітьми як суб'єктами педагогічного процесу. У результаті такої взаємодії відбувається засвоєння дітьми соціокультурного досвіду спілкування з людьми, що їх оточують [229, с. 10-12].

Готовність майбутніх вихователів до педагогічної діяльності І. Слепцова визначає як особливий психічний стан, який виявляється на особистому рівні і відображає загальний тип мислення і особливості менталітету педагога. Формування професійної готовності до педагогічної взаємодії розуміється автором як процес розвитку педагогічної ментальності, що відображає загальнокультурний сенс професійної діяльності педагога та його здатність мислити на професійно-особистому рівні.

Формування готовності майбутніх вихователів до взаємодії з дітьми автор розглядає у межах потребово-мотиваційного, комунікативно-технологічного, операційно-дієвого, інтелектуально-пізнавального, емоційно-вольового і оцінно-атрибутивного компонентів, кожен з яких характеризується певною сукупністю знань, умінь і навиків, особистих якостей і ціннісних стосунків. За концепцією автора наявність і високий рівень розвитку цих компонентів є підставою для успішної професійної діяльності вихователів.

За результатами дослідження І. Слепцової, формування готовності майбутніх вихователів до взаємодії з дітьми в процесі їхньої підготовки до професійної діяльності забезпечується сукупністю педагогічних умов, до якої входить: використання форм, методів і засобів, що обумовлюють ефективне формування компонентів готовності; спеціальне навчання

майбутніх вихователів технології взаємодії з дітьми; цілеспрямоване керівництво з боку методиста з педагогічної практики і досвідченого вихователя педагогічною діяльністю студентів на місцях їх роботи у дитячому закладі в період педагогічної практики; взаємозв'язок теоретичної підготовки педагога-дошкільника з його практичною діяльністю; орієнтація майбутніх вихователів на системне бачення педагогічного процесу при самостійному проектуванні взаємодії з дітьми. Проте основною умовою виступає спеціальне навчання студентів технології суб'єкт-суб'єктної взаємодії [229, с. 23-25].

Підготовці майбутніх вихователів до професійної діяльності з дітьми дошкільного віку у валеологічному аспекті присвячені дослідження О. Єрмакової [105], Т. Книш [135], В. Нестеренко [195].

Під професійною підготовкою майбутніх вихователів до здійснення валеологічної освіти дітей О. Єрмакова розуміє цілеспрямований, організований процес, який включає майбутніх вихователів в активну діяльність зі збереження і зміцнення у дітей здоров'я, формування у них ціннісних орієнтацій і відношення до особистого і суспільного здоров'я, виховання загальної культури здоров'я (культури одягу, живлення, поведінки та ін.), ведення здорового способу життя і формування позитивного відношення до валеологічної діяльності [105].

Згідно позиції автора, в підготовці майбутніх вихователів до професійної діяльності валеологічний компонент є одним з елементів загальної гуманітарної підготовки. Його формування має сприяти підготовці вихователя до діяльності, яка не лише навчає дітей, але й сприяє зміні їхнього ставлення до власного здоров'я і здоров'я тих, хто їх оточує. Саме у цьому сенсі валеологічний компонент педагогічної діяльності вихователя слугує гуманізації освітнього процесу.

Професійну підготовку педагога до здійснення валеологічної освіти дітей дошкільного віку О. Єрмакова розглядає в контексті особистої,

теоретичної і практичної готовності. Підставою особистої готовності майбутніх вихователів автор виділяє ціннісні орієнтації і відношення до здоров'я; теоретична і практична готовність визначаються системою знань і умінь, яких набувають майбутні вихователі з предметів медико-біологічного, психолого-педагогічного і методичного циклу [105, с. 21-24].

Ефективність професійної підготовки педагога дошкільного навчального закладу до валеологічної діяльності, О. Єрмакова пов'язує з наявністю у студентів ціннісних орієнтацій щодо відношення до особистого і суспільного здоров'я; інтегрованістю їхніх знань, умінь і навичок у сфері валеологічної освіти дітей, їхньої спрямованості на розвиток у дітей уявлень про здоров'я, його цінності, навичок зміцнення і збереження. Для досягнення цих результатів, автор рекомендує використовувати спеціальні тренінги і методичне навчання у спецкурсі «Валеологічна діяльність в дошкільних установах» [105, с. 37-40].

Проблема удосконалення валеологічної підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності, знайшла своє відображення також у дослідженні Т. Книш [135]. Автор, на основі вивчення і критичного аналізу особливостей валеологічної освіти і виховання майбутніх вихователів, стану здоров'я дітей у дошкільних навчальних закладах, способу їх життя як об'єктивного показника використання валеологічних знань, пропонує програму валеологічного навчання і виховання майбутніх вихователів.

Основні напрями цієї програми Т. Книш вбачає у розвитку інтелектуального і творчого потенціалу майбутнього вихователя, активізації його мотиваційно-ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя, озброєнні теоретичними знаннями і практичними навичками виховання здорової дитини. Критеріями ефективності валеологічної підготовки майбутніх вихователів в даному дослідженні виступають

рівень їх теоретичних і практичних валеологічних знань, показники способів життя і мотиваційно-ціннісної сфери [135, с. 4-5].

У дослідженні В. Нестеренко підходи до визначення змісту підготовки майбутніх вихователів до валеологічного виховання дошкільників ґрунтуються на соціально-психологічній моделі здоров'я [195]. Авторка характеризує феномен «здоров'я людини» як цілісне, системне явище, що проявляється в різнобічній взаємодії людини з довкіллям. При цьому суб'єктивне здоров'я людини характеризується через відчуття благополуччя, радощі життя і працездатності.

Підготовку майбутніх вихователів до валеологічного виховання дошкільників автор пов'язує з реалізацією в навчальному процесі низки педагогічних умов, що забезпечують їхню компетентність щодо роботи з охорони здоров'я і виховання дітей. Даними умовами передбачається озброєння майбутніх вихователів теоретичними знаннями в галузі психології здоров'я; навчання практичним умінням і навичкам методичного забезпечення процесу валеологічного виховання дошкільників; набуття практичного досвіду оцінки і охорони здоров'я дітей дошкільного віку. У навчальному процесі ці умови забезпечуються уведенням спецкурсу, використанням активних форм навчання і наповнення програми педагогічної практики завданнями валеологічного змісту [195, с. 16-19].

На відміну від попередніх дослідників, якість підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності у сфері валеологічного виховання дошкільників, автор розглядає в контексті їхньої компетентності щодо вирішення завдань здоров'язберігаючого напрямку виховання дошкільників і не виходить за межі формування у студентів відповідних знань, умінь і навичок, необхідних для оздоровлення дітей, навчання їх основам валеологічної діяльності і формування позитивного ставлення до неї.

Дослідження Н. Левінець [164] присвячене проблемі формування готовності студентів до використання народних традицій у фізичному вихованні дітей як складової професійної діяльності майбутніх вихователів. Автор доводить, що народні виховні традиції містять потужний когнітивний потенціал, сприяють формуванню мотиваційних основ національно орієнтованої освіти.

На підставі аналізу різних підходів до проблеми дослідження, автором визначено, що готовність майбутнього вихователя до використання в педагогічній діяльності народних традицій фізичного виховання як цілісне утворення об'єднує певну систему знань, умінь, навичок і професійних якостей. Основними структурними компонентами готовності є професійно-змістовний, мотиваційний і діяльнісний [164, с. 9-11].

Відповідно до обґрунтованої у дослідженні моделі, формування професійної готовності студентів до використання народних традицій у фізичному вихованні дітей проходить певні етапи (інформаційно-мотиваційний, практично-пошуковий і діяльно-творчий) і забезпечується дотриманням низки педагогічних умов. До них автор відносить: урахування інтересів, потреб студентів в процесі вивчення народних традицій фізичного виховання; демонстрацію можливостей використання цих знань у фізичному вихованні дітей; формування позитивної мотивації до використання народних традицій фізичного виховання; стимулювання творчого потенціалу; пошана до особи студента [164, с. 4].

Проблема підготовки майбутніх вихователів до фізичного виховання дітей дошкільного віку як складової професійної діяльності розглядалось також у дослідженні С. Петренко [207]. Поняття «професійна підготовка майбутнього вихователя» обґрунтовується автором як сукупність спеціальних знань, умінь і навиків, які

забезпечують ефективну роботу у професійній діяльності. З метою покращання професійної підготовки майбутніх вихователів, автором розроблена модель, реалізація якої ґрунтується на формуванні у студентів професійних знань про техніку виконання основних рухів, методику навчання дітей дошкільного віку руховим діям; наявності здібностей, які забезпечують швидкість формування педагогічних умінь; педагогічної спрямованості і професійної мотивації. Засобами реалізації даних умов в дослідженні визначено спецкурс, серія спеціальних вправ і тренінгів, включення в програму педагогічної практики спеціальних завдань, орієнтованих на набуття студентами досвіду формування у дошкільників рухових дій [207, с. 3-4].

Дослідження Л. Козак присвячене особисто зорієнтованому навчанню майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів природознавству [139]. Автором обґрунтована модель особисто зорієнтованого навчання природознавству, спрямована на опанування майбутніми вихователями професійних знань і умінь, формування у них позитивного ціннісного ставлення до природи і педагогічної діяльності, розвиток професійних значимих якостей, забезпечення особової і професійної самореалізації. Критеріями ефективності цієї моделі розглядаються: мотивація майбутньої професійної діяльності; ціннісне ставлення до навколишньої природи; рівень теоретичних знань і практичних умінь з природознавських дисциплін, навичок самостійної діяльності; рівень розвитку особистісних і професійних якостей майбутніх вихователів [139, с. 14-15].

У процесі дослідження автором удосконалено зміст підготовки до професійних функцій вихователя дошкільного навчального закладу в контексті його діяльності ознайомлення дітей з природою (догляд за дітьми, діагностико-прогностична, плануюча, навчально-виховна, організаційно-педагогічна, методична, самовдосконалення,

просвітницька). Систематизовано професійно значущі якості вихователя дошкільного навчального закладу та схарактеризовано його основні професійні вміння щодо ознайомлення дітей з природою.

У дослідженні Т. Шкваріної [276] розглядається підготовка в педагогічних училищах майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до навчання дітей англійській мові. Умовами ефективною підготовки вихователя до навчання дітей англійської мови визначено: відбір абітурієнтів за підсумками вступних випробувань; врахування комунікативного та лінгвістичного характеру здібностей студентів, мотивів вибору спеціальності; розподіл навчального матеріалу на структурно-модульні циклі; поетапно-концентроване вивчення програмного матеріалу; включення в заняття з мови змісту, форм і прийомів навчання дошкільників; постійне моделювання на заняттях видів педагогічної діяльності; наявність відповідної до технології підготовки студентів бази педагогічної практики [276, с. 4].

Відповідно до цих умов, дослідниця розробляє зміст навчального курсу, систему спеціальних вправ і завдання до педагогічної практики. За результатами їх упровадження ефективність підготовки майбутніх вихователів характеризується рівнем готовності до навчання дошкільників англійської мови відповідно загально прийнятих компонентів.

О. Єник професійну підготовку майбутніх вихователів досліджує у зв'язку з математичною освітою дошкільників [104]. Автор виходить з необхідності підготовки педагогів, що володіють гнучким і нестандартним педагогічним мисленням, здатних аналізувати і конструювати логіку педагогічного процесу відповідно до вікових і індивідуальних особливостей дітей, втілювати і створювати нові педагогічні технології. Засобом, що забезпечує підготовку студентів до методичного забезпечення математичного розвитку дошкільників, в

дослідженні розглядається педагогічна практика. За розробленою автором програмою педагогічної практики студенти вчать втілювати концепцію особисто-орієнтованого підходу у розвитку і вихованні дітей, вирішувати розвиваючі завдання з урахуванням індивідуальних можливостей кожної дитини [104, с. 16-17].

Педагогічні умови підвищення якості підготовки студентів з методики математичного розвитку дошкільників, О. Єник пов'язує з:

- проблематизацією змісту навчального курсу «Теорія і методика математичного розвитку дошкільників»;
- координацією і встановленням міжпредметних зв'язків цього курсу з дисциплінами психолого-педагогічного і спеціального циклу;
- використанням контекстного і позиційного підходів у процесі навчання;
- вживанням методів навчання, що дозволяють розвивати у студентів гнучкість педагогічного мислення і рефлексію;
- багатоваріантною рейтинговою системою контролю знань студентів;
- залученням студентів до науково-дослідної роботи;
- включенням у навчальний план спеціального практикуму з математичних ігор і вправ [104, с. 34-37].

Критерії сформованості основних компонентів готовності студентів до навчання дошкільників математиці, в даному дослідженні розглядаються у зв'язку з наявністю у майбутніх вихователів загальнопедагогічних і конкретних методичних умінь, математичних, психолого-педагогічних і методичних знань.

О. Лобанова [170], звертаючись до професійної підготовки майбутніх вихователів до виховної діяльності, в своєму дослідженні виходить з того, що на зміну традиційним методам дошкільної освіти поступово приходять активні методи навчання і виховання, спрямовані

на активізацію пізнавального розвитку дитини. Автор підкреслює, що ефективна організація виховно-освітнього процесу вимагає, аби підготовка педагога дошкільної освітньої установи була зорієнтована на його здатність створювати спеціальне розвивальне середовище для формування пізнавальної активності дітей.

Здійснення такої підготовки О. Лобанова пов'язує з упровадженням науково обґрунтованої програми роботи, спроектованої на основі інтеграції загальнонаукової, спеціальної, загальнопедагогічної і методичної підготовки студентів. Програма передбачає структурування предметно-змістовного матеріалу базової теоретичної підготовки студентів на засадах розкриття психофізіологічних і соціально-педагогічних аспектів формування пізнавальної активності дитини; побудови практичної підготовки студентів за логікою опанування методів, прийомів і засобів, що сприяють перебігу спонтанної і безпосередньої активності дитини в опосередковану культурну поведінку і пізнавальну діяльність; використання діагностичного інструментарію, що дозволяє виявляти рівень готовності студентів щодо організації простору розвивального середовища.

Ця програма представлена, з одного боку, навчанням студентів на матеріалі спецкурсів «Формування пізнавальної активності дошкільників», «Розвиваюче середовище в дошкільній освітній установі», з іншого, організацією навчально-виховної роботи на базі дошкільного навчального закладу, яка дозволяє розвивати пізнавальну активність дошкільників.

А. Михайлова [183] у своєму дослідженні звертається до створення практико-орієнтованої моделі підготовки майбутніх педагогів до роботи з дошкільниками на основі використання в професійній діяльності педагогічного потенціалу народної культури. Засадничими моментами цієї моделі автор виділяє залучення студентів до базових сенсів

людського буття, що сприяють гуманізації навчального процесу, розвивають їх особистісні духовні потреби. На думку автора, підготовка студента до здійснення виховних функцій у професійній діяльності має відігравати головну роль і орієнтуватися на використання народних культурних традицій [183, с. 19-20].

Автор пропонує модель підготовки майбутніх вихователів до здійснення виховних функцій, у якій системоутворювальним чинником виступає використання регіонального компонента. Даний компонент включає цикл спецкурсів і факультативів; спілкування з носіями місцевих традицій; включення студентів в активні форми культуротворчої діяльності (краєзнавство, фольклорні експедиції, участь в народних святах і ін.); вживання інформаційних, діалогічних технологій освоєння культурної спадщини краю тощо. Мета даної культурологічної підготовки майбутніх педагогів визначається формуванням у них ціннісно-орієнтаційної основи для різнобічної життєдіяльності й самовизначення..

Показником ефективності підготовки у дослідженні А. Михайлової виступає готовність майбутніх педагогів до виховної діяльності, яка складається з мотиваційного, ціннісно-змістовного, діяльнісно-практичного і рефлексивного компонентів. Саму готовність майбутніх педагогів до виховної діяльності в контексті ціннісних сенсів народної культури, народної педагогіки і народної філософії, автор розуміє як синкретичну єдність культурологічних і психолого-педагогічних функцій виховної діяльності [183, с. 15].

Л. Комлік розглядає підготовку майбутніх вихователів до професійної діяльності з позиції їх психологічної готовності до роботи з дітьми [143]. Автор виходить з того, що у сучасних умовах відбувається збільшення кількості груп дитячого закладу з різновіковим складом дітей, яке потребує володіння і використання різних варіантів взаємодії

педагога з дітьми. Психологічну готовність майбутнього вихователя до взаємодії з дітьми різного віку в ігровій діяльності, автор визначає як цілісну систему стійких професійних якостей особистості (комунікативність, креативність, рефлексія, організаторські якості), з індивідуальними ієрархічними особливостями [143, с. 7].

Психолого-педагогічні умови, які виділяються автором у даному дослідженні і сприяють ефективній підготовці майбутніх вихователів до взаємодії з дітьми різновікової групи в ігровій діяльності, визначаються:

- наявністю в ситуації спілкування майбутніх вихователів і дітей комфортної і конструктивної взаємодії;
- використанням в процесі навчання студентів технологій, що підтримують і задовольняють їхній інтерес до взаємодії з дітьми різного віку;
- забезпеченням творчо-рефлексивного підходу в опануванні професійних знань і умінь, спрямованих на організацію міжвікової взаємодії дітей.

Автор підкреслює, що ігрова взаємодія в дитячих об'єднаннях зазвичай приводить до становлення нових стосунків, принципів поведінки, ціннісних орієнтацій учасників гри, спонукає вихователя до самоаналізу і рефлексії, що особливо важливо у роботі з різновіковою групою дітей [143, с. 10-13].

Низка наукових робіт, пов'язаних з підготовкою до професійної діяльності майбутніх педагогів дошкільної освіти, присвячені формуванню їхньої музичної культури і музично-творчої діяльності (О. Зотова [119], О. Петрова [208], Т. Танько [243]). Автори вважають, що музична культура вихователя, його смак і уявлення про красу, накопиченого досвіду сприйняття музики, реалізуються у творчій професійній діяльності, яка є невід'ємною частиною розвитку духовного світу дитини.

Так, Т. Танько доводить, що музично-педагогічна підготовка майбутніх вихователів є частиною цілісної педагогічної системи, зміст, методика реалізації якої спрямована на опанування майбутньої професійної діяльності і пов'язана з професійним становленням особистості [243, с. 12-13]. За своєю структурою ця підготовка містить ціннісно-мотиваційний, когнітивний, процесуальний і особистий компоненти.

Характеризуючи кожен компонент окремо, автор відзначає, що провідним мотивом ціннісно-мотиваційного компонента є інтерес до педагогічної діяльності в цілому і музичному мистецтву зокрема. Когнітивний компонент включає систему теоретичних, музичних і психолого-педагогічних знань студентів. Процесуальний компонент передбачає наявність системи психолого-педагогічних і музичних умінь і навичок, які забезпечують ефективність професійної діяльності. Особистий компонент є сукупністю особистих якостей і здібностей майбутнього вихователя, які забезпечують його успішну взаємодію з дошкільниками.

Т. Танько констатує, що професійна підготовка майбутніх вихователів визначається системою організаційних і педагогічних заходів, які забезпечують їх готовність до професійної діяльності. Досягнення цієї мети в концепції автора забезпечується педагогічними умовами, що передбачають використання індивідуального підходу; спеціальної системи навчально-пізнавальних завдань; активізацію музично-творчої діяльності студентів різними засобами. Однак фактично у дослідженні автор обмежується формуванням музично-педагогічної компетентності майбутнього вихователя і пов'язує її досягнення з опануванням студентів системою музично-теоретичних знань і виконавських умінь. Крім того, суб'єктами підготовки виступають не всі студенти, а тільки майбутні вихователі, що мають музичну освіту і

будуть працювати у дошкільному навчальному закладі музичними керівниками [243, с. 35].

Г. Закорченна підготовку майбутніх вихователів до професійної діяльності досліджує на рівні керівництва дошкільною установою і в контексті готовності до педагогічного менеджменту [111]. Згідно позиції авторки, педагогічний менеджмент у дошкільній освіті виявляється в декількох аспектах:

- як комплекс допоміжних операцій і набір управлінських дій суб'єкта, включених в цілісну структуру його професійної діяльності як учасника, організатора і диспетчера навчально-пізнавального процесу (тобто вихователя, який навчаючи і виховуючи дітей, водночас управляє їх пізнавальною активністю і поведінкою в рамках освітньої програми дошкільного навчального закладу);

- як відносно самостійна діяльність суб'єкта, професіонала-управлінця, менеджера навчально-виховної установи, що має посадовий статус керівника і відповідні йому функціональні обов'язки і права.

За визначенням автора, педагогічний менеджмент в дошкільній освіті – це специфічна форма інтелектуальної діяльності, що реалізується через систему дій особистості задля впливу на об'єкт управління шляхом науково обґрунтованого аналізу, прогнозування, планування, організації, контролю і оцінки якості його функціонування з метою досягнення високої ефективності соціально-значущих освітньо-виховних результатів [111, с. 14-15]. Менеджер дошкільної освіти – це спеціаліст-професіонал, сучасний керівник, який керує персоналом дошкільного навчального закладу, забезпечує успіх в досягненні мети, престиж і ефективність соціально-педагогічних результатів, тобто суб'єкт, якому належить активно-організуюча роль, що підкріплена певною владою та розповсюджена на об'єкт управління.

У дослідженні доводиться, що підготовка майбутніх вихователів до педагогічного менеджменту в дошкільній освіті найбільш ефективно здійснюється в спеціально організованих умовах навчання, що концентрують пізнавальну активність майбутніх фахівців в єдності: змістового (що адекватно відображує специфіку дошкільного закладу як системного об'єкта їхньої професійної діяльності); операційного (що озброює їх знаннями сутності, функціональної структури, засобів здійснення управлінської діяльності) та ціннісного (що розкриває особистісний смисл і стимулює їхню потребу в неперервному самовдосконаленні як суб'єктів управління) аспектів.

Констатовано, що на ефективність підготовки студентів до педагогічного менеджменту в дошкільній освіті впливають також суб'єктивні фактори, а саме: рівень сформованості у них інтелектуально-логічних, комунікативних і організаторських здібностей. Натомість провідними чинниками вдосконалення цієї підготовки є оновлений зміст її теоретичного аспекту, зокрема навчальної дисципліни «Організація та керівництво дошкільним вихованням», а також адекватний функціональним завданням керівника дошкільного закладу спосіб професійного мислення і дій, тренінг яких складає основу практичного аспекту підготовки студентів до педагогічного менеджменту в дошкільному навчальному закладі.

Л. Ядвіршс розглядає професійну підготовку педагогів дошкільних навчальних закладів в соціально-педагогічному аспекті [281]. Автор вважає, що соціально-педагогічні знання майбутніх вихователів озброюють їх новими підходами до здійснення педагогічного процесу в дошкільній установі [281, с. 7-8]. Зокрема, це знання про основи соціалізації дошкільника, емоційно забарвлений соціальний досвід його перебування в дитячому закладі. Згідно запропонованої автором моделі, ці знання засвоюються і узагальнюються майбутніми вихователями у

декілька етапів: адаптаційно-ознайомлювальному, пошуково-інформаційному, практико-моделювальному, аналітико-узагальнюючому. При цьому кожному етапу відповідає певне дидактичне наповнення і вирішувані студентами навчальні завдання.

Основними системоутворюючими принципами підготовки автор визначає:

- соціокультурну детермінацію професійної підготовки і майбутньої професійної соціально-педагогічної діяльності вихователя;
- гуманістичну спрямованість цієї діяльності (пріоритет цінності дитини, її особистого й індивідуального розвитку);
- антропологічну орієнтованість (спрямованість змісту підготовки на інтеграційне вивчення дитини, опанування основ практичного людинознавства);
- демократизм (надання викладачам і студентам в навчальному процесі права самостійного творчого пошуку у режимі співпраці);
- актуальність (урахування найважливіших перспектив і тенденцій суспільного і професійного розвитку фахівців дошкільних освітніх установ і процесу соціалізації особистості в дошкільному дитинстві);
- фундаментальність (методологічна спрямованість усіх знань як загальний орієнтир у професійній підготовці вихователя);
- універсальність (сукупність гуманітарних дисциплін, що забезпечують базову підготовку в єдності з професійним і спеціалізованим блоком дисциплін);
- варіативність і відкритість (гнучке поєднання базових і додаткових курсів на основі вибору об'єму, темпів і форм освіти);
- безперервність (можливість включитися в процес постійного поповнення знань, здібність до швидкої перекваліфікації у післявузівський період) [281, с. 4-5].

Основна мета, на яку зорієнтовані дані принципи, полягає у розвитку соціально-професійної перцепції майбутніх педагогів. Засобами для досягнення цієї мети виступають соціально-психологічні тренінги, які формують соціально-педагогічну компетентність майбутніх вихователів.

Ще один аспект підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності пов'язаний з формуванням їхньої готовності до попередження у дошкільників агресії. Т. Банцікова [24], виділяючи предмет свого дослідження, виходить з того, що основними причинами закріплення дитячої агресивності в поведінці виступають соціальні і психолого-педагогічні чинники. Психотравмуючими чинниками, що створюють передумови прояву агресії у дошкільників, в дослідженні розглядаються сучасна етносоціальна специфіка регіону (полінаціональний склад населення, близькість до територій військових дій, міжнаціональних конфліктів, терористичні акти, безробіття, приплив біженців, вимушених переселенців, військовослужбовців, що брали участь в бойових діях), недостатній професіоналізм вихователів дошкільних установ, порушення у системі дитячо-батьківських стосунків.

Професійно-особистісну готовність вихователя до нейтралізації дії цих чинників на поведінку і спілкування дітей, дослідниця співвідносить з наявністю емпатії, комунікабельності, толерантності; здібності до реалізації особисто-орієнтованого підходу у спілкуванні з дітьми; наявністю знань про причини, форми, статево-вікові особливості й механізми прояву дитячої агресивності; принципами, умовами і видами надання психолого-педагогічної допомоги дітям і батькам; урахуванням в педагогічній діяльності етносоціальних особливостей регіону. Структура такої готовності майбутніх вихователів в дослідження розглядається в єдності етичних, психологічних і професійно-діяльнісних компонентів. При цьому професійна готовність педагога

дошкільної установи визначається як активно-дієвий стан особистості, що забезпечує адаптацію професійної діяльності до постійно змінних умов соціального середовища за рахунок використання в процесі практичної роботи надбаних знань і умінь [24, с. 16].

За своїм змістом ця готовність передбачає наявність:

а) організаційних умінь (створення сприятливих умов для розвитку дитини, суб'єкт-суб'єкта взаємодія на принципах ненасильства, аналізу проблемних педагогічних ситуацій, володіння способами проведення профілактичних і коректувальних заходів);

б) діагностичних умінь (здійснення цілеспрямованого спостереження за поведінкою дитини, виявлення причин емоційного неблагополуччя, цілей, мотивів його поведінки, облік індивідуальних особливостей дітей, відхилень від вікової норми);

в) профілактико-корекційних умінь (планування і проведення з дітьми коректувально-розвиваючих занять, спрямованих на усунення виявлених відхилень у поведінці, розвиток позитивних якостей особистості, організація і проведення просвітницької і коректувальної роботи з батьками) [24, с. 16].

Автором доведено, що є пряма залежність між наявністю певних професійно-значимих особистих якостей вихователя, рівнем його професійної компетентності щодо попередження дитячої агресивності і рівнем прояву агресії у поведінці дошкільників.

Дослідження Т. Жаровцевої присвячено підготовці майбутніх вихователів до роботи з неблагополучними сім'ями, що входить в сферу їх професійної діяльності для надання допомоги і підтримки дитині в процесі її соціалізації. Готовність майбутнього педагога до роботи з неблагополучними сім'ями автор розуміє як цілісну систему інтеграційних компонентів, з характерними індивідуальними для кожного випускника особливостями, яка дає йому можливість доцільно

взаємодіяти з дітьми і їхньою сім'єю в процесі професійної діяльності. Основними структурними компонентами готовності майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з неблагополучними сім'ями, визначено когнітивний, методичний, аксіологічний, мотиваційний [109, с. 9-10].

Чинниками ефективної підготовки студентів до роботи з неблагополучними сім'ями в дослідженні виступили: толерантність викладача у відносинах зі студентами; наявність рефлексії у педагогічній діяльності; потреба педагога в творчій діяльності; здатність до педагогічного прогнозування; варіативність функціонально-рольових позицій взаємодії викладача зі студентами; здатність до емпатії; педагогічна мобільність; критичний склад мислення викладача ВНЗ; професійна компетентність.

Критеріями готовності майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з неблагополучними сім'ями виступили пізнавально-орієнтований із показниками – обізнаність студентів з теоретичними основами сім'ї як педагогічної системи; зі змістом педагогічної взаємодії з неблагополучними сім'ями; методами дослідження неблагополучних сімей; діяльнісний – уміння обирати і втілювати адекватній зміст, методи, форми педагогічної взаємодії з неблагополучними сім'ями; вміння організовувати педагогічну взаємодію з неблагополучними сім'ями; вміння рефлексувати педагогічну взаємодію з неблагополучними сім'ями; ціннісно-смысловий – визнання цінності сім'ї як педагогічної системи; визнання цінності педагогічної взаємодії з неблагополучними сім'ями; визнання цінності професійної готовності до роботи з неблагополучними сім'ями; визнання цінності дослідження педагогічного потенціалу сім'ї; потребнісно-орієнтований – ставлення педагога до неблагополучних сімей; здійснення педагогічного моніторингу взаємодії з

неблагополучними сім'ями; вибір педагогом власної позиції в умовах взаємодії з неблагополучними сім'ями.

Важливою умовою ефективного навчання студентів професійному спілкуванню з сім'єю, на яку звертає особливу увагу Т. Жаровцева, було формування в них настанови на вироблення позитивної атракції (лат. *attrahere* – залучати). Сформувати позитивну атракцію, на думку авторки, означає навчити вихователя викликати до себе симпатію, прихильність з боку дітей і батьків. Необхідність такої настанови пояснюється дослідницею характером педагогічного спілкування, його спрямованістю на досягнення максимальної сприйнятливості дітей і дорослих до педагогічних впливів, установленню педагогічного контакту між тими, хто спілкується у процесі виховання дітей дошкільного віку [109, с. 32].

Крім розглянутих аспектів проблеми підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності з освіти і виховання дітей дошкільного віку, досліджено особливості такої підготовки у зв'язку з комплексним використанням у виховному процесі творів пластичного мистецтва (Л. Галаманжук [74]), етнопедагогіки (О. Давидова [91], М. Кожанова [138]) та інші.

Отже, проведений огляд наукових досліджень дозволяє констатувати, що проблема підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності розробляється переважно у зв'язку з формуваннях їхньої компетентності і готовності до вирішення завдань з певних напрямів навчально-виховної роботи з дітьми. При цьому дослідники виходять з вимог програм дошкільної освіти, наступності між дошкільною і початковою системою освіти, загостренням проблеми здоров'я дітей, їх фізичного, психічного і соціального розвитку. Лише окремі дослідження спрямовані на урахування й подолання у процесі виховання дошкільників впливу

зовнішнього соціального і культурного середовища, того духовного простору, що утворює реальний контекст для професійної діяльності вихователя і життєдіяльності його вихованців (З. Заріпова [112]).

Проте ідея, що всі діти існують у середовищі, де відбувається перебіг різноманітних соціальних і культурних впливів і несе на собі їх відбиток, не знайшла свого широкого відображення у теорії і практиці підготовки вихователів до професійної діяльності у полікультурному, багатонаціональному просторі. Ураховуючи вищесказане ми звернулися до аналізу літературних джерел, в яких розкриваються ознаки і критерії найбільш ефективної діяльності і поведінки людини у полікультурному, багатонаціональному середовищі.

1.3. Готовність майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в полікультурному середовищі та педагогічні умови її формування

Виокремлюючи феномен готовності як показник підготовки студентів до виконання функцій вихователя в системі дошкільної освіти, ми виходили з того, що розуміння цього феномену як суб'єктивної передумови успішності цілеспрямованої діяльності, її регуляції з боку самого суб'єкта, може бути об'єктивовано в різних видах професійної діяльності і конкретизовано у різних способах її реалізації. Зазвичай науковці розрізняють два трактування сутності готовності:

1) як психологічного стану, що виявляє налаштованість людини на виконання певної діяльності;

2) як усталеної характеристики особистості професіонала, що формується у результаті його підготовки до певного виду діяльності (довгострокова готовність). При цьому більшість авторів дотримуються спільної позиції, згідно до якої готовність до діяльності є інтегральним

новоутворенням у психологічній структурі особистості, що складається з системної взаємодії і взаємообумовленості різноманітних, але щільно пов'язаних між собою, елементів (Т.Банщікова [24], В.Волик[69], Л.Гончаренко [81], Н.Левінець [164] та ін.).

У педагогічних дослідженнях переважним є розуміння готовності як усталеної характеристики особистості педагога, що обумовлює успішність його діяльності як професіонала. Готовність до професійно-педагогічної діяльності виступає найбільш узагальненою якісною характеристикою результату підготовки майбутнього вчителя до виконання означеної діяльності .

У контексті готовності до професійної діяльності вихователь реалізує власні індивідуальні особливості як суб'єкт цієї діяльності і певні ціннісні орієнтації .

За О.Санніковою [226] готовність до професійної діяльності як новоутворення в психологічній структурі особистості формується в процесі вибіркового усвідомлення і привласнення майбутнім фахівцем соціально-імперативної інформації щодо змісту освіти та способів його відтворення з подальшим пристосуванням її до власних інтересів і психофізіологічних можливостей. За своїм змістом і характером функціонування готовність до професійно-педагогічної діяльності являє собою прообраз, стартову робочу модель майбутньої діяльності, в якій наявні всі елементи і психологічні механізми діяльності, обумовлені вимогами професії, ставленням до неї особистості та її потенційними здібностями. За своєю будовою ця модель може бути структурованою залежно від визначених функцій за багатьма компонентами, зокрема такими, як-от: мотиваційний, когнітивний, орієнтаційний, операційний, вольовий, оцінний тощо.

У дослідженнях, присвячених готовності вихователів до вирішення певних завдань професійній діяльності, загальним є її розуміння як

інтегративної якості особистості, що характеризується багатокomпонентною і багаторівневою структурою і визначає потенційну підготовленість особистості до виконання професійно-педагогічної діяльності у межах окреслених завдань. Слід зауважити, що склад компонентів, які виділяють дослідники у цьому утворенні, багато в чому схожий до тих, що виокремлюються в загальному феномені готовності, але їх змістове наповнення істотно відбиває специфіку конкретної професії, або предмета навчальної діяльності, у процесі опанування якого формується ця готовність.

Визначаючи змістові характеристики готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності в умовах полікультурного дошкільного навчального закладу, ми брали до уваги, що готовність до конкретної діяльності визначається системою вимог, що висуває до діяльності особистості суспільство. Тому основою виділення компонентів готовності до певної діяльності повинні бути специфічні характеристики цієї діяльності.

В умовах полікультурного середовища дошкільного навчального закладу якісні характеристики професійної діяльності вихователя, його особистості набувають особливої значущості. Результатами багатьох досліджень і практичним досвідом доведено, що культура дитини, її моральний вигляд багато в чому є відбиттям культури й морального вигляду вихователя, характеру його спілкування й взаємодії з дитиною. Виявлено, що особливості взаємодії вихователя з дітьми дошкільного віку впливають на психоемоційний і особистісний розвиток дитини, визначають взаємини в дитячому співтоваристві, його структуру, забезпечують стан задоволеності й психологічного комфорту дітей у дитячому садку (Л. Божович [51], Ю. Бочарова [59], Л. Виготський [73], Т.Поніманська [211] та ін.).

Розглядаючи особливості професійної діяльності педагога в полікультурному середовищі, вчені підкреслюють, що формування етнічної ідентичності кожної дитини вимагає наявності у неї особливої якості – толерантності, у якій інтегруються всі прояви ціннісних установок і орієнтацій. Відтак, толерантність має бути властива і самому вихователю. На необхідність володіння сучасним педагогом культурою толерантного поводження вказують у своїх працях А. Байбаков [22], Н. Мольденгауер [185], З. Мубінова [187], Т.Поніманська [212], Р. Чумичева [273] і багато інших дослідників. Зокрема, розглядається готовність до толерантної взаємодії, комунікативна толерантність педагога (О. Алексєєва, С. Братченко [60], Т. Атрощенко [20], О. Ісаєва [124], Ю. Карягіна [130], З. Касімова [131] та інші).

Отже, готовність вихователя до професійної діяльності у полікультурному середовищі ми визначаємо як цілісну характеристику, що виявляє його спроможність свідомо здійснювати цю діяльність на засадах толерантності та знаходить відбиток в його когнітивній, афективно-емоційній і практично дієвій сферах. Цю готовність ми розглядаємо як окремий випадок його загальної готовності до професійно-педагогічної діяльності, яка виникає на межі перетину результатів психолого-педагогічної, методичної підготовки майбутнього вихователя та його власних ціннісних орієнтацій у професійній діяльності як певна якість їх відтворення.

Учені підкреслюють, що толерантність – це необхідна для кожного педагога професійно-особистісна якість, що проявляється в усвідомленні себе гуманною особистістю, у здатності керувати своїми емоційними й вольовими проявами в проблемних ситуаціях суб'єкт-суб'єктивної взаємодії. Толерантність відбиває гуманний тип відносин особистості до іншої людини (учня, дитини, батьків), що характеризується прийняттям її позиції й точки зору, співпереживанням емоційного стану, вербальною

й невербальною підтримкою суб'єкта комунікації (Г. Безюлева [38], Є. Бистріцький [47], Р. Валітова [63], Б. Вульфів [71], О. Громова [85], О. Гундарь [88], Я. Довгополова [98], Д. Єфімова [107], В. Компанієць [145] та інші). Проте у переважній більшості досліджень сам феномен толерантності визначається лише в тому обсязі, який безпосередньо задається темою і предметом дослідження.

Так, у дослідженні В. Чернявської розглядається педагогічна толерантність учителя [272]. В її основу покладено уявлення про відповідальність учителя за побудову діалогічних відносин з учнями, як ключового суб'єкта освітнього процесу, який має унікальні якості і які забезпечують ефективність його педагогічної діяльності. Автор доводить, що педагогічна толерантність виступає одним із ключових компонентів професійної ефективності вчителя. При цьому педагогічна толерантність розуміється як обов'язкова для реалізації особистісно-орієнтованого освітнього процесу професійна здатність учителя встановлювати діалогічні стосунки із суб'єктами, які відрізняються від нього ustalеними (етнічні особливості, індивідуальні якості, стать, вік, темперамент) і мінливими особистісними характеристиками (риси характеру, соціальний стан, когнітивний розвиток, емоційний стан, відношення до освітнього процесу, фактори навчальних досягнень), досвідом поведінки.

Критеріями педагогічної толерантності в цьому дослідженні виступають: ціннісно-знаннєвий, обумовлений аксіологічними пріоритетами педагогічної діяльності (цінність особистості, саморозвитку, діалогу, творчості); когнітивно-рефлексивний, котрий пов'язаний з актуалізацією педагогічних мотивів, уміння вишиковувати педагогічну стратегію й тактику); комунікативно-поведінковий, що включає вміння чути, слухати й розуміти учня (суб'єкта освіти), транслювати інформацію, встановлювати зворотний зв'язок тощо [272].

Рефлексії, як інструмента професійного саморозвитку педагога, рівня його професійної підготовленості (знання цілей освіти, усвідомлення своїх

Критеріями педагогічної толерантності в цьому дослідженні виступають: ціннісно-знаннєвий, обумовлений аксіологічними пріоритетами педагогічної діяльності (цінність особистості, саморозвитку, діалогу, творчості); когнітивно-рефлексивний, котрий пов'язаний з актуалізацією рефлексії, як інструмента професійного саморозвитку педагога, рівня його професійної підготовленості (знання цілей освіти, усвідомлення своїх педагогічних мотивів, уміння вишиковувати педагогічну стратегію й тактику); комунікативно-поведінковий, що включає вміння чути, слухати й розуміти учня (суб'єкта освіти), транслювати інформацію, встановлювати зворотний зв'язок тощо [272].

Ю. Тодорцева у своєму дослідженні звертається до формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки [248]. Під толерантністю автор розуміє професійно важливу якість учителя, що виявляє свою сутність у «здатності сприймати без агресії відмінні від його власних судження, спосіб життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості людей, які його оточують у сфері освітнього простору і соціокультурного середовища, шляхом встановлення з ними відносин довіри, співпраці, компромісу, радості, товарищкості, співпереживання та психологічного комфорту» [248, с. 71]. Як бачимо, у розумінні автора толерантність, перш за все, – це відсутність агресії у сприйманні відмінностей інших у будь-яких проявах (інтелектуальних, психологічних, фізичних тощо). По друге – це здатність встановлювати конструктивні взаємини з іншими на засадах співпраці. При цьому толерантну взаємодію, за даними дослідження,

характеризують чотири основні параметри: діалог, співробітництво, опіка та вибачення.

Слід зазначити, що Ю. Тодорцева, визначаючи толерантність як професійну якість особистості, що виявляється через певну здатність, виділяє в структурі цього феномена три компонента: концептуально-ціннісний, особистісно-мотиваційний й діяльнісно-поведінковий, що, на наш погляд, за своїм змістом значно ширше, ніж психологічна природа здатності й рис особистості.

За результатами дослідження автор доводить, що формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки забезпечується сукупністю педагогічних умов, що передбачають: оновлення навчальної інформації теорією педагогіки і психології толерантності; тренінг умінь аналізу, конструювання й презентації способів розв'язання конфліктних педагогічних ситуацій засобами техніки вчителя-фасилітатора; створення ситуацій успіху в навчально-виховній діяльності задля запобігання засвоєння студентами негативних педагогічних стереотипів [248, с. 71].

Не заперечуючи ефективності змісту цих умов, зауважимо, що сьогодні ще не склалися педагогіка і психологія толерантності ані на рівні наукових, ані на рівні навчальних дисциплін. Крім того, вивчення такої дисципліни не передбачено номенклатурою навчальних планів і державних стандартів з підготовки вчителів. У аналогічному стані знаходяться науково обґрунтовані уявлення щодо техніки і засобів роботи вчителя-фасилітатора, які у змісті дослідження Ю. Тодорцевої теж не розкриваються.

Заслуговують на увагу принципи формування толерантності особистості в умовах навчально-виховного процесу, виокремленні автором. До них віднесено: гуманізацію та демократизацію, самоактивність й саморегуляцію, комплексність і міждисциплінарну

інтегрованість, інтеркультурність, самоцінність людини, домінування позитивної моральної атмосфери та «соціального уроку». Проте, яким чином і якими засобами ці принципи мають бути реалізованими у процесі професійної підготовки майбутніх учителів у дослідженні не описано.

Отже, аналіз педагогічних досліджень, присвячених проблемі толерантності як характеристики особистісних якостей і професійної діяльності педагога показує, що дослідники одностайні у тому, що вона позитивно впливає на результати виховного процесу, його ефективність. Однак вони також свідчать, що позиції авторів не збігаються у розумінні сутності цього феномена, його природи й джерел виникнення.

Для уточнення цих питань ми звернулися до аналізу філософської й соціально-психологічної літератури. Зауважимо, що в останні десятиліття толерантність стала міжнародним терміном, що використовується для характеристики способів співіснування й взаємодії людей, які відрізняються один від одного за багатьма ознаками. У міжнародній Декларації принципів толерантності вона визначається як повага, прийняття й розуміння багатого різноманіття культур світу, форм самовираження й способів проявів людської індивідуальності [93].

За своїм змістом толерантність означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини й ствердження норм і прав кожного на свободу думок, переконань, визнання цих прав універсальними. Важливим моментом у розумінні толерантності є визнання її активного характеру, а не терплячого ставлення до інших заради покою. Вона є принципом життя, відповідно до якого погляди одної людини не можуть бути нав'язані іншим: право на свободу власних думок і поглядів одночасно є визнанням такого ж права і за всіма іншими.

Природа й сутність толерантності розглядається в працях філософів (М. Бахтін [35], Н. Бердяєв [42], Є. Бистріцький, [47], Л. Лекторський

[165], Дж. Локк [171], К. Поппер [213], М. Хайдеггер [266]). Соціокультурні основи толерантності обгрунтовано в роботах В. Баруліна [25], Р. Валітової [63], Н. Матіс [177], М. Міріманової [182], Т. Стефаненко [236] та ін. В останнє десятиліття активно розробляються психологічні основи толерантності (О. Асмолов [18], С. Братченко [60]), міжетнічної толерантності (Г. Солдатова [231]). У педагогіці толерантність досліджується у зв'язку із труднощами й конфліктами в освітньому процесі (Г. Абдулкаримов [1], Ю. Бочарова [59], Л. Вишневська [67]), визначенням науково-теоретичних і методичних аспектів педагогіки ненасильства (Є.Галицьких [75], В. Гуров, Б. Вульф, В. Галяпина [265] О. Клепцова [134] та ін.).

Аналіз літературних джерел засвідчує, що зарубіжні вчені розглядають толерантність переважно у контексті ідеї демократизації суспільства, звільнення особистості від будь-якого виду поневолення й виділяють у цьому феномені насамперед соціальний і моральний зміст. Так, у розумінні Дж. Локка толерантність виступає байдужим, пасивним прийняттям різних поглядів і практик, що існують у суспільстві, оскільки вони не є істотними для вирішення основних проблем, з якими зіштовхується суспільство й людина [171].

Р. Друа зазначає, що толерантність – це питання морального вибору, до якого смаки й схильності людини не мають відношення і який вибудовується за принципом взаємності [287]. Автор підкреслює, що коли йдеться про релігійну віру, політичне кредо, моральний вибір, соціальні та культурні цінності, не можуть існувати єдині методи і критерії оцінки, за допомогою яких можна з точністю визначити, які з моделей світогляду, поведінки, діяльності, прийнятих тією або іншою людською спільнотою, є найкращими. Толерантність – це насамперед виключення претензії на одноосібне володіння істиною, визнання за іншими права на вільне існування й самовираження.

Важливий аспект у розумінні зарубіжними вченими сутності толерантності базується на твердженні, що плюралізм у поглядах, цінностях і способах поведінки об'єктивно непереборний, пов'язаний із природою людини й різноманіттям її відносин з реальним світом: всі культури й пізнавальні настанови рівноправні, але в той же час незрівнянні; не існує ніякої привілейованої системи поглядів і цінностей. Єдине виключення становить ідея про те, що всі люди, незалежно від раси, статі й національності мають однакове право на фізичне існування й культурний розвиток. Однак, будучи рівноправними й такими, що заслуговують рівною мірою поваги, різні системи поглядів (культури, парадигми) не можуть взаємодіяти, тому що замкнуті на себе й по різному відносяться один до одного [289].

У сучасних російських й вітчизняних наукових джерелах толерантність розглядається у зв'язку з повагою й визнанням рівності як принципу існування, відмовою від домінування й насильства, визнанням багатомірності й різноманіття людської культури, норм, вірувань і відмовою від зведення цього різноманіття до однаковості або переваги будь-якої однієї точки зору (О. Вискочил [251], В. Кемеров [252] та інші). Толерантність припускає готовність прийняти інших такими, які вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди. Однак толерантність не зводиться до індиферентності, конформізму, обмеженню власних інтересів. У першу чергу, вона припускає взаємопорозуміння і активну позицію всіх зацікавлених сторін. З цього погляду, толерантність характеризується як важливий компонент життєвої позиції зрілої особистості, що має свої цінності й інтереси, готової при необхідності їх відстоювати й захищати, але одночасно здатної з повагою ставитися до позицій і цінностей інших людей при взаємодії й співробітництві з ними [245].

На думку М. Победи, толерантність – це складний і суперечливий соціальний феномен, що вбирає в себе цінності й соціальні інтереси, ментальні установки й стереотипи і є способом виживання в постійно мінливому світі [209]. Це якісна визначеність, що проявляється у взаємодії стійких структур волі й відповідальності людини. На рівні повсякденної свідомості вона проявляється як терпимість стосовно вірувань, почуттів, традицій різних соціальних груп, культур, здатність утримуватися від силового вирішення протиріч і конфліктів.

Важливий момент, на який звертають увагу соціологи й психологи, полягає в тому, що толерантність є дифузною формою соціальності, що не виникає сама по собі, а є відбиттям умов і якості життя людини в суспільстві [86]. Охоплюючи різні боки соціальних відносин (морально-етичних, ціннісно-нормативних, правових), вона поєднує їх у настанові на гармонійне співіснування, ненасильницьку взаємодію. Вона є результатом синтезу комплексу цих зв'язків, способом їхньої реалізації.

У дослідженні В. Тишкова [245] толерантність визначається як особливий соціально-духовний феномен, що знаходить своє відображення у двох основних сферах. На психологічному рівні – як внутрішня настанова відносно взаємин особистості й колективу; на соціальному й політичному рівні – як дія або реалізована норма. Автор підкреслює, що толерантність, виконуючи роль настанови, певної позиції особистості у відношенні до навколишнього світу, проявляється в добровільному індивідуальному виборі. Важливо, що вона не нав'язується, не засвоюється безпосередньо через систему знань, а здобувається через виховання, зіставлення й оцінку інформації з індивідуальним життєвим досвідом особистості. Як діюче, активне відношення, толерантність представляє усвідомлену позицію самообмеження й навмисного невтручання, добровільної згоди на

взаємну терпимість різних і конфронтуючих один одному суб'єктів [245, с. 3-7].

На думку Г. Абдулкарімова, толерантність варто розглядати як особливу соціальну норму цивільного ліберального суспільства, що включає наступні компоненти: соціальну сприйнятливість взаємодіючих суб'єктів; повагу й визнання рівності партнерів; відмову від домінування й насильства; визнання різноманіття людської культури; відмову від зведення цього різноманіття до однаковості; готовність прийняти «іншого» таким, як він є; здатність конструктивно вирішувати конфліктні ситуації; готовність взаємодіяти на основі згоди, але без обмеження власних інтересів [1].

У розумінні О. Хеффе, толерантність є найважливішою характеристикою й принципом особливої, свідомо сформованої моделі поведінки й взаємного відношення соціальних суб'єктів, у ролі яких можуть виступати окремі особистості, народи й держави [269]. На думку автора, толерантність означає «дієвість і гарантії волі інших, точніше, повага до іншого світогляду й способів поведінки...» [269, с. 23].

У працях О. Асмолова [18], Н. Асташової [19], В. Бездухова [36], А. Кирьякової [133], толерантність розглядається як цінність соціокультурної системи, внутрішній стрижень соціально-психологічного буття. Це комплексний феномен, що визначає відношення людини до себе й навколишнього світу. Дослідники підкреслюють, що поза відношенням людини не існує толерантності як цінності. Толерантність як цінність виступає поведінковим орієнтиром, що визначає ціль і зміст спрямованої соціальної активності особистості, її діяльності як соціального суб'єкту.

У змісті поняття «толерантність» О.Асмолов виділяє три основних аспекти. Перший пов'язує це поняття з проявом стійкості, витривалості людини, другий – з її терпимістю, третій – з допустимістю,

припустимими відхиленнями у сфері соціальної взаємодії [19]. М. Міріманова в цьому контексті додає ще один аспект, який пов'язаний з вихованістю особистості [182].

Аргументуючи свою позицію, М. Міріманова виходить з того, що в основі процесу виховання закладена ідея добровільного, усвідомленого відношення до поведінки й вчинків іншого, тобто толерантність. У цьому випадку толерантність є проявом терпіння більш сильного, досвідченого (вихователя) до більш слабкого (вихованця), що вимагає від педагога вміння керувати своєю власною поведінкою і навчанням вихованця на прикладі власної поведінки. Автор наголошує, що виховання є процесом суб'єкт-суб'єктної взаємодії, а не об'єктного впливу, і за своєю природою воно сполучено з толерантністю, тобто з терпінням і терпимістю. Толерантність як ознака, властивість виховного процесу виявляється у демонстрації педагогом таких способів поведінки й реагування, які не наносять шкоди дітям і враховують їхні можливості й інтереси.

Розуміння толерантності як якісної цілісної характеристики особистості пов'язане з визнанням наявності різних психічних властивостей, станів, процесів, а також психічних відносин, які виявляють суб'єктивний бік її зв'язків з предметами і явищами довкілля. У зовнішньому плані це проявляється як збереження певної організованості і спрямованості особистісної системи; у внутрішньому – як адекватна супідрядність психічних властивостей, станів і процесів, що забезпечують рівень стійкості особистості. У зв'язку із цим у багатьох дослідженнях толерантність характеризується як принцип діяльності і поведінки (О. Байбаков [22], О. Безкоровайна [37], І. Бех [46], Б. Гершунский [77], Л. Завірюха [110], О. Ісаєва [124], О. Клепцова [134], В. Кузьменко [157] та ін.). У цьому контексті вона переводиться у статус керівної ідеї, основного положення, внутрішнього

переконання, що визначає і задає спосіб діяльності людини, який заснований на зусиллі досягати згоди й мирної взаємодії в певних соціальних групах.

Толерантність, прийнята як соціальна норма життєдіяльності людини, дозволяє підсилити впорядкованість соціальних взаємодій, окреслити вимоги щодо виконання вироблених людством моральних правил взаємодії. У цьому розумінні вона відбиває позицію особистості в конкретній ситуації, її орієнтацію на конкретні зразки поведінки, узагальнені принципи діяльності на рівні ідеалу. Толерантність, прийнята як соціальна норма, ідеал, стає головним критерієм у практичному рішенні будь-яких питань, дієвим стимулом поведінки й діяльності особистості в цілому [17].

Отже, у загальнонауковому розумінні толерантність визначається в якості активної моральної позиції й психологічної готовності особистості до терпимості й взаєморозуміння між соціальними суб'єктами, характеристики позитивної взаємодії з людьми іншої культурної, національної, релігійної або соціальної орієнтації. Зважаючи на це, готовність майбутніх вихователів до професійної діяльності на засадах толерантності ми визначаємо як результат їхньої підготовки у ВНЗ до роботи у полікультурному середовищі дошкільних навчальних закладів Криму. При цьому ми урахували, що толерантність у якості активної життєвої позиції вихователів відбиває їхню моральну й психологічну готовність до мирної, конструктивної взаємодії з дітьми різного соціального, національного, релігійного й культурного середовища. Виділяють і розрізняють такі види толерантності:

– міжособистісну як здатність до практичного визнання носіїв інших цінностей, логіки мислення, інших форм поведінки;

- міжсоціальну як спрямованість на забезпечення стійкої гармонії між різними соціальними групами;
- міжконфесійну як терпимість до чужих вірувань;
- міжетнічну або міжнаціональну як стійкий інтерес, увагу й поважне ставлення до думок, досвіду, звичаїв, поведження представників інших національностей, етносів і культур;
- міжкультурну як повагу, розуміння й прийняття розмаїття культур при збереженні позитивного образу власної культури [86, с. 102-122].

С. Братченко, звертаючись до аналізу психологічних підстав толерантності підкреслює, що вона може розглядатися з позицій різних підходів, але в цілому вони дозволяють сформулювати декілька базових ідей для її розуміння як психологічного феномена [60]. Ці ідеї полягають у визнанні того, що:

- толерантність не є механічним результатом дії внутрішніх або зовнішніх факторів, а наслідком свідомого, осмисленого й відповідального вибору людини, її власної позиції й активності в соціумі, спрямованих на побудову певних відносин з оточуючими;
- за своїм психологічним змістом толерантність не зводиться до окремої властивості або характеристики, а уявляє собою складний поліфункціональний і багатокомпонентний феномен, що має декілька базових вимірів;
- ключовим виміром толерантності є особистісне ставлення, у якому вона проявляється у вигляді цінностей, змістів і настанов, що визначають поведінку й діяльність людини в соціумі [60, с. 104-117].

При цьому автор підкреслює, що загальною для всіх видів і форм прояву толерантності є міжособистісна толерантність як особливий спосіб відносин, спілкування й взаємодії людини з іншими [60, с. 105-106].

З позиції психології повноцінна, зріла толерантність неодмінно усвідомлена, осмислена й відповідальна. Така толерантність не зводиться до автоматизму, до простих стереотипних дій: це цінність і життєва позиція, реалізація якої в кожній конкретній ситуації має певний сенс і жадає від суб'єкта пошуку цього змісту й відповідального рішення; вільний і відповідальний вибір людини «ціннісного толерантного відношення до життя» (О. Асмолов [17, с. 7]). Це особлива якість «способу буття» особистості, що не гарантується її знаннями, уміннями, навичками, набором певних психологічних рис, зовнішніми умовами як таким. За зовнішніми умовами і внутрішніми передумовами повинна йти усвідомлена й осмислена активність людини, її вільне й відповідальне самовизначення в кожній конкретній життєвій ситуації [18]. З цього випливає, що толерантність – це особливий принцип існування світу, який людина будує для себе й для інших на основі розуміння й прийняття множинності й різноманіття буття й визнання неминучості співіснування його розбіжності.

Особистісний підхід у визначенні сутності толерантності приводить до визнання того, що зріла толерантність набагато більше простої компетентності в толерантному поведженні, когнітивної озброєності і емоційної готовності. Вона припускає наявність відповідної ціннісно-орієнтаційної системи, у якій центральне місце посідають цінності поваги до людини як такої, її прав і воль, визнання рівноправності всіх людей у свободі вибору світогляду й життєвої позиції, відповідальності за власне життя й визнання таких за кожною людиною.

Свого предметного вираження толерантність набуває в різноманітних соціальних практиках, де виступає в ролі регулятора життєдіяльності людини. Саме в такому значенні толерантність виступає

як культурна норма й моральна цінність, функції й критерії якої актуалізуються в силу об'єктивних соціокультурних обставин.

За Г. Солдатовою, толерантність проявляється в сфері:

- рівноправності людей (рівний доступ до соціальних благ, управлінським, освітнім і економічним можливостям, незалежно від статі, раси, національності, релігії людини, її приналежності до певної соціальної групи);
- взаємоповаги, доброзичливості й терпимого ставлення до осіб, що належать до різних соціальних груп і культур (інвалідам, біженцям і ін.) на всіх рівнях їхньої життєдіяльності;
- збереження й розвитку культурної самобутності, мови й культури всіх націй, у тому числі національних меншин;
- волі віросповідання й можливості додержуватися національних традицій для всіх культур, представлених у даному співтоваристві, за умови дотримання прав і воль всіх його членів;
- співробітництві і солідарності у вирішенні загальних проблем у найбільш уразливих міжетнічних, міжрасових відносинах, відносинах між чоловіками і жінками [231].

Особистісний початок толерантності припускає, що вона не може бути результатом тільки зовнішніх впливів: вона не стільки формується, скільки розвивається під впливом власних зусиль особистості. Створення умов для такого розвитку є запорукою успішного становлення толерантної особистості.

Отже, узагальнюючи проведений аналіз літературних джерел, у своєму дослідженні ми будемо виходити з того, що основу толерантності становить життєва позиція особистості, яка формується під впливом зовнішніх обставин у процесі її виховання і набуття життєвого досвіду і виявляє її свідомий вибір принципу і способу життєдіяльності. Стосовно всіх психологічних характеристик

особистості, цей принцип є системоутворювальним чинником, що інтегрує й регулює прояви активності особистості у всьому різноманітті її відносин з оточуючими.

У контексті підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища толерантність виступає критерієм, відповідно до якого оцінюється якість цієї підготовки, ступінь її відповідності конкретним історичним обставинам суспільного розвитку певної спільноти, зокрема такої, що постійно проживає у Криму.

Полікультурне середовище є об'єктивним тлом для прояву толерантності кожної особистості, незалежно від того до якої національної культури вона належить і яку роль виконує в системі соціальних відносин. Але, чи буде вона життєвою позицією, принципом, що спрямовує і визначає зміст її діяльності, залежить від самої особистості, її свідомого вибору. У процесі підготовки до професійної діяльності толерантність виступає характеристикою якості результату цього процесу, у якому здобуті знання, професійні уміння і навички інтегровані в цілісну професійно-педагогічну позицію особистості і відбивають її погляди і ставлення до інших у готовності діяти при навчанні і вихованні дітей.

За даними психологів, основний зміст толерантності описується когнітивним, емоційним і діяльнісним компонентами (О.Асмолов [18], С.Братченко [60], М.Міріманова [182]). Когнітивний компонент визначається ступенем усвідомлення й прийняття особистістю складності, багатомірності реального світу; варіативністю його сприйняття, розуміння й оцінювання різними людьми; відносності, неповноти і суб'єктивності власних уявлень про картину світу, тобто визнання плюралізму, багатства й різноманіття індивідуальних інтерпретацій як об'єктивної реальності. Цей компонент забезпечує

здатність особистості не переводити конфлікт ідей, поглядів, намірів і вчинків в міжособистісний.

Емоційний компонент толерантності знаходить свій вияв у комунікативних ситуаціях через прагнення особистості знайти спільність у поглядах і позиціях з партнером по спілкуванню, подолати психологічні бар'єри, перебороти перешкоди і нетерпимість відносно один до одного. Безумовна й безоцінна емпатія дозволяє компенсувати (або пом'якшити) можливі розбіжності між співрозмовниками в когнітивній або поведінковій сферах, перешкодити їхньому переростанню в міжособистісне протистояння або конфлікт. Емоційний компонент толерантності пов'язаний з позитивним прийняттям, розумінням і терпимим ставленням до різних індивідуальних проявів інших людей.

Діяльнісний компонент становить найбільш очевидну частину вияву толерантності. До нього належать конкретні уміння і здатності особистості, які вона виявляє, налагоджуючи і реалізуючи стосунки з оточуючими. Зокрема, це здатність до толерантного висловлювання й відстоювання власної позиції як точки зору (Я-висловлювання й ін.); готовність до толерантного ставлення до висловлювань інших (сприйняття думок і оцінок інших людей як вираження їхньої точки зору, що має право на існування – незалежно від ступеня розбіжностей з їхніми власними поглядами); здатність до компромісу і конструктивного діалогу, взаємодії з іншими, вміння домовлятися, узгоджувати позиції, досягати компромісу й консенсусу тощо.

Основними критеріями й показниками толерантності, що проявляється у професійній діяльності вихователя дітей дошкільного віку ми розглядаємо:

– усталеність моральних настанов щодо принципів рівноправної взаємодії з дітьми та їх батьками, незалежно від етнічних, соціальних та

інших їх особливостей (доброзичливість, ввічливість, демократичність, відповідальність, справедливість, рівноправність);

– емпатійність, емоційна чуйність щодо розуміння й сприйняття того, що стоїть за вчинками і діями кожної дитини, її батьків у їх внутрішньому світі (співчуття, співпереживання, терплячість, готовність допомогти і підтримати, контактність, товариськість);

– відкритість, дивергентність свідомості й мислення щодо стратегії і тактики педагогічної взаємодії з вихованцями та їх батьками (урахування обставин, відсутність стереотипів, забобонів, запобігання напруженості, тривожності, уміння вирішувати складні ситуації, автономність поведінки, динамізм, гнучкість).

Стосовно до професійної діяльності вихователя в роботі з дітьми дані компоненти, критерії й показники толерантності набувають конкретного змісту, обумовленого специфікою предмета, цілей і способів рішення завдань дошкільного виховання. В їх основі має бути стратегія і тактика професійної діяльності вихователя, які базуються на позитивному ставленні до питань міжетнічного спілкування, подолання і попередження будь-яких проявів антагонізму національних стереотипів, створення доброзичливої атмосфери у багатонаціональних дитячих колективах.

За своїм змістом стратегія і тактика толерантності у професійній діяльності вихователя має розкривати дітям дошкільного віку, що належать до різних етнічних культур, їхню спорідненість і подібність при багатоваріантності національних традицій і засобів культурної поведінки, форм спілкування з оточуючими, сприяти створенню атмосфери психологічної захищеності і доброзичливості, культури мирної співпраці і взаємодії. Найбільш важливим принципом реалізації цього змісту є опір на позитивний соціальний досвід дитини, етнічні традиції її виховання у сім'ї і найближчому соціальному оточенні.

Реалізація у професійній діяльності вихователя принципів толерантності вимагає він нього спеціальної підготовки. Натомість, ані у змісті державних стандартів, ані в існуючих підручниках і програмах з нормативних дисциплін, таких як-от: дошкільна педагогіка, окремі методики, не передбачено їхньої цілеспрямованої підготовки до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища.

Зважаючи на те, що толерантність належить до якостей особистості, яких вона набуває під впливом певних зовнішніх обставин, ми припустили, що підготовка до її реалізації у професійній діяльності майбутніх вихователів залежить від наявності у них відповідних знань щодо сутності, цілей і засобів виховання дітей у полікультурному середовищі; практичних умінь і досвіду вирішення вихованих і розвивальних завдань у полікультурному середовищі дошкільного навчального закладу і конкретної вікової групи дітей; особистого досвіду толерантної взаємодії, діалогу і співпраці з представниками інших національностей і культур. У процесі підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності у полікультурному середовищі вирішення цих завдань забезпечується сукупністю педагогічних умов:

- відображення в змісті навчальних предметів інформації про подібність й відмінності культурних традицій народів, що мешкають на території Криму;

- наявності практичних завдань, що спонукають до усвідомлення й опанування методики полікультурного виховання дітей дошкільного віку на засадах толерантності;

- організації виховної роботи, що забезпечує набуття майбутніми вихователями особистого досвіду толерантної взаємодії і співпраці в полікультурному середовищі.

Перевірка ефективності цих умов у підготовці майбутніх вихователів до професійної діяльності у полікультурному просторі

Криму відбувалась у процесі експериментальної роботи, зміст і результати якої представлені у наступному розділі.

Висновки з першого розділу

Полікультурність простору життєдіяльності людини є невід'ємною і характерною рисою сучасного суспільства. Народжувана демократичними процесами, рухом до ствердження і захисту прав і свобод кожної людини, вона набуває значення ціннісного орієнтиру в усіх сферах діяльності людини. В Україні ідеї полікультурності відображено у Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті, державних стандартах базової та повної шкільної освіти.

У контексті проблеми полікультурної освіти одним із актуальних питань визнається підготовка педагогів, які здатні здійснювати професійно-педагогічну діяльність у навчальних закладах з багатонаціональним складом учнів. Особливу увагу вчені приділяють теорії і методиці виховання толерантності як особистої якості, що забезпечує коректну і продуктивну взаємодію в системі міжособових стосунків, які відбуваються у полікультурному середовищі.

Дошкільне дитинство є одним з найважливіших етапів у загальному процесі становлення і розвитку кожної людини як особистості. Основні моральні цінності, культурні норми людських відносин найефективніше засвоюються і привласнюються в дошкільному дитинстві. У їх формуванні вирішальна роль належить вихователеві, професійна діяльність якого не лише забезпечує певну спрямованість цього процесу, але й є моральним еталоном, на який орієнтуються дошкільники і якому наслідують в своїй поведінці. Проте питання підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку до професійної діяльності в полікультурному просторі і, зокрема, в полікультурному середовищі Криму не знайшли свого освітлення в науково-педагогічних

дослідженнях. Сама ідея, що всі діти існують у середовищі, де відбувається перебіг різноманітних соціальних і культурних впливів і несе на собі їх відбиток, дотепер не знайшла свого відображення у теорії і практиці підготовки вихователів до професійної діяльності у полікультурного, багатонаціонального просторі.

Полікультурне середовище Криму – це особлива реальність, що існує на основі взаємодії багатьох різних за своїм змістом, але рівноцінних за значимістю й рівноправних за соціальним статусом етнічних культур (української, російської, кримськотатарської, вірменської, грецької, єврейської та ін.). Представники усіх цих культур складають контингент освітніх закладів Криму, у тому числі, дошкільних. Їхні традиції, що виявляються у поведінці, мові, способах взаємодії і спілкування, ставлення до довкілля та інших людей утворюють реальне тло, на якому відбувається навчання і виховання дитини. В умовах полікультурного середовища дошкільного навчального закладу якісні характеристики професійної діяльності вихователя, його особистості набувають особливої значущості. Результатами багатьох досліджень і практичним досвідом доведено, що культура дитини, її моральний вигляд багато в чому є відбиттям культури й морального вигляду вихователя, характеру його спілкування й взаємодії з дитиною.

Толерантність – це необхідна для кожного педагога професійно-значуща якість, що проявляється в усвідомленні себе гуманною особистістю, у здатності керувати своїми емоційними й вольовими проявами в проблемних ситуаціях суб'єкт-суб'єктивної взаємодії. Толерантність відбиває гуманний тип відносин педагога до іншої людини (учня, дитини, батьків), що характеризується прийняттям її позиції й точки зору, співпереживанням емоційного стану, вербальною й невербальною підтримкою суб'єкта комунікації.

За своєю природою толерантність є формою соціальності, що є відбиттям умов і якості життя людини в суспільстві. Охоплюючи різні боки соціальних відносин особистості (морально-етичних, ціннісно-нормативних, правових), вона поєднує їх у настанові на гармонійне співіснування, ненасильницьку взаємодію. Толерантність, прийнята як соціальна норма, ідеал, є головним критерієм у практичному рішенні будь-яких питань, дієвим стимулом поведінки й діяльності особистості в цілому. Основу толерантності становить життєва позиція особистості, що формується під впливом зовнішніх обставин у процесі її виховання і набуття життєвого досвіду і виявляє її свідомий вибір принципу і способу життєдіяльності. Стосовно всіх психологічних характеристик особистості, вона є системоутворювальним чинником, що інтегрує й регулює прояви активності особистості у відносинах з оточуючими.

Полікультурне середовище є реальним тлом для прояву толерантності кожної особистості, незалежно від того до якої національної культури вона належить і яку роль виконує в системі соціальних відносин. У процесі підготовки до професійної діяльності майбутніх вихователів толерантність виступає характеристикою якості результату цього процесу, у якій здобуті знання, професійні уміння і навички інтегровані в цілісну професійно-педагогічну позицію особистості і відбивають її погляди і ставлення до інших, готовності діяти в навчанні і вихованні дітей певним гуманістичним і демократичним способом.

У процесі підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності у полікультурному середовищі формування у них готовності діяти на засадах толерантності забезпечується сукупністю педагогічних умов, а саме: відображення в змісті навчальних предметів інформації про подібність й відмінності культурних традицій народів, що мешкають на території Криму; наявності практичних завдань, що спонукають до

усвідомлення й опанування методики полікультурного виховання дітей дошкільного віку на засадах толерантності; організації виховної роботи, що забезпечує набуття майбутніми вихователями особистого досвіду толерантної взаємодії і співпраці в полікультурному середовищі.

Основні положення першого розділу відображено в публікаціях автора [27, 28, 30].

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ КРИМУ

2.1. Структура та завдання експериментального дослідження ефективності педагогічних умов у формуванні готовності майбутніх вихователів до роботи в полікультурному середовищі ДНЗ Криму

Експериментальний етап дослідження підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму проводився на базі психолого-педагогічного факультету РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», факультету дошкільного виховання Державного закладу «Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», дошкільних навчальних закладів Криму протягом 2005-2009 навчальних років. У формувальному педагогічному експерименті брали участь 108 студентів III-IV курсів спеціальності 6.01.01.01 «Дошкільне виховання». В експерименті, що констатував стан підготовки вихователів до виховання дітей дошкільного віку у полікультурному середовищі Криму, брали участь студенти випускного – IV курсу педагогічного університету й вихователі дошкільних освітніх установ, загальною кількістю 260 осіб.

Основною метою експериментального етапу було одержання емпіричних даних, що підтверджують або спростовують ефективність чинної підготовки вихователів до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму, можливість її удосконалення за

рахунок виділених і обґрунтованих за результатами теоретичного етапу дослідження педагогічних умов формування готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності у ДНЗ на засадах толерантності.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити наступні завдання:

- схарактеризувати стан підготовленості вихователів до професійної діяльності у полікультурному середовищі дошкільних навчальних закладах Криму;

- визначити критерії і показники оцінювання якості підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму;

- розробити методику діагностики якості цієї підготовки;

- виявити вхідний рівень готовності студентів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища дошкільних навчальних закладів Криму;

- розробити методику реалізації педагогічних умов підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища дошкільного навчального закладу в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу;

- визначити прикінцевий рівень готовності студентів до професійної діяльності у полікультурному середовищі дошкільного навчального закладу після практичного впровадження експериментальної методики;

- провести порівняльний аналіз вихідного й підсумкового рівнів цієї підготовки та схарактеризувати її ефективність;

- перевірити вірогідність експериментальних даних.

Звертаючись в експериментальному дослідженні до вивчення рівня готовності вихователів дошкільних навчальних закладів до професійній діяльності в полікультурному середовищі Криму на засадах

толерантності, ми брали до уваги, що полікультурне виховання дітей є важливою складовою виховної роботи у регіоні. Для цього протягом останніх років у процесі підготовки у вищих навчальних закладах вихователів до професійної діяльності впроваджено низку навчальних курсів, які забезпечують їхню методичну підготовку до використання у вихованні дітей дошкільного віку української і кримськотатарської етнопедагогіки, традицій народної культури.

Однак за своїм змістом ці предмети є монокультурними і не зачіпають проблем полікультурного виховання дітей. Вони не мають на меті і не забезпечують теоретичної і практичної підготовки вихователів до вирішення його завдань під час роботи у різних за віком і етнічним складом групах дошкільного навчального закладу. Крім того, в усіх приватних методиках, що сьогодні включені до низки нормативних дисциплін підготовки фахівців з виховання дітей дошкільного віку, не передбачено формування у них толерантності як ціннісної характеристики професійної діяльності.

Зазначимо, що відповідно до позицій сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, риси, що виявляють прояв толерантності в поведінці і професійній діяльності педагога містять:

- гуманність як усталену повагу до гідності і самобутності дитини, її внутрішнього світу, переконаність у її добрих і здорових моральних почуттях, здатність знаходити в них позитивний і конструктивний початок;

- людяність як дотримання рівноправності позицій у міжособових відносинах, відмова від примусу й пригнічення дитини як способів налагодження з нею взаємодії;

- незалежність як здатність до свідомої самостійної і персональної відповідальності за власні дії, заперечення насильницьким, антигуманним наказам і заборонам;

- гнучкість як відсутність догматизму і консерватизму в поведінці і професійній діяльності, вміння приймати рішення залежно від особливостей складу учасників подій і виниклих обставин, на основі оволодіння об'єктивною інформацією про їх стан, безконфліктність;
- упевненість як адекватну оцінку власних можливостей і здібностей, віру в можливість долати перешкоди, самовладання, володіння власним станом, свідоме керування емоціями та вчинками;
- варіативність як відсутність категоричності суджень, здатність не судити інших, як багатомірний підхід до оцінки навколишнього життя й прийняття адекватних сформованим обставинам рішень;
- емпатійність як усталений неформальний інтерес до кожної людини, здатність усвідомлювати особливості її розвитку і поведінки як носія іншої культури, інших традицій; уміння помічати й виділяти індивідуальні риси і властивості дітей, проникати в їх внутрішній світ і співчувати їхнім проблемам, емоційна оцінка подій.

Визначаючи толерантність як базову засаду підготовки майбутніх вихователів до виховання і навчання дітей дошкільного віку в умовах полікультурного середовища, ми враховували, що вона може виявляти себе у різних формах: міжрелігійної, міжетнічної, міжособистої та іншої толерантності. Однак для того, щоб виявляти толерантність у професійній діяльності, особистість має бути підготовленою до її втілення у конкретних практичних діях.

У межах практики дошкільної освіти на сьогодні можна виокремити три групи фахівців, що використовують ідеї полікультурності і толерантності в професійних педагогічних цілях. Це групи:

- вихователів, які використовують ці ідеї задля формального вирішення завдань полікультурного виховання дітей у межах

рекомендацій і вимог діючих регіональних програм з дошкільної освіти;

– вихователів, які безпосередньо не переслідують мети полікультурного виховання дітей, але в силу власних особистісних рис створюють у групі дошкільного навчального закладу атмосферу толерантності;

– вихователів, які усвідомлено і цілеспрямовано відтворюють ідеї полікультурності і толерантності у процесі виховання дітей, організації їхньої взаємодії і співпраці.

Отже, готовність вихователя до професійної діяльності у полікультурному середовищі ми визначаємо як цілісну характеристику, що виявляє його спроможність свідомо здійснювати цю діяльність на засадах толерантності та знаходить відбиток в його когнітивній, афективно-емоційній і практично дієвій сферах. Основний зміст готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності у полікультурному середовищі на засадах толерантності описується когнітивним, емоційним і діяльнісним компонентами. Когнітивний компонент цієї готовності визначається ступенем усвідомлення й прийняття майбутніми вихователями складності, багатомірності реального світу; варіативності його сприйняття, розуміння й оцінювання різними людьми, в різних культурах; відносності, неповноти й суб'єктивності власних уявлень про картину світу, тобто визнання плюралізму, багатства й різноманіття індивідуальних інтерпретацій як об'єктивної реальності.

Емоційний компонент толерантності знаходить свій вияв у комунікативних ситуаціях, у прагненні особистості знайти спільність у поглядах і позиціях з партнером по спілкуванню, подолати розрив зв'язку один з одним, перебороти роз'єднаність і нетерпимість по відношенню один до одного. Емоційний компонент в готовності до професійно-педагогічної діяльності на засадах толерантності пов'язаний

з позитивним прийняттям, розумінням і терпимим ставленням до різних індивідуальних проявів інших людей.

Діяльнісний компонент становить найбільш очевидну частину виявуготовності майбутніх вихователів діяти на засадах толерантності. До нього належать конкретні уміння і здатності особистості, які вона виявляє, налагоджуючи і реалізуючи стосунки з оточуючими. Зокрема, це здатність до толерантного висловлювання й відстоювання власної позиції, точки зору; готовність до толерантного ставлення до дій і висловлювань інших; здатність до компромісу і конструктивного діалогу, взаємодії з іншими, вміння домовлятися, узгоджувати позиції, досягати компромісу й консенсусу тощо.

Основними показниками готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності на засадах толерантності, що проявляється у полікультурному середовищі ДНЗ ми розглядаємо:

- усталеність моральних настанов щодо принципів рівноправної взаємодії з дітьми та їх батьками, незалежно від етнічних, соціальних та інших їхніх відмінностей;

- емпатійність або емоційна чуйність щодо розуміння й сприйняття того, що стоїть за вчинками і діями кожної дитини, її батьків у їх внутрішньому світі;

- відкритість, дивергентність свідомості й мислення щодо стратегії і тактики педагогічної взаємодії з вихованцями та їх батьками.

Задля упорядкування показників готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності у полікультурному середовищі дошкільних навчальних закладів ми урахували, що формування фахівця як професіонала відбувається за трьома основними напрямками. Перший напрям позначається у зміні всієї системи діяльності особистості, як форми її соціальної активності, її функцій, ієрархічної побудови. За мірою зростання професіоналізму, за ступенем оволодіння професійною

діяльністю, її успішністю, розвивається особлива система способів виконання цієї діяльності, що стають притаманні певній особі і з часом складаються та функціонують як індивідуальний стиль її діяльності.

Другий напрям пов'язаний зі змінами самої особистості, що виявляють себе у зовнішніх проявах її поведінки і діяльності, у формуванні відповідних елементів професійної свідомості, мислення, уваги, емоційно-вольової сфери тощо.

Третій напрям виявляється у змінах відповідних настанов особистості як суб'єкта відповідно до об'єкта своєї діяльності та інших суб'єктів, залучених до цієї діяльності. Ці зміни охоплюють і виявляють себе у когнітивній сфері як зростання поінформованості про властивості об'єкта, на який спрямована діяльність, можливості їх використання та перетворення; в емоційній сфері – як зростання інтересу, схильності і задоволеності від взаємодії з визначеним об'єктом, незважаючи на труднощі, що виникають; у практичній сфері – як усвідомлення реальних можливостей щодо ефективної взаємодії з об'єктом, на який спрямована діяльність.

Особливості індивідуального розвитку, здібності, умови професійно-педагогічної і методичної підготовки впливають на результати формування в майбутнього вихователя готовності до професійної діяльності в полікультурному середовищі. Зважаючи на це, критерії оцінки готовності майбутніх вихователів до полікультурного виховання дітей дошкільного віку на засадах толерантності було виокремлено в такий спосіб:

– критерій обізнаності як вимір ступеня поінформованості, зорієнтованості вихователів в предметі і засобах здійснення професійної діяльності в полікультурному середовищі на засадах толерантності;

– критерій спроможності як вимір ступеня їхньої практичної навченості до реалізації діяльності в зазначених обставинах;

– критерій схильності як вимір ступеня вмотивованості вихователів до відтворення професійної діяльності щодо полікультурного виховання дітей на засадах толерантності.

Когнітивний компонент у структурі готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності з полікультурного виховання дітей дошкільного віку визначається за критерієм обізнаності як система знань, якими він повинен володіти. Ця система складається з таких блоків, як-от:

– сутність і особливості полікультурного виховання у цілому і в дошкільному віці зокрема;

– сутність і особливості толерантності як головного принципу організації полікультурного виховання і професійної діяльності вихователя;

– мета і завдання діяльності вихователя в системі полікультурного виховання загалом і полікультурного виховання дітей дошкільного віку зокрема;

– зміст професійної діяльності вихователя у контексті полікультурного виховання і засоби його реалізації в умовах дошкільних навчальних закладів Криму на засадах толерантності.

Діяльнісний компонент у структурі готовності майбутніх вихователів до полікультурного виховання дітей дошкільного віку за критерієм спроможності виявляється за низкою вмінь, якими вони мають володіти. До них належать:

– уміння самостійно планувати і проводити роботу з полікультурного виховання дітей;

– уміння визначати ефективність і вносити корективи у процес полікультурного виховання дітей з урахуванням особливостей їхнього віку, традицій сімейного і національного виховання, індивідуальних рис;

- уміння вибудувати співпрацю з батьками, залучати їх до полікультурного виховання дітей з урахуванням особливостей їх культурних національних традицій;

- уміння проводити виховну роботу з дітьми на засадах принципів толерантності.

Емоційний компонент, що базується на регулятивних психологічних механізмах і виявляє вибірковість спрямування активності особистості, за критерієм схильності у структурі досліджуваної готовності виявляє себе у такий спосіб:

- наявність чуйності і співчуття до кожної дитини, незважаючи на її індивідуальні риси, відмінність від інших;

- орієнтація на пошук і виявлення в кожній дитині позитивних рис і результатів;

- терпляче і об'єктивне ставлення до результатів діяльності і поведінки всіх дітей та їх батьків як суб'єктів виховного процесу;

- позитивне ставлення до представників всіх національних культур, потреб і труднощів дітей як їх представників.

Набуваючи загальних об'єктивних властивостей, означена готовність виявляє свої специфічні характеристики нерівномірно, досягаючи в кожному своєму компоненті й показнику різних ступенів прояву. Тобто за ступенем визначеності означених показників, готовність майбутніх вихователів до полікультурного виховання дітей у дошкільних навчальних закладах Криму може виявлятися на декількох рівнях.

Готовність низького рівня характеризується ситуативним інтересом до полікультурного виховання дітей і звичайно згасає з появою труднощів. Мотиви відсутні. Незважаючи на те, що студент поінформований про роль і місце полікультурного виховання дітей у професійній діяльності, він не усвідомлює значущості відповідних знань

та вмінь. Має тільки уривчасті уявлення про цілі полікультурного виховання, засоби і принципи його здійснення, його знання не систематизовані, вмінь мало, не має навички розв'язання професійних завдань у контексті даного напрямку виховної роботи з дітьми. Студент не може самостійно здійснювати таку професійну діяльність. Толерантність і емпатійність не розвинені.

Готовність середнього рівня характеризується інтересом студента до проблем полікультурного виховання. Однак, усвідомлення значущості їх вирішення як складової професійної діяльності вихователя не виходить за межі опанування навчального матеріалу. Сформовано елементи вмінь толерантної поведінки, і планування полікультурного виховання дітей дошкільного віку. Однак, застосування їх для розв'язання завдань полікультурного виховання дітей у практиці професійної діяльності у дошкільному навчальному закладі обмежено відтворенням відомих зразків. Наявні окремі неусталені прояви толерантності і емпатійності.

Готовність високого рівня характеризується усталеним відтворенням у професійній діяльності проблем полікультурного виховання дітей. Студент свідомо дотримується принципу толерантності у професійній діяльності в усіх стандартних і нестандартних ситуаціях не тільки задля вирішення завдань полікультурного виховання, але й у всіх інших випадках. Володіє різноманітним арсеналом форм і методів полікультурного виховання дітей у дошкільному навчальному закладі, умінням толерантного розв'язання конфліктних ситуацій. Толерантність і емпатійність складають сутність його позиції у всіх проявах професійної діяльності.

Одне із завдань, яке вирішувалося в процесі підготовки до проведення експериментального етапу дослідження було пов'язане з розробкою адекватної досліджуваному феномену методики дослідження.

Визначаючи рівні готовності вихователів до полікультурного виховання, ми виходили із предмета їхньої професійної діяльності, що пов'язаний з формуванням особистості, її культури, гуманізму, прагненням до соціальної справедливості, терпимістю до національних й релігійних особливостей інших, патріотизмом; високою моральністю, соціальною активністю тощо. Для обстеження за показниками когнітивного компонента було використано метод анкетування. Для цього була адаптована спеціальна анкета, що використовується в дослідженнях етнічної толерантності (Г.Безюлева, Г.Шеламова [38], Т. Менська [181], Г.Солдатова [231]) і складається з трьох блоків запитань. Питання першого блоку було сформульовано таким чином, щоб виявити: які саме явища студенти пов'язують із поняттями толерантності і полікультурного виховання; який у них є досвід і причетність до полікультурного виховання, прояву толерантності.

Запитання другого блоку були пов'язані із з'ясуванням обізнаності вихователів щодо чинників, які впливають на особливості прояву міжособової толерантності у полікультурному середовищі.

Третій блок з'ясовував, які завдання вихователі вважають за необхідне і можливе розв'язувати у професійній діяльності, щоб навчати дітей толерантній поведінці і взаємодії у полікультурному середовищі.

Емоційний компонент готовності вихователів до професійної діяльності у полікультурному середовищі ДНЗ Криму досліджувався за допомогою методики вияву рівня емпатійних тенденцій І. Юсупова, методики загальної комунікативної толерантності В. Бойко [265] та безпосередніх спостережень за поведінкою студентів під час їх роботи у на різних етапах формувального експерименту.

Обираючи ці методики, ми керувались тим, що за даними психологів здібності до емпатії, раціональна складова емпатії характеризує спрямованість уваги, сприйняття і мислення людини на

розуміння сутності. Інтуїтивний канал емпатії дозволяє передбачувати поведінку іншої людини, адекватно діяти за умови дефіциту інформації про неї, спиратись на досвід підсвідомості. Проте є настанови, які негативно позначаються на розвитку здібностей до емпатії. За В. Бойко [265], О. Санніковою [226] ефективність емпатії знижується і навіть зникає, якщо людині не властивий інтерес до інших людей, якщо вона уникає контактів з іншими, спокійно ставиться до переживань і проблем оточуючих.

Наявність у людини емпатії дозволяє створювати атмосферу довіри, доброзичливості, відкритості, тобто є важливим чинником комунікації. При цьому вміння певним чином ідентифікувати іншу людину є умовою успішної емпатії. Здатність розуміти іншого базується на вмінні уявити себе на його місці, в його ситуації.

Методика В. Бойко [265], що спрямована на виявлення загальної комунікативної толерантності особистості дозволяє схарактеризувати особливості реакції на іншу людину в різних ситуаціях. За даними цієї методики можливо судити про наявність у людини толерантності або інтолерантності як типової риси особистості, що впливає на її поведінку і діяльність в ситуації наявності іншої людини.

Діяльнісний компонент готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності в умовах полікультурного виховання дошкільників досліджувався методом самоаналізу і аналізу продуктів діяльності студентів під час педагогічної практики. Задля цього було використано методичні розробки плани-конспекти занять, які студенти готували і проводили під час педагогічної практики у дошкільних навчальних закладах, матеріали самоаналізу залікових завдань і оцінювання їх за методикою вивчення педагогічної толерантності О. Леонтєва. Відповідно цієї методики студенти оцінювали роботу однокурсників за проявами:

Доброзичливість у спілкуванні

Зацікавленість у взаємодії з дітьми, батьками

Заохочення ініціативи дітей до взаємодії

Відкритість поведінки (вільне вираження почуттів, відсутність «маски»)

Активність (увесь час у спілкуванні, тримає дітей «у тонусі», спрямовує їхню активність на взаємодію, встановлення контактів і порозуміння)

Гнучкість (легко схоплює і вирішує проблеми, конфлікти, що виникають) в реагуванні на дії дітей

Диференційність (індивідуальний підхід до кожної дитини, її батьків у спілкуванні і взаємодії)

Недоброзичливість у спілкуванні

Байдужість до взаємодії з дітьми, батьками

Придушення ініціативи дітей до партнерської взаємодії

Закритість поведінки (прагнення триматися за соціальну роль, страх перед своїми недоліками, тривога за престиж)

Пасивність (не керує процесом спілкування, не реагує і не керує взаємодією дітей, не спонукає їх до встановлення контакту і порозуміння)

Жорсткість (не помічає змін у настрої групи, конфліктів, що виникають) в реагуванні на дії дітей

Відсутність диференційності в спілкуванні (немає індивідуального підходу ані до дітей, ані до їхніх батьків)

Кількісна оцінка готовності майбутніх вихователів до полікультурного виховання дошкільників здійснювалася за наявністю і переконливістю прояву кожного показника. За обраною шкалою ці

прояви оцінювалися у такий спосіб:

3 бали – переконливий і усталений прояв показника;

2 бали – переконливий, але не в усіх випадках наявний прояв показника;

1 бал – непереконливий, слабкий, наявний в окремих випадках прояв показника;

0 балів – відсутність прояву показника.

Узагальнення рівня готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності з полікультурного виховання дітей визначався за середнім значенням суми балів показників всіх трьох компонентів готовності.

На другому етапі (2006-2008 рр.) проводився основний формувальний експеримент. З урахуванням визначених педагогічних умов розроблялася та впроваджувалася експериментальна програма спецкурсу, педагогічної практики і виховної роботи, що забезпечували підготовку студентів до професійної діяльності вихователів в умовах полікультурного середовища дошкільних навчальних закладів Криму, здійснювалося діагностування їхнього рівня підготовки до такої діяльності до і після формувального експерименту.

Параметри, які характеризували відкритість, емпатійність, толерантність студентів, рівень їхньої теоретичної і методичної підготовки було враховано під час визначення стану студентів, що увійшли до експериментальних груп.

На третьому етапі (2008-2009 рр.) здійснювалося узагальнення емпіричних даних, виявлялися тенденції і закономірності, що діють у процесі підготовки студентів до професійної діяльності у полікультурному середовищі дошкільних навчальних закладів Криму. Порівнюючи дані зрізів за параметрами, які були одержані в експериментальних групах до початку і після закінчення формувального

експерименту, ми мали змогу:

- прослідкувати, які зміни відбуваються в процесі підготовки студентів до полікультурного виховання дітей у ДНЗ Криму;
- формування у них готовності здійснювати цю діяльність на засадах толерантності під впливом реалізованих в експерименті педагогічних умов підготовки;
- наскільки ефективна ця підготовка порівняно з традиційною;
- яким чином означені педагогічні умови впливають на розвиток індивідуальних особливостей студентів, що пов'язані з їхньою готовністю до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища.

Задля з'ясування цих моментів емпіричні дані, які були одержані до початку і після закінчення формувального експерименту, оброблялись статистичними методами і були проаналізовані.

2.2. Зміст і результати розвідувально-пошукового етапу експериментальної роботи

На першому розвідувальному етапі експериментальної роботи було проведено анкетування, метою якого було схарактеризувати стан готовності вихователів до професійної діяльності у полікультурному середовищі дошкільних навчальних закладах Криму. Зокрема, передбачалось визначити стан їхньої етноідентичності, полікультурної компетентності і етнічної толерантності.

Загалом у цьому розвідувальному експерименті брали участь 260 осіб. З них було 108 студентів випускного курсу – бакалаврів з дошкільної освіти і 112 вихователів дошкільних навчальних закладів, які здобули вищу педагогічну освіту у попередні роки. Вибірка вихователів-практиків складалася з 59 осіб 23-30 річного віку; 40 осіб 31-40 річного

віку і 41 особи, вік яких був понад 40 років. Співвідношення кількості осіб певного віку у виборці вихователів, залучених до опитування, представлено на рис.2.1.

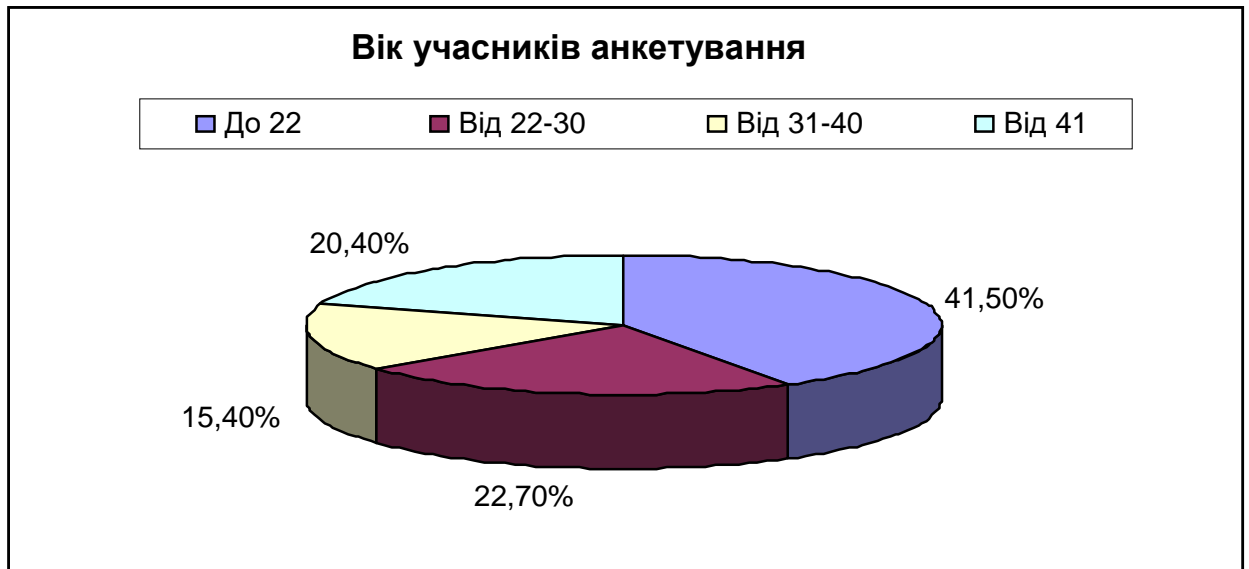

Рис.2.1. Кількісний склад учасників анкетування за віком

Перше запитання було спрямоване на з'ясування ознак, за якими учасники анкетування визначають свою належність до певної нації, було сформульовано наступним чином: що споріднює Вас з людьми Вашої національності?

Розподіл відповідей на це запитання представлений у таблиці 2.1.

Як бачимо, переважна частина вихователів, які взяли участь в опитуванні – 20,7%, зазначила, що споріднює їх з іншими людьми їхньої національності рідна земля, її природа. Дещо менша кількість – 19,2% зазначила серед таких ознак дотримання національних традицій, звичаїв та образу життя.

Таблиця 2.1

**Ознаки національної приналежності, зазначені вихователями
ДНЗ**

	До 22 років		23-30 років		31-40 років		Від 41 року		Разом	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Знання мови	17	15,7	8	13,6	8	20,0	2	3,8	35	13,5
Рідна земля, природа;	19	17,6	13	22,0	10	25,0	12	22,6	54	20,7
Дотримання звичаїв, обрядів, способу життя народу	18	16,7	11	18,6	7	17,5	14	26,4	50	19,2
Сповідання єдиної релігії;	14	13,0	8	13,6	4	10,0	12	22,6	38	14,6
Риси характеру, психологія	12	11,1	9	15,3	6	15,0	6	11,3	33	12,7
Історичне минуле, доля	12	11,1	7	11,9	4	10,0	5	9,4	28	10,8
Зовнішній вигляд та інше	16	14,8	3	5,0	1	2,5	2	3,8	22	8,5
Разом	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

Лише 14,6% вихователів серед ознак, що споріднює їх з представниками своєї національності зазначили належність до єдиної релігії; 13,5% – володіння рідною мовою. 12,7% опитуваних ознаками своєї приналежності до певної національності визначили певні риси характеру і психології. Лише 10,8% пов'язують ці ознаки з історичним

минулим і долею народу, і 8,5% – з особливостями зовнішнього вигляду та іншими ознаками.

На запитання: чи керуються вони нормами етикету свого народу у повсякденному житті? – відповіді вихователів розподілилися так, як то представлено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Відношення до дотримання національних норм етикету

	До 22 років		23-30 років		31-40 років		Від 41 року		разом	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Так, завжди	82	75,9	36	61,0	37	92,5	50	94	205	78,8
Іноді, в окремих випадках	26	24,1	23	39,0	3	7,5	3	5	55	21,2
Ні, ніколи	-		-		-		-			
Разом	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

З представлених даних бачимо, що незважаючи на вік, переважна більшість вихователів постійно дотримуються норм національного етикету у побуті і різнобічній повсякденній діяльності і поведінці – 78,8% або 205 осіб. При цьому найбільш схильні до усталеного виконання норм національного етикету вихователі старшого віку: 94,3% таких, кому понад 41 року і 92,5% – вік яких припадає на групу від 31 до 40 років.

Серед молоді найбільш дотримуються національних норм етикету вихователі, вік яких становить до 22 років – 75,9%. Вікова група від 23 до 30 років найменша за кількістю серед тих, хто завжди дотримується етикету свого народу. Вона ж була найбільшою, серед таких, хто час від часу, у певних ситуаціях дотримується норм етикету, прийнятих у культурі свого народу, у повсякденному житті – 39,0%. У віковій групі до 22 років іноді, у вибіркових ситуаціях, дотримуються національних

норм етикету 24,1%. У віковій групі 31-40 років – 7,5% і після 41 року – 5,7%. Цікаво, що серед опитуваних вихователів не було жодного, хто б зовсім не дотримувався прийнятих у національній культурі норм поведінки.

Наступне запитання було спрямовано на виявлення того, наскільки серед вихователів поширене дотримання національних традицій і звичаїв свого народу. Конкретно воно було сформульовано таким чином: чи дотримуєтесь Ви національних традицій та звичаїв свого народу? Результати відповіді на це запитання наведені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Ставлення до національних традицій і звичаїв

	До 22 років		23-30 років		31-40 років		Від 41 року		Разом	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Так, дотримуюсь завжди	20	18,5	14	23,7	20	50,0	-		54	20,8
Так, досить часто	81	75,0	38	64,4	10	25,0	41	77,4	170	65,4
Дуже рідко	7	6,5	7	11,9	10	25,0	12	22,6	36	13,8
Ні, не дотримуюсь	-		-		-		-		-	
Разом	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

Наведені дані показують, що досить часто дотримуються національних традицій і звичаїв свого народу 65,4% опитуваних вихователів. Завжди дотримуються таких традицій і звичаїв лише 20,8% і дуже рідко – 13,8%. Важливо, що серед вихователів не було таких, які зовсім не дотримуються національних традицій і звичаїв свого народу. Найбільш традиційною була вікова група від 31 до 40 років: з поміж її представників 50,0% зазначили, що вони завжди дотримуються

національних традицій і звичаїв. Поширене дотримання національних традицій і звичаїв і серед вікової групи від 23 до 30 років (23,7%) та до 23 років (18,5%).

Вікова група після 41 року більш виважено поставилася до відповіді на це запитання і не виявила жодного, хто вважає, що він постійно дотримується національних традицій і звичаїв. Натомість саме у цій віковій групі була найбільша кількість вихователів, які позначили, що вони дотримуються таких традицій досить часто (77,4%). Дещо менше таких вихователів було у віковій групі до 22 років – 75,0%. Переважна більшість вікової групи від 23 до 30 років також зазначила, що національних традицій і звичаїв вони дотримуються досить часто – 64,4%. Найменш схильною до дотримання національних традицій і звичаїв виявилася група вихователів, чий вік припадає на 31-40 років: таких було 25,0%. Така ж кількість (25,0%) у цій групі були такі, хто вважає, що національних традицій і звичаїв дотримується дуже рідко. Дуже рідко дотримуються цих традицій вихователі, що належать до вікової групи понад 41 рік – 22,6%. Ще менше їх у віковій групі від 23 до 30 років – 11,9%, і до 23 років – 6,5%.

Загальний розподіл ставлення вихователів, які приймали участь у нашому опитуванні, до традицій і звичаїв свого народу проілюстровано на рис. 2.3.

Наведена діаграма відображає переважання у нашій виборці частки вихователів, що у багатьох випадках дотримуються традицій і звичаїв їхньої національної культури. Вона фактично майже удвічі більша за всі ті частки вихователів, які дотримуються таких традицій завжди або час від часу.

Наступне запитання було сформульовано у такий спосіб: чи знаєте Ви культуру свого народу?

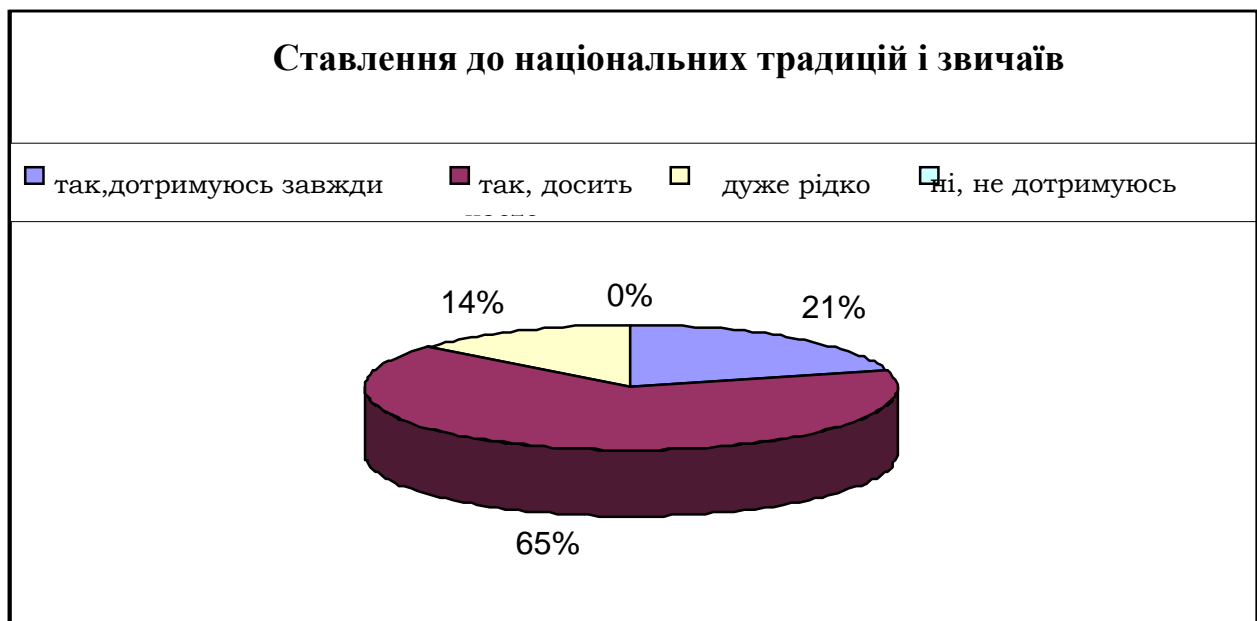

Рис. 2.3. Поширення національних традицій і звичаїв серед вихователів

Відповіді на це запитання відображають дані, які представлені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Стан обізнаності вихователів у культурі свого народу

	До 22 років		23-30 років		31-40 років		Від 41 року		Разом	
	абс	%	абс	%	Абс	%	абс	%	абс	%
Так, добре знаю	18	16,7	21	35,6	20	50,0	-		59	22,7
Знаю частково	87	80,6	30	50,8	17	42,5	11	20,8	145	55,8
Не знаю	3	2,7	80	13,6	3	7,5	42	79,2	56	21,5
Разом	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

Переважна кількість вихователів (55,8%) зазначила, що обізнана з культурою свого народу лише частково. Таких, які вважають, що знають свою культуру добре було 22,7%. Дещо менше вважають, що вони не знають культуру свого народу (21,5%). Найбільш впевненими у власній обізнаності щодо національної культури свого народу виявилися вихователі вікової групи від 31 до 40 років – 50,0%.

Про свою добру обізнаність з національною культурою зазначили 35,6% вихователів вікової групи від 23 до 30 років і 16,7% – вікової групи до 23 років. Натомість найбільша кількість саме цієї групи вважає, що вона обізнана у національній культурі лише частково. Так само характеризують свою обізнаність половина вихователів вікової групи від 23 до 30 років – 50,8%; 42,5% вихователів віком від 31 до 40 років і 20,8% вихователів, вік яких понад 41 рік. Цікаво саме у цій віковій групі найбільша кількість (79,2%) вихователів зазначила, що вони не обізнані у національній культурі. Теж саме вказали 13,6% вихователі віком від 23 до 30 років; 7,5% вихователів віком від 31 до 40 років і 2,7% вихователів які щойно закінчили вищий навчальний заклад і становлять вікову групу до 23 років.

Співвідношення кількості вихователів, що вважають себе певним чином обізнаними і необізнаними у національній культурі свого народу представлено у діаграмі на рис. 2.4.

З діаграми наочно видно, що переважну більшість опитаних вихователів складають такі, які вважають себе частко обізнаними у культурі свого народу.

Наступне запитання було спрямовано на з'ясування ступеня зацікавленості вихователів у поширенні свого кругозору щодо історії і культури свого народу. Відповіді на це запитання відображено у таблиці 2.5.

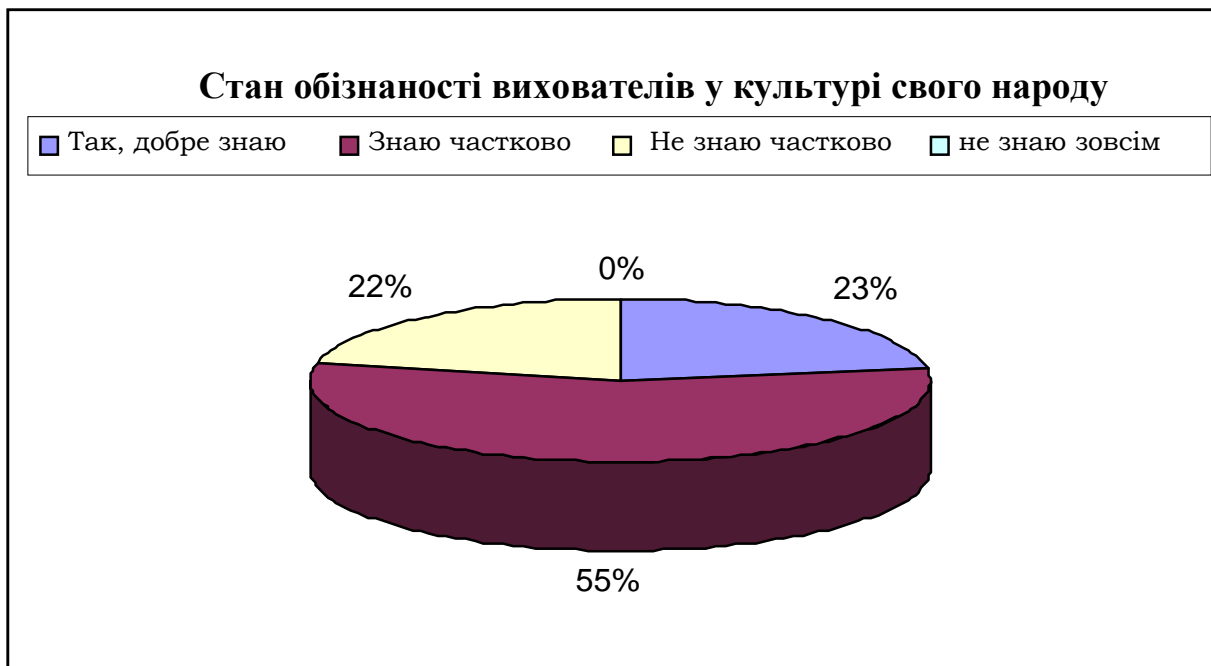

Рис. 2.4. Співвідношення кількості вихователів за ступенем обізнаності у національній культурі

Таблиця 2.5.

Спрямованість на поглиблення власних уявлень про історію і культуру свого народу

	До 22 років		23-30 років		31-40 років		Понад 41 рік		Разом	
	абс	%	абс.	%	абс	%	абс.	%	абс	%
Так, бажаю	85	78,7	40	67,8	35	87,5	9	17,0	169	65,0
Ні, не маю такого бажання	-	-	-	-	-	-	40	75,5	40	15,4
Мені це байдуже	10	9,3	5	8,5	3	7,5	2	3,7	20	7,7
Не знаю, що відповісти	13	12,0	14	23,7	2	5,0	2	3,7	31	11,9
Разом	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

З наведених даних бачимо, що бажають поширити свої знання з історії і культури свого народу 65% опитуваних вихователів, що складає переважну більшість. Категорично не мають такого бажання 15,4%; 7,7% опитуваних вихователів ставляться до цього питання байдуже і 11,9% – не змогли на нього відповісти. За віковими групами, бажання поширити власні знання про історію і культуру свого народу найбільше мають вихователі, вік яких припадає у межі від 31 до 40 років: таких було 87,5%. Також велика кількість таких, хто бажає поглибити і поширити свої уявлення щодо історії і культури свого народу, серед вихователів вікової групи до 22 років – 78,7%.

Серед вікової групи від 23 до 30 років таких було 67,8% і 17% - серед вікової групи понад 41 року. Суттєво, що лише представники цієї вікової групи категорично заперечують можливість поширити свої знання у галузі культури і історії свого народу – 75,5%. Байдужими до такої можливості виявилися 9,3% вихователів вікової групи до 22 років; 8,5% – вікової групи від 23 до 40 років; 7,5% – вікової групи від 31 до 40 років і 3,7% представників вікової групи понад 41 років.

Привертає увагу той факт, що досить значна частина вихователів, які приймали участь у нашому анкетуванні, не визначались у тому, чи є у них бажання розширити свої знання стосовно культури і історії свого народу. Таких було у віковій групі до 22 років 12,0%; у віковій групі від 23 до 30 років – 23,7%; від 31 до 40 років - 5,0% і понад 41 року – 3,7%

Наступний блок запитань був присвячений виявленню ставлення вихователів до інших культур. Спочатку їм було запропоновано відповісти на запитання: чи знають Вони звичаї і традиції інших народів, що постійно проживають у Криму? Кількісна характеристика відповідей, які були отримані на це запитання представлена в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Обізнаність у культурі інших народів Криму

	До 22 років		23-30 років		31-40 років		Понад 41 рік		Разом	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Знаю повною мірою традиції і звичаї щонайменш ще одного народу	9	8,3	10	16,9	9	22,5	9	17,0	37	14,2
Знаю деякі традиції і звичаї, щонайменш, ще одного народу	65	60,2	40	67,8	19	47,5	44	83,0	168	64,6
Не знаю традицій і звичаїв інших народів	18	16,7	9	15,3	12	30,0	-	-	39	15,0
Немає відповіді	16	14,8	-	-	-	-	-	-	16	6,2
Разом	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

Наведені дані показують, що всі вихователі обізнані хоча б з деякими традиціями і звичаями одного народу, що мешкає поряд з їхнім народом у Криму: таких виявлено 64,6%. Майже однакова кількість зазначила, що вони не знають традицій і звичаїв інших народів Криму (15,0%) і повною мірою знають традиції хоча б одного народу (14,2%). За віковими групами, найбільш обізнаними з деякими культурними традиціями і звичаями щонайменш одного народу Криму іншого етносу вважають себе вихователі, вік яких понад 41 рік – 83,0%. Наступною за чисельністю є вікова група від 23 до 30 років – 67,8%. Дещо менше таких відповідей було у віковій групі до 22 років – 60,2% і у віковій групі від 31 до 40 років – 47,5%.

Лише 14,8% вікової групи до 22 років не дали відповіді на це запитання. Серед цієї вікової групи виявилася найменша кількість

вихователів, які вважають себе добре обізнаними з культурними традиціями і звичаями іншого народу (8,3%). Найбільша кількість вихователів, які вважають себе добре обізнаними з культурними традиціями і звичаями щонайменш одного, крім рідного, народу Криму серед тих, кому від 31 до 40 років – 22,5%. У цій же групі 30, 0% вихователів зазначили що вони не знають культурних традицій і звичаїв жодного з народів, що мешкають у Криму. Майже однакова кількість вихователів вікової групи понад 41 рік (17,0%) і від 23 до 30 – 16,9% відповіли, що вони добре обізнані з культурними традиціями і звичаями щонайменш одного народу Криму.

Наступне запитання було спрямовано на з'ясування, чи звертають вихователі увагу на відмінності, які притаманні зовнішньому вигляду, мові, навичкам спілкування представникам інших народів. Одержані результати представлені у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Уважність до зовнішніх відмінностей носіїв інших культур

	До 22 років		23-30 років		31-40 років		Від 41 року		Разом	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Так, звертаю	45	41,7	30	50,8	20	50,0	24	45,3	119	45,8
Ні, не звертаю	38	35,2	23	39,0	-		18	34,0	79	30,4
Не можу відповісти	25	23,1	6	10,2	20	50,0	11	20,7	62	23,8
Разом	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

Майже половина опитуваних вихователів відзначила, що вони звертають увагу на такі відмінності – 45,8%. Для 30,4% такі відмінності не є важливими і вони не звертають на них увагу. 23,8% не змогли відповісти на це запитання. Лише представники однієї вікової групи – від 31 до 40 років,- порівну розподілилися у тому, що вони завжди звертають увагу на такі відмінності (50,0%) і мають відповіді на це

запитання (50,0%). 50,8% вихователів вікової групи від 23 до 40 років зазначили, що вони завжди відзначають такі відмінності. Таку ж відповідь дали 45,3% представників вікової групи понад 41 року і 41,7% – вікової групи до 22 років. 23,1% вікової групи до 22 років і 20,7% понад 41 рік не змогли дати відповіді на це запитання. У віковій групі від 23 до 30 років таких було 10,2%.

Цікавими були відповіді, які конкретизували емоційне ставлення опитуваних вихователів до відмінностей, які вони спостерігають у зовнішньому вигляді і спілкуванні представників інших національних культур, що відображені у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Емоційне ставлення до відмінностей представників інших культур

	До 22 років		23-30 років		31-40 років		Понад 41 рік		Разом	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Вони мене дратують	-		-		-		-		-	
Вони мене ніяк не зачіпають	20	18,6	20	33,9	10	25,0	27	50,9	77	29,6
Я вважаю ці відмінності нормальним явищем	67	62,0	25	42,4	20	50,0	26	49,1	138	53,1
Мені подобається, що всі люди різні	21	19,4	14	23,7	10	25,0	-		45	17,3
Разом	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

Як бачимо, жоден з опитуваних не зазначив своє вкрай негативне ставлення до відмінностей представників іншої національності. Для більшості – це нормальне явище, яке не потребує особливої емоційної реакції – 53,1%. 29,6% байдуже ставляться до цих відмінностей, якщо

вони їх ніяк не зачіпають – 29,6%. Подобається, емоційно позитивно сприймають наявність відмінностей між представниками різних культур 17,3% опитуваних вихователів.

Серед вікових груп найбільша кількість вихователів, які вважають наявність таких відмінностей нормальним явищем і не заслуговує особливої емоційної реакції, була серед студентів випускних курсів, тобто тих, кому до 22 років – 62,0%. Таке саме ставлення зазначили 50,0% представників вікової групи від 31 до 40 років; 49,1% – кому понад 41 рік і 42,4% тих, кому від 23 до 30 років. Серед тих, кому подобається наявність відмінностей між представниками різних національних культур 25,0% вихователів вікової групи від 31 до 40 років, 23,7 – вікової групи від 23 до 30 років і 19,4% - вікової групи до 22 років.

Певні уточнення щодо ставлення опитуваних вихователів до представників інших національних культур дали відповіді на запитання: як Ви ставитесь до міжнаціональних шлюбів? (Див. таблицю 2.9).

Так, нейтрально до шлюбних зв'язків між представниками різних національних культур ставляться 41,9% вихователів. Для 23,8% бажаним, тобто більш емоційно приємним є шлюб між представниками однієї національної культури. Для 15,4% шлюб між представниками різних національних культур є припустимим за умови, що дотримуються традиції їхнього рідного народу.

Категорично проти шлюбів між представниками різних національних культур 11,3% представників вікової групи понад 40 років; 10,2% – вікової групи від 23 до 30 років і 5,6% вікової групи до 22 років.

У віковій групі від 31 до 40 років категоричне ставлення до міжнаціональних шлюбів не зазначене. Орієнтація на мононаціональні шлюби найбільш притаманна віковій групі від 23 до 30 років – 33,9%, від 31 до 40 років – 25,0% і до 22 років – 23,1% .

Таблиця 2.9

Ставлення до шлюбу з представником іншої культури

	До 22 років		23-30 років		31-40 років		Понад 41 рік		Разом	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Вважаю такий шлюб небажаним	6	5,6	6	10,2	-	-	6	11,3	18	6,9
Краще, якщо це шлюб людей однієї національності, але не заперечую категорично проти шлюбів міжнаціональних	25	23,1	20	33,9	10	25,0	7	13,2	62	23,8
Національність у шлюбі немає значення, якщо дотримуються традицій мого народу	18	16,7	22	37,3	-	-	-	-	40	15,4
Національність у шлюбі немає значення	40	37,0	9	15,3	20	50,0	40	45,5	109	41,9
Важко відповісти	19	17,6	2	3,3	10	25,0	-	-	31	11,9
Разом	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

Не замислювалися над цим питанням жоден представник вікової групи понад 41 рік; 25,0% – вікової групи від 31 до 40 років; 17,6% – кому до 22 років і лише 3,3% тих, кому від 23 до 30 років.

Характер ставлення вихователів до інших національних культур, представники яких проживають на території Криму, виявили наступні запитання: якби Ви поставилися до можливості придбати літературу з

історії і культури інших народів, дізнатись про них щось нове? Результати відповідей представлені у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

**Ставлення до можливості розширення уявлень про культуру
іншого народу**

	До 22 років		23-30 років		31-40 років		Понад 41 рік		Разом	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Обов'язково придбав	64	59,2	46	78,0	40	100,0	30	56,6	180	69,2
Категорично не придбав	10	9,3	4	6,8	-	-	-	-	14	5,4
Мені це байдуже	10	9,3	5	8,4	-	-	12	22,6	27	10,4
Не можу дати відповідь	24	22,2	4	6,8	-	-	11	20,8	39	15,0
Всього	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

З наведених даних бачимо, що переважна більшість вихователів (69,2%) мають інтерес до розширення своєї обізнаності щодо культури і історії інших народів. Лише 5,4% виявили негативне ставлення до такої можливості. Проте для 25,4% зазначена можливість байдужа (10,4%) або не стала предметом усвідомлення (15,0%).

За віковими групами найбільш чітко виявили свій інтерес до культури і історії іншого народу вихователів вікової групи від 31 до 40 років – 100%. Домінує такий інтерес і інших вікових групах. Так, у віковій групі від 23 до 30 років його виявили 78,0%; до 22 років – 59,2% і понад 41 рік - 56,6% вихователів.

Серед випускників вищого навчального закладу, що склали вікову групу до 23 років однакова кількість (9,3%) виявила категоричне

заперечення і байдуже ставлення до зазначеної можливості; 22,2% – затруднялися дати відповідь на поставлене запитання.

У наступній віковій групі – від 23 до 30 років, – категорично висловилися і не дали відповіді по 6,8% вихователів і 8,4% зазначили своє байдуже ставлення. У віковій групі понад 41 рік 22,6% зазначили своє байдуже ставлення і 20,8% не змогли визначитися з відповіддю.

Щодо оцінки вихователями стану власної культури у сучасному суспільстві Криму, ми одержали результати, які відображені у таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Оцінка сучасного стану національної культури у Криму

	До 22 років		23-30 років		31-40 років		Понад 41 рік		Разом	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Активно розвивається	29	26,9	18	30,5	13	32,5	18	33,9	78	30,0
Відтворюється без змін	13	12,0	12	20,3	4	10,0	2	3,8	31	11,9
Поступово втрачається	19	17,6	10	16,9	6	15,0	11	20,8	46	17,7
Вже втрачена	15	13,9	8	13,6	15	37,5	12	22,6	50	19,2
Інше	12	11,1	3	5,1	-	-	10	18,9	25	9,6
Не маю відповіді	20	18,5	8	13,6	2	5,0	-	-	30	11,5
Разом	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

Так, у групі до 23 років їх було 26,9%; у наступній групі від 23 до 30 років – 30,5%; від 31 до 40 років – 32,5% і у групі віком понад 41 рік – 33,9%. Думку про те, що національна культура народу вже втрачена висловили 37,5% вихователів віком від 31 до 40 років; 22,6% –

віком понад 41 рік і майже однакова кількість представників вікової групи до 22 років (13,9%) і від 23 до 30 років (13,6%).

Умови, з якими вихователі пов'язують підтримку і подальший розвиток рідної національної культури у Криму відображено у таблиці 2.12.

З представлених у таблиці даних бачимо, що 15,4% вихователів пов'язують розвиток національної культури з поширенням і укріпленням впливу національної релігії.

14,2% – поширенням у повсякденному житті національних традицій і звичаїв; 13,9% – з розвитком національної мови. Інші умови, на думку опитуваних вихователів пов'язані з фінансовою підтримкою національної культури (11,5%), створенням рівних освітніх можливостей для представників усіх національностей (9,6%) і національних освітніх закладів (7,7%). З різними політичними заходами і природнім середовищем розвиток національної культури пов'язують від 6,5% до 2,3%.

Привертає увагу той факт, що поширенню і укріпленню релігії, відродженню і упровадженню національних традицій і обрядів, розвитку національної рідної мови віддають перевагу усі вікові групи. В той час інші чинники зазначені лише в окремих вікових групах. Так, 9,3% вікової групи до 22 років, 25,4% вікової групи від 23 до 30 років і 9,4% вихователів вікової групи понад 41 рік зазначають важливість фінансової підтримки національної культури для її розвитку. 9,4% вікової групи понад 41 рік пов'язують розвиток національної культури зі створенням національних органів управління. Натомість про необхідність захисту від потоку емігрантів як умови розвитку національної культури зазначили 4,6% вихователів, вікової групи до 22 років.

Таблиця 2.12

Умови розвитку національної культури народу у Криму

	До 22 років		23- 30років		31-40 років		Понад 41 рік		Разом	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Розвиток рідної національної мови	13	12,0	9	15,3	10	25,0	4	7,6	36	13,9
Поширення і укріплення національної релігії	15	13,9	7	11,9	12	30,0	6	11,3	40	15,4
Фінансова підтримка культури	10	9,3	15	25,4	-	-	5	9,4	30	11,5
Створення національних органів управління	-	-	-	-	-	-	5	9,4	5	1,9
Рівні освітні можливості для дітей усіх національностей	13	12,0	8	13,5	4	10,0	-	-	25	9,6
Відродження і поширення у повсякденному житті національних традицій і обрядів	19	17,6	3	5,1	10	25,0	5	9,4	37	14,2
Створення закладів освіти на національній основі	13	12,0	3	5,1	-	-	4	7,6	20	7,7
Рівне представництво всіх національностей у владі;	10	9,3	-	-	-	-	7	13,2	17	6,5
Захист від потоку емігрантів	5	4,6	-	-	-	-	-	5,0	19	-
Оздоровлення природного середовища	-	-	-	-	-	-	6	11,3	6	2,3
Інше	10	9,3	14	23,7	2	5,0	11	20,7	37	4,2
разом	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

Наступні запитання торкалися безпосередньо сфери професійної діяльності вихователів. Спочатку їм було запропоновано схарактеризувати, чому знання і вміння відтворювати культуру свого народу важливе для дітей. Дані щодо їхніх відповідей подані у таблиці 2.13.

Таблиця 2.13

Аргументи щодо опанування дітьми рідної культури

	До 22 років		23-30 років		31-40 років		Понад 41 рік		Разом	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Дотримання і продовження сімейних традицій	61	56,5	23	39,0	20	50,0	39	73,6	143	55,0
Загроза втрати національної приналежності	28	25,9	10	17,0					38	14,6
Необхідність використання етнокультурних знань у повсякденному житті	4	3,7	8	13,6	10	25,0	7	13,2	29	11,1
Знання рідної мови і національних традицій	8	7,4	11	18,6	8	20,0		-	27	10,4
Мода на національне	3	2,8	5	8,4			7	13,2	15	5,8
Важко дати відповідь	4	3,7	2	3,4	2	5,0		-	8	3,0
Разом	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

З наведених даних бачимо, що найбільш поширеним аргументом щодо опанування дітьми національної рідної культури є продовження сімейних традицій: його зазначили 55,0% вихователів.

При цьому для вікової групи вихователів понад 41 рік, це є найважливішим аргументом для переважної більшості (73,6%). Дотримуються цього аргументу також переважна більшість випускників вищого навчального закладу – майбутніх вихователів, яким до 22 років (56,5%) і ті, які належать до вікової групи 31-40 років (50,0%). Для вікової групи 23-30 років цей аргумент був важливим лише для 39,0% вихователів.

14,6% вихователів зазначили, що незнання дітьми рідної культури загрожує втратою національних рис, національної приналежності. 11,1% – аргументують доцільність її опанування повсякденними потребами життя; 10,4% - потребою знання рідної мови і національних традицій; 5,8% – модою на національне.

Наступне запитання: у якому за національним складом дітей дошкільному навчальному закладі ви бажали би працювати? – дало такі відповіді (див. таблицю 2.14).

Як бачимо, 46,5% вихователів надають перевагу роботі з мононаціональним складом дітей; 30,8% – з багатонаціональним і полікультурним. Однак 22,7% відповіли, що їм це байдуже.

Останнє запитання, на яке ми намагались отримати відповідь, було сформульовано таким чином: що Ви розумієте (або пов'язуєте) з полікультурним вихованням дитини у дошкільному навчальному закладі? Відповіді на нього відображено у даних таблиці 2.15.

Таблиця 2.14

Ставлення до роботи у ДНЗ за ознакою національного складу групи

	До 22 років		23-30 років		31-40 років		Понад 41 рік		Разом	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
З мононаціональним і монокультурним складом	55	50,9	30	50,8	25	62,5	11	20,8	121	46,5
З багатонаціональним і полікультурним складом	39	36,1	10	16,9	10	25,0	21	39,6	80	30,8
Не має значення	14	13,0	19	32,2	5	12,5	21	39,6	59	22,7
Разом	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

Наведені дані показують, що переважна більшість вихователів пов'язують полікультурне виховання дітей з освітою на підставі вивчення культур світу (53,8%). 28,1% вихователів – з освітою, рівною для всіх (28,1%) і 18,1% – освітою на підставі вивчення власної національної культури. Жоден вихователь не пов'язує полікультурне виховання дітей з вивченням культури народів Криму.

Більш того, в усіх випадках поняття полікультурного виховання було замінено поняттям «освіта». Тобто, для вихователів поняття полікультурне виховання і освіта на підставі вивчення декількох культур є тотожні.

Підсумовуючи результати опитування вихователів АР Крим різного віку, з різним досвідом педагогічної діяльності у дошкільних навчальних закладах і які належать до різних національних культур (кримські татари, росіяни, українці, вірмени, євреї, німці) можна зазначити, що в

них немає єдиного усталеного розуміння сутності полікультурного виховання підростаючого покоління, його важливості для суспільства і кожної дитини зокрема.

Таблиця 2.15

**Розуміння сутності полікультурного виховання дітей
дошкільного віку**

	До 22 років		23-30 років		31-40 років		Понад 41 рік		Разом	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
Освіта на підставі вивчення власної національної культури	13	12,0	10	16,9	-		24	45,3	47	18,1
Освіта на підставі вивчення культур світу	85	78,7	33	55,9	10	25,0	12	22,6	140	53,8
Освіта рівна для всіх	10	9,3	16	27,1	30	75,0	17	32,1	73	28,1
Освіта на підставі вивчення культури народів Криму	-		-		-		-			
Важко дати відповідь			-		-		-		-	
Разом	108	41,5	59	22,7	40	15,4	53	20,4	260	100

Переважає більшість вихователів, незважаючи на свій вік, поважно і з великою зацікавленістю ставляться до рідної культури та інших національних культур. Вони виявляють досить толерантне ставлення до представників інших національних культур, але не вважають за необхідне цілеспрямовано навчати дітей толерантності і виховувати в них інтерес до інших дітей як носіїв певної культури, відмінної від

їхньої рідної. Важливе місце у свідомості вихователів займають національні традиції і звичаї, знання рідної мови, але вони не вбачають в них інструменти виховання у дитини етнічної самоідентичності.

Отже, можна констатувати, що для вихователів дошкільних навчальних закладів характерним є поважне ставлення до рідної та інших культур, толерантне ставлення до представників таких культур. Але їхня підготовка не забезпечує чіткого спрямування їхньої професійної діяльності на вирішення проблем полікультурного виховання дітей, формування у них свідомого толерантного ставлення до всіх оточуючих, незалежно від їхньої культурної самобутності. Крім того, вони не пов'язують виховання дітей на засадах рідної культури з полікультурним вихованням, не вбачають їх зв'язку.

2.3. Методика реалізації педагогічних умов у процесі формування готовності майбутніх вихователів до роботи з дітьми в полікультурному середовищі ДНЗ Криму

Для перевірки ефективності педагогічних умов формування у майбутніх вихователів толерантності як результату підготовки їх до професійної діяльності з виховання дошкільників у полікультурному середовищі Криму було проведено формувальний експеримент. За своїм змістом він охоплював теоретичну підготовку, педагогічну практику і позааудиторну виховну роботу зі студентами і тривав упродовж навчального року.

Реалізація педагогічної умови – відображення в змісті навчальних предметів інформації про подібність й відмінності культурних традицій народів, що мешкають на території Криму, – забезпечувалась упровадженням в навчальний процес спецкурсу «Технологія професійної діяльності вихователя в полікультурному дошкільному навчальному

закладі», який був спрямований на поглиблене вивчення студентами основ полікультурного виховання дітей.

Програма спецкурсу «Технологія професійної діяльності вихователя в полікультурному дошкільному навчальному закладі» була розроблена на концептуальних ідеях толерантної співпраці і взаємодії педагога з різними суб'єктами педагогічного процесу, метою яких є забезпечення міжетнічної толерантності у взаєминах вихованців дошкільних навчальних закладів та їх батьків з представниками інших етнічних культур.

Даний спецкурс був побудований на принципі єдності теоретичної й практичної підготовки майбутніх вихователів, інтеграції у його змісті знань з курсів культурологічного, загально педагогічного і методичного спрямування. Поряд з лекційними й семінарськими заняттями значна частина часу відводилась тренінгам, що дозволяли розвивати у студентів практичні навички толерантної взаємодії. У цілому спецкурс був розрахований на 36 годин (12 лекційних і 24 практичних) аудиторної роботи і 36 годин самостійної роботи студентів. Загальна логіка і послідовність організації роботи студентів у процесі вивчення цього спецкурсу представлена на схемі 1.

У завдання спецкурсу входило формування у майбутніх вихователів:

- настанови на толерантну взаємодію в умовах полікультурного простору і необхідність створення відповідного толерантного середовища у групі дошкільного навчального закладу;

- способів толерантної педагогічної діяльності і поведінки в навчаль-виховному процесі полікультурного середовища дошкільного навчального закладу;

- практичних навичок і умінь планування і організації роботи з виховання у дітей дошкільного навчального закладу етнічної толерантності.

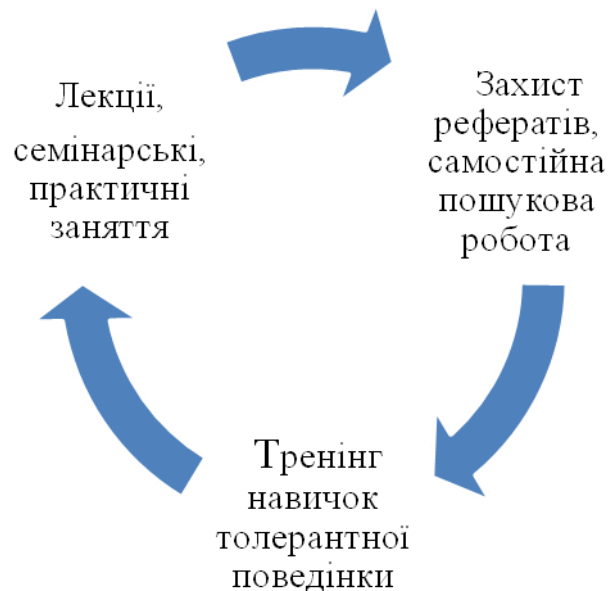

Схема 1. Послідовність опрацювання спецкурсу «Технологія професійної діяльності вихователя у полікультурному ДНЗ»

Структура курсу представлена двома розділами. Перший розділ був присвячений введенню студентів в проблему полікультурного виховання, сутність толерантності і необхідність її виховання у дітей в умовах полікультурного середовища. Другий – ознайомленню й опануванню практичних умінь і навичок планування і проведення виховної роботи з дошкільниками на засадах толерантності з урахуванням наявності серед них представників різних національних культур.

Під час вивчення студентами інформації, представленої у першому розділі спецкурсу, на лекційних заняттях висвітлювались основні

соціальні і психологічні чинники полікультурного виховання, підходи щодо його розуміння і реалізації у практиці освіти, зокрема вихованні дітей дошкільного віку; обговорювалась природа і сутність толерантності як принципу поведінки і діяльності людини у багатонаціональному і полікультурному середовищі.

До семінарських занять студенти добирали інформацію і готували повідомлення, які висвітлювали особливості історії і національної культури, національних традицій народів, які постійно мешкають у Криму; основні риси взаємин і поведінки між членами сім'ї, традиції виховання дітей, які склалися у культурній спадщині кримськотатарського, вірменського, російського, українського, єврейського, німецького та інших народів, які проживають на території Криму.

Головна увага на заняттях приділялася порівнянню норм і принципів моралі певного етносу, їх відтворенню в етикеті і регулюванні відносин у сім'ї, ставленні до людей інших національних культур; прогнозувались і обговорювались наслідки толерантної і інтолерантної поведінки дорослих і дітей у полікультурному середовищі.

Семінарські заняття проводились у формі дискусії, круглого столу, що забезпечувало можливість студентам висловлювати й захищати різні погляди на обговорюване питання, його моральний бік. Зокрема, студентам були запропоновані такі питання для обговорення як-от: Що Ви знаєте про історію і культуру народів, які проживають на території Криму? Що визначає термін «полікультурність»? В яких ознаках виявляється ставлення людини до представників інших культур? Що таке толерантність і в чому полягає її суспільне значення? Що таке інтолерантність, які її ознаки? У чому виявляються наслідки інтолерантності у суспільстві і в поведінці людини? Яку мету переслідує

полікультурна освіта й полікультурне виховання? Які із завдань педагогіки толерантності можна віднести до тимчасових, а які до постійних? Чому толерантність сьогодні є міжнародною проблемою? З чого починається толерантність і що впливає на її формування? Чим культура Вашого народу відрізняється від інших і чим вони подібні? та інші.

Підсумковим за даним розділом був самостійний твір студентів на тему «Толерантність та інтолерантність у взаєминах людей: причини та наслідки». У ньому вони мали проаналізувати і схарактеризувати різні погляди учених на сутність і природу толерантності та інтолерантності, навести приклади їх прояву та описати соціальні та психологічні наслідки, до яких призводять толерантність та інтолерантність у повсякденному житті людини, її сімейних, побутових, ділових відносинах з оточуючими.

Поряд з лекційними, семінарськими й практичними заняттями у процесі спецкурсу проводився тренінг, вправи якого були спрямовані на розвиток у студентів уміння керувати власною поведінкою, емоціями, способами спілкуванням тощо. Вправи, які використовувались у тренінгу, були спрямовані на формування у студентів когнітивного (інформування з питань толерантності й підвищення психологічної культури), афективного (самовдосконалення й емоційної саморегуляції в процесі спілкування і діяльності) і поведінкового (способи толерантного розв'язання ситуації, комунікативних навичок толерантної взаємодії) компонентів толерантності.

Під педагогічним тренінгом ми розуміємо метод цілеспрямованої групової навчальної діяльності студентів, за допомогою якого в штучних лабораторних умовах у результаті особливим чином організованих вправ по відтворенню, проживанню й аналізу проблемних ситуацій соціально-педагогічної практики в учасників формуються професійні вміння й

навички, відбувається особистісне зростання в цілому [179]. Доцільність використання тренінгів у даному спецкурсі виявляється у тому, що вони сприяють:

- набуттю студентами власного досвіду емоційного переживання ситуації спілкування, її наслідків;
- накопиченню досвіду різноманітних способів поведінки у ситуаціях спілкування і групової співпраці;
- виявленню особисто значущої інформації для рефлексії й узагальнення уявлень щодо способів толерантної/інтолерантної взаємодії та її наслідків;
- накопиченню практичних навичок прояву і виховання толерантності.

Проведення тренінгів припускало наявність і обов'язкове виконання кожним студентом правил роботи у групі. Вони передбачали щирість у спілкуванні, відверте вираження власних почуттів стосовно дій інших учасників і до самого себе, відсутність образи на висловлення інших членів групи; зорієнтованість на визначення сильних і позитивних якостей особистості (кожний учасник тренінгу прагне підкреслити позитивні якості іншого учасника, з яким разом працює); активна участь кожного у роботі групи, намагання спілкуватися з усіма членами групи, незалежно від симпатій, не замикатися в собі, навіть якщо довідалися про себе щось не дуже приємне; повага до мовця: коли висловлюється хто-небудь з членів групи, його спочатку всі уважно слухають, дають можливість висловити те, що він бажає, не перебивати доти, поки він не закінчить говорити, і лише після цього задати свої питання, зауваження, доповнення тощо. Ці правила визначалися викладачем, що проводив тренінг або самою групою учасників.

За традицією кожний тренінг складався з чотирьох етапів: розминки, основної вправи, рефлексії та підсумку.

Відповідно до тем, порушених у першому розділі спецкурсу, використовувався тренінг «Всі ми різні, але всі ми разом». На початковому етапі цього тренінгу використовувалася розминка з використанням різноманітних форм вітання при зустрічі і конкретних вітань, прийнятих у культурі народів Криму. Завдання цієї розминки поступово ускладнювалось: спочатку студентам пропонувалось використовувати всі знайомі їм форми вітання, потім їх відтворення відповідно до використання певних словесних формул і жестів, прийнятих в культурі визначеного народу. Наприклад, студентам пропонувалось привітати однокурсників без слів прийнятими в різних країнах способами: Росії (обійми й троекратне цілування по черзі в обидві щоки), Китаю (легкий уклін зі схрещеними на грудях руками), Франції (потискання руки й поцілунок в обидві щоки), Індії (легкий уклін, долоні складені одна з одною перед грудями), Японії (легкий уклін, руки й долоні витягнуті по бокам), Іспанії (поцілунок у щоки, долоні лежать на передпліччях партнера), Малайзії (м'яке потискання обома руками, торкання тільки кінчиками пальців), ескімоська традиція (потирання носами) та інше.

Варіантом цієї розминки є вправа «Різні світи – одна планета». Її мета – розвинути у студентів навички спілкування, необхідні для порозуміння і емпатії, взаємодії на основі толерантності.

Для виконання цієї вправи необхідно заздалегідь приготувати для кожного учасника картку, де написано слово вітання на різних мовах. Це завдання студенти виконують самостійно, розшукуючи відповідну інформацію. Доцільно за допомогою членів групи розширити список слів-вітань: якщо робота відбувається в полікультурній групі, то бажано вписати на картки серед інших вітань, «рідні» для учасників.

Розпочиналася вправа з вибору вітання. Для цього варто попросити учасників почати гру, вставши у коло. Ведучий проходить по колу,

тримаючи в руках (або в капелюсі) заготовлені картки, і кожний витягає, не дивлячись, по однієї. Далі пропонується членам групи прогулятися по кімнаті й при цьому привітатися з кожним зустрічним: спочатку привітати його відповідно традиції обраної країни, потім назвати власне ім'я. На закінчення учасники обмінюються враженнями, визначаючи подібність і відмінності у способах вітання, їх емоційному забарвленні. Нижче наведено приклади привітань, які використовувались під час експерименту.

Італія: Buon giorno	Росія: Здравствуй
Швеція: Gruezi	Чехія: Dobry den
США: Hi	Польща: Dzień dobry
Англія: Hello	Ізраїль: Shalom
Германія: Guten Tag	Єгипет: Asalamu Aleikum
Іспанія: Buenos Dias	Чероки (США): Schijou
Гавайї: Aloha	Фінляндія: Huva raivaa
Франція: Bonjours, Salut	Данія: Goddag
Малайзія: Selamat datang	Туреччина: Merhaba

Після короткочасної розминки виконувались вправи основної частини тренінгу. Приклад вправи основної частини «Я – гарний, ти – гарний». Мета – розвиток здатності студентів до емпатії й співпереживання іншому, незалежно від його національної приналежності; здатності до рефлексії й усвідомлення різноманіття світу й проявів особистості.

Учасники вправи стають у коло, у ведучого в руці м'яч. Він підкидає м'яч угору й називає свою позитивну якість, що починається на першу літеру його ім'я. Потім кидає м'яч іншому й називає позитивну якість цієї людини, що починається на першу букву його ім'я. М'яч

повинен побувати в усіх. Вправа може ускладнюватись за рахунок використання другої, третьої літери тощо.

Вправа «Об'єднання». Для виконання цієї вправи необхідно відставити убік стільці й столи, щоб учасники мали можливість вільно пересуватися по приміщенню. На час гри для кожного раунду знадобляться по чотири білих аркуша паперу (формат А3) і скоч. Необхідно прикріпити в чотирьох кутах кімнати аркуші паперу й написати на них назви кольорів (червоний, синій, зелений, жовтий). Аркуші кріпляться на видних місцях.

Члени групи збираються на середині кімнати й вислуховують правила гри. Пояснюється, що в ході гри учасники зможуть краще довідатися один про одного. Для цього дозволяється спочатку ходити по кімнаті, потім кожний зупиняється біля того аркуша паперу, де зазначено найбільш привабливий для нього колір. Всі учасники, що зібралися в одному куті, розповідають один одному, чому вони вибрали саме цей колір. Кожний повинен запам'ятати усіх, хто перебуває в тому ж самому куті (3 хвилини). У другому раунді на нових аркушах позначаються чотири пори року і відбувається відповідний розподіл учасників на групи. У третьому і наступних раундах можна використовувати назви музичних інструментів, наприклад: скрипка, саксофон, арфа, барабан; намалювати на папері геометричні фігури, наприклад, трикутник, квадрат, коло й фігуру неправильної форми та інші предмети. Важливо дотримуватись правила: після кожного раунду збиратися в середині кімнати, згадувати тих учасників, які зупинялися біля паперу, напис на якому подобався їм найбільше, називати ознаки, за якими вони були подібні один одному у своєму виборі. Важливо запам'ятати аргументи всіх учасників-одномумців.

Вправа «Вгадай, про кого йдеться». Матеріали: папір і олівці. За умовами вправи кожний учасник має описати, по можливості об'єктивно

й безоцінно, одного з членів групи на вибір. Члени групи сідають за столами так, щоб бачити один одного. Кожний учасник вибирає когонебудь із групи й письмово фіксує його особливості: риси особистості, одяг, будову тіла, характерні рухи. Не можна давати ніяких психологічних узагальнень і висновків і конкретно зазначати особистість. Опис має бути по можливості більше точним, але не містити вказівок, які дозволили б відразу ж установити особистість обраної людини. Членам групи варто працювати акуратно, щоб ніхто не помітив, за ким ведеться спостереження.

На складання письмового портрета приділялося 5-6 хвилин. Потім кожний з учасників озвучував свої записи, а інші відгадували, хто в них описаний.

Ще одна вправа основної частини – «Лист на руці». За інструкцією викладача студенти мали обрати для себе партнера і стати з ним поруч. За командою один з партнерів заплющував очі і простягав уперед праву руку долонею догори. Другий мав «написати» на цій долоні певні літери або цифри (за домовленістю). Той, у кого були заплющені очі, повинен був відгадати цю літеру або цифру. Після декількох правильних спроб завдання ускладнюється написанням окремих слів, які також треба було вгадати.

Важливий момент цієї вправи полягав у тому, що кожний запис, перед наступним, обов'язково «стирається» з долоні. Після виконання задалегідь визначеної кількості спроб, партнери міняються місцями. На закінчення вправи, перед тим як партнери поміняються ролями, доцільно запропонувати написати на його долоні комплімент, що також має бути розшифрованим.

Наступний тренінг «Сила толерантності», також використовувався для ілюстрації інформації, яка розглядалась у першому розділі

спецкурсу. Мета цього тренінгу – підвищити згуртованість групи й розвинути у студентів навички толерантної поведінки.

Для розминки доцільно провести вправу «Загальний ритм». Для виконання цієї вправи учасники стають у коло. Ведучий кілька разів плескає у долоні з певною швидкістю, задаючи ритм, який група повинна підтримати у такий спосіб: учасник, який стоїть праворуч від ведучого, робить один оплеск, за ним – наступний і т. д. Повинне створитися відчуття, начебто у заданому ритмі плескає одна людина, а не всі члени групи по черзі. Це вправа рідко вдається з першого разу. Після декількох пробних разів з гри поступово вибувають учасники, що порушують загальний ритм.

Ускладнення вправи: ведучий відбиває у долоні ритм будь-якої музичної послідовності. Потім кожний по черзі її повторює. Можливо одночасне відбивання ритму всією групою, розподіл послідовності на окремі частини і відтворення її декількома студентами по черзі, через одного і таке інше. Дана вправа активізує увагу і налаштовує на відчуття партнера, взаємодію з ним. Важливим моментом у виконанні цієї розминки був обмін враженнями студентів після її виконання. Головна увага приділялась опису емоцій, які вони відчували при виконанні вправ.

Основну частину цього тренінгу складає вправа «Межа терпимості вчителя». Для її виконання кожний студент у письмовій формі самостійно визначає межі терпимості вчителя, тобто тих обставин і ситуацій його професійної діяльності, за наявності яких він має або не має права виявити своє негативне ставлення до свого вихованця (або вихованців). Потім результати виносяться на колективне обговорення. Голосуванням обирають 10 ознак ситуацій, неприйнятних для толерантного спілкування педагога із своїми вихованцями. Далі студенти поєднуються в декілька групи й розробляють варіанти

сценаріїв конфліктних ситуацій, що порушують межі толерантності вчителя і розробляють способи толерантного виходу з них.

Вправа «Я – висловлювання, Ти – висловлювання». Перед початком вправи педагог пояснює різницю між Я – висловлюванням і Ти – висловлюванням. Нагадується, що використання в мовленні Я – висловлювання робить спілкування більше безпосереднім, допомагає виразити власні почуття, не принижуючи гідності іншої людини. Я – висловлювання припускає відповідальність мовця за свої думки й почуття («Я дуже турбуюся, якщо тебе немає вдома після 10 години вечора»), і не націлено, як при Ти – висловлюванні, на звинувачення іншої людини («Ти знову прийшов додому пізно!»). Далі пропонується студентам скласти Я – висловлювання для запропонованих ситуацій:

1. Твій педагог (вчитель, викладач) несправедливо звинуватив тебе у тому, що ти списав(ла) контрольну роботу в сусіда.

2. Твої батьки постійно порівнюють твої досягнення з досягненнями інших (братів, сестер, родичів, друзів тощо).

3. Твій друг (подруга) звинувачує тебе у вчинку, якого ти не робив (ла).

Підготовлені записи зачитують уголос і студенти обговорюють емоційні переживання, які вони можуть викликати. Наприкінці обговорення і всебічного аналізу ймовірних дій учасників ситуації, формулюються правила толерантної поведінки у конфліктній ситуації. У продовження цієї вправи студентам пропонується пригадати неприємні ситуації у поведінці дітей, які викликали їхнє обурення і записати свою реакцію на них у Я – висловлюваннях і Ти висловлюваннях.

Вправа «Поема про толерантність». Для виконання цієї вправи всі учасники одержують по аркушу паперу й фломастеру. Кожний учасник пише на своєму аркуші коротке речення, з якого буде починатися поема (наприклад: «толерантність – це повага й упевненість у тому, що тебе

зрозуміють», це – можливість знайти друзів, «таким коли-небудь стане наш світ», «толерантність – це непросто!» та ін.). Ведучий збирає в учасників їхні записи й зачитує їх один за одним як поему.

Другий варіант виконання цієї вправи полягає у тому, що кожний учасник пише на аркуші своє речення, потім передає його сусіду ліворуч, той дописує своє речення, що продовжує поему і так до останнього учасника. Після того, як кожен напише свої думки на аркуші, закінчена поема повертається до ведучого, який зачитує уголос спільний твір. Поему можна розмножити й роздати всім учасникам тренінгу.

Другий розділ спецкурсу присвячено проблемі виховання толерантності в дитячому полікультурному середовищі. За своїм змістом він передбачав розгляд і обговорення таких тем як-от: особливості прояву толерантності у дітей різних вікових груп; проблема толерантності у відносинах батьків і дітей: способи її рішення; дитина у полікультурному дошкільному навчальному закладі: толерантність та інтолерантності у прийнятті соціальних ролей; проблеми виховання національної й конфесіональної толерантності у дитячому середовищі; концептуальне й методичне забезпечення педагогіки толерантності у вихованні дітей у полікультурному багатонаціональному дошкільному навчальному закладі.

У процесі опрацювання зазначених тем студенти мали самостійно добирати ілюстративний матеріал до кожної теми, скласти каталог джерел, у яких висвітлюється порушена проблема. Особлива увага приділялась збору інформації психологічного і педагогічного змісту, у якій наведені дані щодо природи толерантної та інтолерантної поведінки дорослих і дітей, ознаки їх прояву і наслідки для формування системи відносин з оточуючими людьми, психологічного і соціального здоров'я дитини; способи педагогічного коригування і педагогічної підтримки дитини у конфліктних ситуаціях тощо.

Зібрана інформація оформлялась у вигляді рефератів і доповідей, які обговорювались під час семінарських занять. Підсумки такої роботи оформлялись у збірку методичних порад вихователю.

Для закріплення знань студентів і переведення їх у план практичних умінь і навичок під час вивчення другого розділу спецкурсу, проводились наступні тренінги.

Тренінг «Сімейний лад». Мета тренінгу – сформувати у студентів навички педагогічної підтримки конструктивної толерантної взаємодії в сім'ї.

Розминка за цим тренінгом розпочиналась вправою «Вітання без слів». Згідно цієї вправи студенти мали привітати навколишніх без слів, лише за допомогою міміки й жестів. Орієнтиром були команди ведучого, які вимагали: привітатися очима; долонями; мізинцями; п'ятами; вухами; носами і ін. Роль ведучого по черзі виконували самі студенти. Головна вимога – не повторювати команд попередніх ведучих.

Наступна вправа для розминки «Настрій». Ця вправа доречна після тривалої сидячої роботи. Вона розвиває фантазію, уяву, готовність експериментувати з власним тілом у передаванні образу «Я». Вправі передуює інструкція для студентів: «Почніть ходити по кімнаті. При цьому відчуйте все своє тіло, свої ноги й ступні, руки й кисті, хребет і голову. Помітьте, які частини тіла ви відчуваєте як активні, а які – як сонні. Згадайте настрій, з яким ви почали вправу, і зобразіть цей настрій ходою. Будь ласка, при цьому не розмовляйте й не обертайте уваги на інших членів групи (15 секунд). А тепер ви повинні ходою виразити інший настрій. Уявіть собі, що ви зовсім знесилений. Ходите якийсь час як людина, що дуже стомилася (15 секунд). А тепер йдіть як зовсім щаслива людина, що одержала чудесну звістку (15 секунд). Тепер – як дуже полохлива людина (15 секунд). Далі йдіть як сновидець, що ходить у ві сні з відкритими очима (15 секунд), а тепер – як той, у кого нечиста

совість (15 секунд). Йдіть як геній – ви щойно одержали Нобелівську премію (15 секунд). А тепер ідіть як максимально зібрана людина, станьте канатохідцем, що йде по дроту (15 секунд). Наприкінці ви можете самі придумати, що вам хотілося виразити своєю ходою (15 секунд).

Зупиніться на хвилину й спробуйте зрозуміти, як ви себе відчуваєте в цей момент. Повертаючись на місце, покажіть всім тілом цей настрій».

Вправа «Моя сім'я» дає можливість час від часу розповісти іншим про свою сім'ю, що є джерелом само ідентифікації і самоусвідомлення самоповаги психологічно і соціально здорової людини. У ході цієї вправи студенти можуть позитивно прокоментувати принесені фотографії членів своєї сім'ї. Заздалегідь треба доручити студентам підготувати і принести на заняття відповідні сімейні фотографії. Студенти, які не можуть принести фотографії, малюють членів своєї сім'ї самі. Педагог так само може принести фотографії або намалювати членів своєї сім'ї і таким чином розпочати вправу.

Матеріали: У кожного студента повинні бути фотографії або малюнки членів своєї сім'ї. Також знадобиться скоч і кілька великих аркушів паперу.

Інструкція викладача: Сьогодні ми розповімо один одному про свої сім'ї. Спочатку я представлю вам свою сім'ю (намалює свою сім'ю й представляє всіх її членів групі). Тепер давайте разом наклеїмо ваші фотографії й малюнки таким чином, щоб кожна сім'я була просторово відмежована від інших.

Коли всі малюнки й фотографії будуть наклеєні, треба обговорити зі студентами особливості їхніх сімей. Наприклад: «Хто з вас є єдиною дитиною у сім'ї?», «У кого в сім'ї ще живуть бабусі або дідусі?», «У кого є брат? Сестра?», «Хто живе у великій сім'ї?», «Хто з вас живе в

новій сім'ї після розлучення батьків?», «Хто з вас живе тільки з одним з батьків?..».

Після цього необхідно обговорити зі студентами, яку особливу роль грає в сім'ї кожний із членів. Поставте запитання: «Чому для твоєї сім'ї важлива мати (тато, бабусі, дідусь, сестри, брати)?», «Чому ти важливий для своєї сім'ї?». Обговоріть зі студентами, що вони самі можуть зробити, щоб членам їхньої сім'ї стало жити краще й приємніше? Які способи використовуються для зняття проблемних ситуацій у вашій сім'ї? Як прагнете до толерантності?

Основна частина – вправа «Так і ні - не говорити». Досить відома і популярна дитяча гра, що скрізь знаходить відгук. Спочатку питання можуть задаватися зовсім вільно, без тематичних обмежень. Доцільно використовувати цю гру у зв'язку з тією темою, над якою група працює тепер.

Інструкція: Будь ласка, розділіться на дві однакові групи. Одна група буде називатися командою «А», а інша – командою «Б». Доброволець з команди «А». повинен вийти до команди «Б», яка протягом хвилини може «обстрілювати» його питаннями, на які він має відповідати, уникаючи прямих відповідей «так» і «ні». Команда «Б» повинна ставити питання від імені батьків, що цікавляться подіями життя своєї дитини. Якщо гравець скаже одне із цих заборонених слів, це буде означати, що команда «Б» його перемогла і він повинен повернутися на місце. Якщо представник команди «А» зможе протягом хвилини уникнути заборонних слів, то команда «Б» повинна буде визнати себе переможеною. Після цього член команди «Б» встає перед супротивниками, протягом хвилини відповідає на їхні питання й намагається бути обережним, щоб не використовувати заборонених слів.

Наступна вправа «Наші переживання». Основне завдання цієї вправи – допомогти студентами відчувати переживання й проблеми батьків та їхніх дітей.

Інструкція: 1) Запишіть на червоних картках свої переживання й проблеми. Так само на синіх картках запишіть переживання і проблеми своїх батьків. Намагайтеся серед всіх проблем вибрати найбільш важливіші (час на виконання 2-3 хв.). 2) Оформіть дошку як стенд із картами переживань батьків у правій частині, у лівій – їхніх дітей. Проаналізуйте, чи є подібності у переживаннях і проблемах усіх батьків; чи є подібності у переживаннях і проблемах усіх дітей? Як можна їх узагальнити і згрупувати? Як батьки можуть допомогти дітям у подоланні їхніх переживань і вирішенні проблем? Як діти можуть допомогти батькам? Як уникати непорозуміння і ворожнечі? Що треба порадити батькам? Що треба порадити дітям?

На завершення тренінгу проводиться вправа «Обмін ролями». Учасникам пропонується об'єднатися у пари: – один учасник виконує роль батька, інший роль дитини. Кожній парі пропонується розробити діалог для вирішення проблемної ситуації. При цьому необхідно дотримуватися призначеної ролі. Для початку виконання вправи пропонується ситуація: Прохання дитини про покупку дорогої речі (іграшки). Наступну ситуацію для кожної пари студенти обирають і розробляють самостійно. Основна вимога: розв'язання ситуації має бути проілюстровано толерантним та інтолерантним діалогом.

Підсумок тренінгу проводиться у вправі «Біль про права й обов'язки вихователя і дитини». Для її виконання пропонується на основі Загальної декларації прав людини. Конвенції про права дитини, Декларації принципів толерантності, досвіду власного спілкування у групі створити «Біль про права й обов'язки вихователя і дитини у полікультурному середовищі дошкільного навчального закладу».

Наприкінці тижня підводять підсумки. Після кожного етапу тренінгу проводилася рефлексія.

Таким чином, теоретична і практична підготовка майбутніх вихователів до професійної діяльності відбувалася на засадах особисто зорієнтованого навчання, з урахуванням індивідуалізації й диференціації дидактичних і виховних впливів, застосуванні методики навчання, що передбачає набуття досвіду діалогу і співпраці у полікультурній ситуації.

Психологічним механізмом підготовки студентів до сприйняття, засвоєння й закріплення змісту полікультурного виховання була наступна послідовність: сприйняття – осмислення – розуміння – відбір – використання на практиці – передача іншим. Ефективність засвоєння визначалася багато в чому логікою засвоєння, послідовністю його етапів. Пізнавальні дії послідовно реалізувалися в розумовій формі дії й формі зовнішньої матеріальної дії.

Для забезпечення ефективного сприйняття й осмислення навчального матеріалу використовувалися такі прийоми, як знаходження подібності й відмінності між процесами, явищами, що характеризують особливості національної культури представників певного етносу, виявлення змісту і історичного походження його культурних традицій; значення даного процесу, явища для самої особистості; пошук прикладів його використання в житті тощо.

Стимулювали увагу та інтерес студентів до проблеми професійної діяльності в умовах полікультурного середовища показ практичної значимості одержуваної інформації; крилаті фрази, оригінальні висловлювання видатних людей - представників різних національностей Криму, прислів'я, приказки народів Криму; висування гіпотез, пропозицій і інше.

Усі тренінги були побудовані на засадах толерантної взаємодії педагога зі студентами як суб'єктами педагогічного процесу й у межах створення умов для розвитку у вихованців міжетнічної толерантності у взаєминах з різними представниками етнічних груп. Відповідно до цього тренінги, які використовуються у спецкурсі, дозволяють розвинути в студентів практичні навички толерантної взаємодії. У ході цих взаємодій студенти знаходили спільні моменти для взаєморозуміння, обговорювали причини труднощів, що виникали у ході взаємодії, обмінювалися думками щодо їх подолання, тим самим формувалося й розвивалося толерантне відношення до світових релігій, до людей інших національностей; поважне відношення до всіх народів Землі, інтерес до мов, культури, традицій цих людей, у тому числі тих, хто мешкає в Автономній Республіці Крим.

Рішення завдань виховання толерантності пов'язаної з відношенням до людей інших національностей, неможливо без формування національної самосвідомості, прищеплювання любові до рідної мови, культури, історії свого народу. Тому полікультурна підготовка ґрунтувалася на прояві емоційної, естетичної, моральної, вольової реакції майбутніх вихователів. У формуванні почуттів і самосвідомості майбутніх вихователів лежала ідея єдності національного і загальнолюдського; принцип рівності прав людини й громадянина незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, відносини до релігії тощо. Заняття за даним спецкурсом будувалися таким чином, щоб студенти усвідомлювали, що взаємодія, відносини між людьми різних національностей збагачує кожного з них.

Підводячи підсумки, можна сказати, що процес підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності в полікультурному середовищі здійснювався системою методів і прийомів педагогічного впливу, що актуалізували полікультурні знання, уміння, навички,

удосконалювали психічні процеси студентів (пам'ять, мислення, увагу, волю, почуття). Вивчення різних сторін народного виховання, етнокультурних і психологічних особливостей представників різних національностей, способів взаємодії й спілкування з ними сприяло розширенню їхніх уявлень про звичаї, традиції, особливості життя народів, що населяють АР Крим і становленню відповідних пізнавальних інтересів, схильностей і потреб.

Наступна педагогічна умова підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності у полікультурному середовищі Криму полягала у наявності практичних завдань, що спонукають до усвідомлення й опанування методики полікультурного виховання дітей дошкільного віку на засадах толерантності. Реалізація цієї умови відбувалась в процесі педагогічної практики студентів, яку вони проходили на базі дошкільних навчальних закладів м. Сімферополь і районних центрів.

Упродовж педагогічної практики студенти, спираючись на наявні знання, навчалися планувати, методично організовувати й здійснювати виховний процес з урахуванням полікультурного і поліетнічного складу дитячих груп та їхніх вікових особливостей. Вони навчалися добирати форми, методи й прийоми виховання й навчання дошкільників, адекватні вимогам полікультурного виховання. Зокрема, вони вирішували такі завдання:

опрацювання форм і методів прилучення дошкільників до народної культури й полікультурного виховання;

закріплення теоретичних знань в галузі полікультурної освіти, навчання їх практичного застосування у виховній роботі з дітьми;

опанування навичок толерантної взаємодії з дітьми, їх батьками і колегами у полікультурному середовищі дошкільного навчального закладу.

У програму педагогічної практики було включено:

1. Складання паспорту групи за національно культурною приналежністю дітей, що її відвідують.

2. Розробка конспектів і проведення занять за тематикою полікультурного виховання дітей дошкільного віку.

3. Участь у проблемних методичних семінарах дошкільних навчальних закладів, присвячених національній і інтернаціональній тематиці.

4. Організація дитячих свят і дозвілля у рамках полікультурного виховання.

5. Участь в організації і реалізації проекту «Національні конкурси культури й краси» для дітей дошкільного віку.

За вимогами програми педагогічної практики залікові заходи, які готували студенти з урахуванням їх полікультурної спрямованості, містили методичні розробки щодо підготовки педагогічного колективу, батьків та дітей до їх проведення. Нижче наводиться план підготовки до проведення заходів, присвячених тижню дружби народів. Наведена форма планування була орієнтовною для роботи студентів під час педагогічної практики. У кожному конкретному садку вона мала свої особливості.

1. Підготовчий етап роботи

№ п/п	Форми роботи	Зміст	Термін	Відповідальний
З педагогічним колективом				
1.	<i>Самоосвіта</i>	Традиції й звичаї народів Криму	Протягом кварталу	Вихователь-Методист
2.	<i>Семінар-Практикум</i>	Виховання у дітей етики міжнаціонального спілкування	Протягом місяця	Завідувач Вихователь-Методист
3.	<i>Консультація</i>	- організація моніторингу з	Протягом кварталу	Вихователь-Методист

		вивченню рівня обізнаності в галузі полікультурного виховання; - планування роботи з дітьми до проведення «Дня дружби народів Криму»		Студент-практикант
4.	<i>Тематичний контроль</i>	План роботи в різних вікових групах ДОУ.	Протягом кварталу	Вихователь-Методист, завідувач
5.	<i>Наочна агітація для батьків</i>	Рекомендації до оформлення інформаційного стенда для батьків для знайомства з культурою народів Криму.	Протягом кварталу	Вихователі груп, студенти практиканти.
6.	<i>Тренінг з толерантного педагогічного спілкування з дитиною</i>	«Індивідуально-психологічні і етнокультурні особливості дитини й педагогічні підходи до нього».	Протягом кварталу	Психолог, Вихователь-Методист.

2.Основний етап роботи - « Тиждень Дружби народів»

№ п/п	Форми роботи	Зміст	Термін	Відповідальний
1.	<i>День знайомства</i>	Навчання дітей вітанню на різних мовах і розповідям про сімейні традиції	Відповідно до плану	Вихователі , студенти-практиканти

		(із залученням батьків)		
2.	<i>День рідної мови</i>	Фольклорне дозвілля (народні пісні, ігри, обрядові сценки й ін.) Заняття «Казки народів Криму» і ін.	Відповідно до плану	вихователі, музичний керівник, студенти практиканти
3.	<i>День відкритих дверей</i>	«Зустріч довіри» (знайомство із професіями й захопленнями батьків вихованців ДНЗ).	Відповідно до плану	Завідувач, методист, батьки, вихователі
4.	<i>День музею</i>	Виставка «Народні іграшки» «Народний посуд, вбрання і ін.»,	Відповідно до плану	вихователі, студенти практиканти
5.	<i>День гри</i>	Різні види народних ігор	Відповідно до плану	Студенти – практиканти
6.	<i>День творчості</i>	Різні види художньо-творчої діяльності пов'язані з народним ремеслом.	Відповідно до плану	вихователі, студенти практиканти.

3. Заклучний етап роботи

№ п/п	Форми роботи	Зміст	Термін	Відповідальний
1.	<i>Дозвілля</i>	«Фестиваль народів Криму» (святкові ранки,	Протягом кварталу	Вихователі груп Муз.керівник Студенти-

		спектаклі, театралізовані ігри)		практиканти.
--	--	---------------------------------------	--	--------------

Навчання студентів здійсненню основних завдань полікультурного виховання дітей відбувалось у процесі організації різних видів діяльності (зображувальної, ігрової, театралізованої, з розвитку мовлення, музичної та інших); проведенні спостережень і цільових екскурсій; розгляданні з дітьми ілюстрацій, книг, предметів навколишнього оточення з метою уточнення і формування у дітей правильних уявлень про культуру народів Криму. Ураховувалися особливості проведення занять у різних вікових групах, бесід з невеликими групами дітей з метою виявлення, уточнення й систематизації їхніх уявлень про культуру власного народу та інших народів Криму.

При підготовці конспектів занять перед студентами ставилися наступні завдання:

- розвинути інтерес і збагатити уявлення про народні традиції, культуру народів Криму;
- сформувати толерантне відношення в дошкільників у процесі взаємодії;
- залучити дітей у різноманітні види діяльності, що має полікультурний зміст (спеціально організоване спілкування, пізнавальна, музична, театралізована, рухова активність, образотворча, декоративно-прикладна);
- інтегрувати різні види мистецтв (музичної, танцювальної, усної народної творчості, драматизація), використовуючи різні жанри фольклору народів Криму;

- здійснити виховну роботу відповідно традицій етнопедагогіки;

- забезпечити активність дітей на всіх етапах полікультурного виховання.

Для того, щоб полікультурне виховання впливало на духовний, моральний розвиток дошкільника й він відчував потребу в культурі, в оволодінні її цінностями, необхідно сформувати основу, фундамент для відтворення культури, що припускає глибоке знання студентами фольклору, традицій і обрядів народів Криму.

Особливість такої методики полягає в тому, що освоєння студентами наміченого змісту здійснюється за допомогою різних тем. Вони включають опрацювання основних жанрів фольклору народів Криму, при вивченні яких студенти дізнаються про цілі і засоби виховання в різних народів (казки, прислів'я, приказки – як моральний регулятор поведження; загадки – як засіб розумового виховання; танці, пісні – як фактор розвитку естетичних почуттів; національні ігри – як засіб розвитку фізичних якостей).

Під час педагогічної практики майбутні вихователі проводили заняття у формі ігрових ситуацій, які спонукали дітей до зближення один із одним на основі переживання самої ситуації і співчуття її учасникам. При цьому співчуття виявлялось не тільки тим подіям, які вимагали участі і підтримки, але й радісним, веселим подіям.

Зміст таких занять передбачав формування в дітей знань і вмінь, необхідних для доброзичливого спілкування, формування толерантного відношення до групи однолітків та ін. У ході занять майбутні вихователі прагнули підвести дітей до відчуття почуття приналежності до групи однолітків. Також їхній зміст був спрямований на залучення уваги до партнера, його зовнішності, настрою, діям, учинкам тощо. Головний метод проведення занять – безпосередня взаємодія; розвиток

комунікативних здібностей і якостей; уміння розпізнавати емоції інших і володіти своїми почуттями; позитивне відношення до інших людей, навіть якщо вони «зовсім інші», уміння співпереживати – радіти за інших і засмучуватися через чужі прикрощі; уміння виражати свої потреби й почуття за допомогою вербальних і невербальних засобів і на вміння взаємодіяти й співпрацювати.

При відборі матеріалу для проведення занять із дітьми, студенти з огляду на їхні вікові особливості, вивчали загальні риси в культурах різних народів; використовували позитивні приклади з життя й діяльності героїв казок народів Криму; проводили сюжетно-рольові ігри. Наприклад: «Добрі ельфи», «Мурахи», «Пташенята», «Театр тіней», «Життя в лісі», де майбутні вихователі пропонували дітям уявляти, що вони опинилися у лісі й розмовляють різними мовами. Для того, щоб спілкуватися між собою або запитати про що-небудь, або виразити своє доброзичливе відношення для цього не потрібні слова.

Для того, щоб запитати: «як справи?», студенти запропонували дітям, ляскати своєю долонею по долоні товариша. Щоб відповісти, що все добре, нахилити голову до його плеча; виразити дружбу й любов – ласкаво погладити по голові та ін. Зміст ігор, рівні права, заборона на вербальні контакти знімають напруженість, замкнутість, страх того, що хтось когось може скривдити, не прийняти в гру. Доброзичливі відносини послабляють захисні бар'єри, спрямовують увагу дітей один на одного.

Оскільки національна культура виступає не тільки як сукупність знань і вмінь, але й як моральні цінності й норми поведінки, в плани занять студенти включали оповідання про особливості національної культури народів Криму. Особливе місце займали матеріали, що розкривають особливості національної кухні, одягу, традицій і звичаїв українського, російського, вірменського, кримськотатарського,

єврейського, німецького та інших народів. Вони визначали, як краще зацікавити дітей іншою темою, яку краще для цього дібрати гру, художній матеріал, на що треба звернути увагу дітей і що вони мають усвідомити і відтворити у своїх діях.

Головна увага приділялась тому, щоб студенти навчилися переконувати дітей в ефективності саме доброзичливого і толерантного ставлення до оточуючих, здатності не відповідати агресією на агресію, гасити, попереджати конфліктні ситуації. А у разі, коли вони вже сталися – виходити з них, не ображаючи один одного. Основне правило, яке мали усвідомити студенти і донести їх до дітей, полягало у тому, що неможна ділити людей на добрих і поганих за ознакою їхньої національності: за всіма зовнішніми відмінностями носієм певних національних традицій, звичаїв є людина, яка заслуговує розуміння, поваги і співчуття.

Студенти мали зрозуміти, що джерелом певних вчинків, дій, поведінки дітей є дорослі, яким вони наслідують. Діти не народжуються з позитивним, чи негативним ставленням до людей, іншої культури, іншої мови, іншого вигляду. Таке ставлення вони спостерігають у дорослих у копіюють його. Отже, толерантне поводження вихователя і батьків є головною запорукою полікультурного виховання дитини, розвитку у неї толерантності як базової риси ставлення до оточуючих і взаємодії з ними.

Так, у ході педагогічної практики студенти проводили роботу з полікультурного виховання дітей за наступною схемою:

- підготовка заходів дозвілля за народною тематикою з використанням фольклорних жанрів (народна музика, танці, елементи народного костюма та ін.);
- організація репродуктивно-художньої і творчої діяльності дітей (малювання, ліплення і виготовлення виробів);

- проведення занять в сюжетно-рольовій, сюжетно-ігровій формі;
- створення предметно-розвивального куточка за традиціями національного побуту;
- залучення до полікультурного виховання дітей, їхніх батьків через проведення просвітницьких заходів, безпосередньої участі у підготовці і проведенні свята і поточної полікультурної освітньої роботи.

Створення предметно-розвивального куточка припускає наявність в оформленні предметів побуту (посуд, елементи меблів, домашній інвентар і ін.). У свою чергу організація використання народної музики й елементів народного костюма є необхідною умовою для повного занурення дітей у ту або іншу культуру. Проведення занять у сюжетно-рольовій, сюжетно-ігровій формі створює невимушену атмосферу знайомства з культурою народів Криму. У результаті діти легко перевтілюються в різних героїв народних казок і з великим задоволенням виконують творчі роботи (ліплення й розпис посуду, виготовлення народних іграшок та ін.).

Діяльність майбутніх вихователів при цьому полягала в повідомленні такої інформації, що викликала в дітей інтерес, привертала їхню увагу. Для цього матеріал занять підбирався з урахуванням доступності, їхнього життєвого досвіду, національного складу групи. Формуванню й розвитку інтересів у дітей до культури народів Криму сприяло активне використання студентами на заняттях, засобів народної педагогіки (приказки, прислів'я, народні пісні, загадки, казки та ін.) народів Криму.

У процесі підготовки сценаріїв святкових заходів студенти познайомилися із способами й формами організації дитячого дозвілля. При цьому наголос робився на полікультурне виховання дітей

дошкільного віку через ознайомлення їх з національними традиціями, обрядами, іграми, звичаями народів Криму. Студенти переконувались у тому, що не тільки на заняттях, але й і у повсякденному житті, святах можна виховувати в дітей повагу до своєї культури й культури іншого народу.

Студенти, писали сценарії, оформляли музичні зали в народному стилі, проводили репетиції разом з музичними керівниками й дітьми, вивчали вірші і танці. Наприклад, під час практики студенти приймали участь у підготовці свята, де діти дуже цікаво продемонстрували єврейське свято посадки дерев «Туби-Шват», дівчинки приготували «Кобете» – національні ласощі кримських татар і показали народний танець «Явлукъ» (хустка). Хлопчики показали як болгари святкують Мэрцишор, виконали український народний танець «Гопак», дівчинки презентували танець «Берізка». Після закінчення свята всі діти одержали подарунки й пригощалися солодощами національної кухні народів Криму.

З метою вдосконалювання готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності до полікультурного виховання дітей в умовах дошкільного навчального закладу за програмою педагогічної практики був проведений проблемний семінар, під час якого студенти повинні були:

схарактеризувати стан полікультурного виховання у дошкільному навчальному закладі;

аргументувати значимість і актуальність даної проблеми і запропонувати вихователям способи її вирішення.

Таким чином, керівник практики, завідувач, методист і вихователі разом зі студентами виявляли і обговорювали проблеми полікультурного виховання дітей дошкільного віку, виявляли педагогічні умови формування толерантності в дитячому середовищі, підходи, засоби і

форми виховання толерантного відношення до однолітків групи; особливості методики полікультурного виховання дітей різного дошкільного віку й виховання у дітей етики міжнаціонального спілкування.

Так, метою одного із методичних семінарів було визначення необхідності виховання етики міжнаціонального спілкування в умовах поліетнічного Криму, визначення специфіки сприйняття дитиною людей іншої національності – носія іншої культури, проявів негативного відношення до представників певних культур і народів. Під час семінару обговорювалися наступні питання:

1. Визначення понять: «народ», «національне почуття», «національність», «національна самосвідомість», «виховання етики міжнаціонального спілкування».

2. Особливості національної самосвідомості й ставлення дітей дошкільного віку до представників різних народів.

3. Орієнтований обсяг уявлень старших дошкільників щодо власної національності та представників іншої національної культури.

4. Принципи й послідовність ознайомлення дітей з їхньою культурою в дошкільному навчальному закладі.

5. Шляхи й засоби виховання в дітях доброзичливого відношення до людей різних національностей.

Під час проведення семінару розглядалися наступні поняття: народ, національне почуття, національність, самосвідомість етнічна, етичні норми й правила поведінки і взаємодії міжетнічної взаємодії. За результатами семінару вихователям було доведено, що необхідність виховання етики міжнаціонального спілкування обумовлена поліетнічним і полікультурним складом суспільства, специфікою сприйняття дитиною людини іншої національності – носія іншої культури, проявами дорослих негативного відношення до представників

тих або інших народів, що негативно впливає на особистість, яка формується. Наслідком такого впливу виявляються в ворожнечі щодо спілкування дітей різних національностей.

Зміст поняття «етика міжнаціонального спілкування» дітей дошкільного віку включає: симпатію, дружелюбність і повагу до однолітків і дорослим різних національностей; національним звичаям і традиціям інших народів; інтерес до їхнього життя, культурі прагнення «привласнити» загальнолюдські цінності.

Під час обговорення теми семінару увага зверталася на те, що дитина «усмоктує» рідну культуру буквально з першого року життя завдяки членам сім'ї, і насамперед матері. Потім вона продовжує пізнавати її за допомогою рідних й близьких, вихователів дошкільного навчального закладу. Тому, більшість дітей Криму приблизно із чотирьох років, а іноді у більш ранньому віковому етапі починають усвідомлювати свою національну приналежність, орієнтуючись на національність батьків і мову сімейного спілкування.

Досвід показує, що дітям доступний обсяг уявлень про власну культуру (її елементи) і декількох (чотирьох-п'яти) інших народів: місце проживання кожного з них; праця, по можливості з урахуванням її специфіки; побут (житло, предмети побуту, національні страви); мова, народна творчість (казки, прислів'я й приказки, загадки, рухливі ігри й іграшки, музика, колискові пісні), мистецтво (пісні, танці, національні костюми, твори художньої літератури й образотворчого мистецтва, у тому числі живопису й декоративно-прикладного мистецтва), загальнолюдські моральні якості.

Вихователь повинен урахувати особливості сприйняття, мислення дітей дошкільного віку, їх порівняно невеликий життєвий досвід, виходити з національного складу групи, найближчого національного оточення, діючи за принципом «від близького до

далекого». Найімовірніше, найбільше «близькою» виявиться та національність, що представлена більшою кількістю в групі. У такому випадку знання, що здобуваються дітьми, підкріплюються «живими» враженнями, що забезпечує формування більш яскравих і точних, повних і достовірних, неформальних уявлень про людей і їхню культуру. А це у свою чергу впливає на розвиток добрих почуттів, збагачує змістовну сторону дитячого спілкування. При наявності певних умов, наприклад, присутність у групі однолітків з країн далекого чи близького зарубіжжя, виїзд дитини з батьками в іншу країну, вивчення дошкільниками іноземної мови, особисті зв'язки вихователя із закордонними колегами стають джерелом ознайомлення дітей з культурою іншого народу.

Під час обговорення останнього питання педагоги не тільки перераховують, але й обґрунтовують, розкривають засоби виховання етики міжнаціонального спілкування: спілкування із представниками різних національностей (безпосереднє й опосередковане); усна народна творчість (принцип відбору народних казок і прислів'їв, методика ознайомлення дітей з ними); художня література (принцип відбору художніх творів, методика їхнього використання); гра (всі види дитячих ігор), народна іграшка й національна лялька; декоративно-прикладне мистецтво, живопис; музика; міжетнічні музеї в дошкільних освітніх установах.

Відповідні знання про культуру будь-якого народу можуть бути систематизовані у такий спосіб: матеріальна культура (мешкання, житло, одяг, прикраси, страви, транспортні засоби, знаряддя праці), духовна культура (народні знання, усна творчість, танці та ін.) і нормативна культура (правила спілкування між людьми усередині свого етносу й поза ним).

Сутність змісту методики виховання в полікультурному середовищі, майбутні вихователі бачили в організованому, відкритому спілкуванні з дітьми дошкільного віку; тому, як воно створює умови для придбання навичок і звичок дружби й товариства із представниками різних етносів. Підготовка майбутніх вихователів визначає наявність мотивів оволодіння й використання полікультурних знань у роботі з дітьми різних національностей; інтересу до національної культури свого й іншого народів; потреби в придбанні знань, умінь реалізації полікультурного виховання, в освоєнні мови, історії, культури народів Криму.

У полікультурній підготовці майбутніх вихователів, ми керувались розумінням й освоєнням самими студентами загальної культури й культури міжнаціональної взаємодії, як потреби для їхнього саморозвитку й самовдосконалення може стати частиною їхніх мотивацій до майбутньої професійної діяльності.

Таким чином, знання, набуті студентами під час лекційних і практичних занять апробувалися на педагогічній практиці у дошкільних навчальних закладах. Крім того, під час педагогічної практики студенти вступали в діалог з колегами й дітьми, що сприяло підвищенню їхньої культури толерантної взаємодії. Підсумкова робота майбутніх вихователів з педагогічної практики полягала у відображенні у звітній документації методичних рекомендацій щодо полікультурного виховання дітей у дошкільному навчальному закладі і розвитку в них толерантності.

Третя педагогічна умова полягала в організації виховної роботи, що забезпечує набуття майбутніми вихователями особистого досвіду толерантної взаємодії і співпраці в полікультурному середовищі.

За основу організації виховної роботи була прийнята теза, що Крим сьогодні є регіоном, де серед широких верств населення найбільш гостро

виявляються труднощі взаємопорозуміння між представниками різних національних культур. Зважаючи на це, метою виховної роботи було формування у майбутніх вихователів настанови на толерантну взаємодію між народами, що мешкають у Криму, популяризації їх національних культур серед молоді, укріплення дружніх відносин між представниками різних національностей і створення досвіду толерантної взаємодії і спілкування у позанавчальних час, у процесі позааудиторної роботи. Полікультурне виховання студентів здійснювалась у позааудиторній виховній роботі, де було реалізовано проект «Національні конкурси культури і краси».

Використання у полікультурному вихованні майбутніх вихователів досвіду співпраці у такому проекті виступало однією з педагогічних умов формування у них толерантності, підґрунтям для створення їхніх особистих переконань і визначення сенсів у міжкультурному спілкуванні і взаємодії.

Виконання проекту було ініційовано і розпочиналось у РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет» у межах організації позааудиторної виховної роботи студентів психолого-педагогічного факультету спеціальності «Дошкільне виховання». Пізніше до проекту було залучено студентів інших спеціальностей, інших вищих навчальних закладів і згодом проект набув статусу республіканського.

Реалізація проекту відбувалась у декілька етапів. Розпочинався він підготовкою і проведенням відбіркових конкурсів. Вони проходили під гаслом «Кримська українська красуня», «Кримська російська красуня», «Місс Естер», «Кримська вірменська красуня», «Кримськотатарська красуня» тощо. Головним завданням для учасниць цих конкурсів було володіння рідною мовою, вміння розповісти рідною мовою про культурні традиції свого народу і сім'ї; продемонструвати вміння користуватися атрибутами національного вбрання, виготовляти його.

Дівчата-студентки мали відповісти журі на запитання щодо історії проживання свого народу на території Криму, особливості національної культури, що відрізняють її від інших.

Кожному етапу реалізації проекту відповідали певні форми і методи виховної роботи. Так, для підготовки у перших відбіркових турах студентки долучались до роботи з першоджерелами задля пошуку інформації, найбільш цікавої і значущої для демонстрації власної національної культури. Вони вивчали історію свого народу, його культурні традиції, форми їх сучасного відтворення та інших народів, що проживають у Криму. Відбір і структурування інформації такого змісту сприяло усвідомленню учасницями проекту витоків власної культури та історії її розвитку, мотивувало їх до пізнавальної діяльності та етнічної самоідентифікації.

Наступним кроком у реалізації проекту було практичне оволодіння його учасниками традиціями культури свого народу і способами їх демонстрації іншим. Студентки-учасниці проекту навчались привітанням на мові народів, що проживають у Криму; елементам традиційних національних танців і співів; виготовленню національних страв; демонстрації особливостей характеру, поведінки й темпераменту свого народу, взаємин дорослих і дітей у сім'ї, сімейному вихованні тощо.

У фіналі учасниці-студентки всіх вузів Криму мали продемонструвати журі і глядачам свою обізнаність у культурі власного та інших народів Криму, практичні навички володіння традиціями національної кухні, побуту, виховання дітей, акторські здібності у відтворенні національних свят та їх образів. Наприклад, представниці вірменської культури інсценували головне свято літа «Вардавар». Конкурсантки єврейської національності інсценували святкування Пуриму, української – Обжинок, кримсько-татарської – Наврузу, німецької – Різдва, російської – Масляниці.

Наступного року учасницям в фіналі необхідно було продемонструвати національні звичаї і традиції, пов'язані з такою важливою подією як одруження. Інценуванням передували розповіді конкурсанток на рідній мові про особливості підготовки до церемонії, проведення обрядів заручення і самого святкування одруження. Наприклад, вірменські дівчата продемонстрували традицію викупу шлюбного вбрання нареченої у свахи, татарські – презентували дівочник «Хна геджеси».

Фінал ще одного року був присвячений національним традиціям виховання дітей. На попередньому турі студентки мали розповісти про те, які сімейні цінності є в їхній національній культурі, як вони зберігаються і унаслідуються через виховання дітей. У фіналі було представлено святкування народження дитини у кримськотатарській і вірменській сім'ях; сценки з ілюстраціями традицій виховання дитини у німецькій, єврейській, українській і російській сім'ях тощо.

Таким чином, протягом декількох років студентки психолого-педагогічного факультету – майбутні вихователі, студенти інших вузів і спеціальностей залучались до вивчення звичаїв і культурних традицій народів, що мешкають у полікультурному середовищі Криму.

За результатами реалізації проекту «Національні конкурси культури і краси» спостереглося, що на формування у молоді і зокрема майбутніх вихователів толерантності, толерантної поведінки великий вплив має обізнаність з культурою, культурними традиціями і звичаями свого та інших народів. Участь у міжнаціональних, полікультурних проектах позитивно позначається на розвитку етнічної самосвідомості майбутніх вихователів, що суттєво зростає. Досвід спілкування і співпраці студентів у процесі реалізації проекту переконував їх, що національні відмінності не є підставою для непорозуміння і ворожнечі. Все залежить від того, як людина інтерпретує зовнішній вигляд і

поведінку людини, яка належить до іншої культури, як вона розуміє ці особливості і сприймає їх. Після участі у проекті толерантність як усталена риса особистості була виявлена у більшості його учасників.

Отже, полікультурне середовище, яке було створено під час реалізації проекту, сприяло збереженню національно-культурних традицій і популяризації ідеї про їх відтворення у сьогоденні. Воно відкривало перспективи для формування у студентів потреби у самоідентифікації у межах власної національної культури і усвідомлення інших, стимулювало їх до полікультурної освіти і самовдосконалення.

Багатонаціональний полікультурний студентський колектив, створений на засадах власної ініціативи для виконання проекту став об'єктивним середовищем для полікультурних відносин і набуття досвіду продуктивності толерантної взаємодії і співпраці для майбутніх педагогів. Він став для них наочним життєвим прикладом доцільності і ефективності прояву толерантності як принципу взаємодії з людьми інших поглядів і національних культур. Набутий таким чином досвід толерантності і толерантної поведінки став для майбутніх вихователів поштовхом для їх власних педагогічних проєктів, пов'язаних безпосередньо з професійною діяльністю – розвитком толерантності і полікультурним вихованням дітей дошкільного віку. Власні переконання й досвід визначали, куди має бути спрямована соціалізація дитини у багатонаціональному колективі, яким чином знання іншої етнокультури, її мови, традицій і культурних цінностей впливають на порозуміння з дитиною та її сім'єю в умовах полікультурного середовища дошкільного навчального закладу.

Постійне спостереження за результатами діяльності студентів під час їхньої теоретичної і практичної підготовки, участі їх у виховній позааудиторній роботі показало, що послідовне і доцільне використання народних традицій і культури народів, що проживають на території

Криму в їх історичній цілісності сприяє вихованню у молоді толерантності, дозволяє запобігти труднощів непорозуміння у полікультурному середовищі життя і професійної діяльності. Для майбутніх вихователів це стало базою для усвідомлення і практичним досвідом, які можуть бути перенесені і адаптовані для вирішення завдань полікультурного виховання дітей під час роботи у дошкільних навчальних закладах Криму.

2.4. Результати формувального етапу експериментального дослідження та їх аналіз

Матеріали даного підрозділу висвітлюють результати діагностувальних зрізів за показниками готовності студентів до полікультурного виховання дітей дошкільного віку на засадах толерантності за ступенем їхнього прояву до початку і після закінчення формувального експерименту.

2.4.1. Результати констатувального етапу експериментальної роботи та їх аналіз

Нагадаємо, що одним із проявів когнітивного компоненту толерантності і готовності майбутніх вихователів до полікультурного виховання дітей є відкритість їхньої свідомості, здатність до гнучкого сприйняття і інтерпретації ситуації, зміни власних поглядів на її сутність. У психологічних термінах така здатність позначається як мобільність/ригідність. Мобільність є ознакою гнучкості і відкритості свідомості до нового, ригідність – ознакою консерватизму і закритості до сприйняття нового, зміни ціннісних орієнтирів.

Результати виконання студентами, залученими до формувального експерименту, тесту на ригідність представлено у таблиці 2.16.

Таблиця 2.16

**Особливості прояву у майбутніх вихователів ригідності
(констатувальний етап)**

Кількість	Мобільний (0-13балів)	Має риси ригідності (14-27 балів)	Ригідний (28-40 балів)
108 студентів	-	53	55
Частота прояву (у %)	-	49,1	50,9

З наведених даних бачимо, що вся експериментальна група студентів розподілилась майже навпіл: 55 осіб або 50,9% виявили високий рівень ригідності і 53 або 49,1% – виявили значні риси ригідності. Мобільність, яка засвідчує про відкритість до змін у когнітивній сфері, серед студентів до початку формувального експерименту не була виявлена.

Наступний зріз був присвячений вияву у студентів емпатійних тенденцій за методикою І. Юсупова. Його результати відображені у таблиці 2.17.

Таблиця 2.17

Особливості вияву майбутніми вихователями емпатійності

Загальна кількість	Дуже низький рівень (0-11 балів)	Низький рівень (12-36 балів)	Нормальний рівень (37-62 балів)	Високий рівень (63-81 балів)	Дуже високий рівень (82-90балів)
108 студентів	-	19	85	4	-
Частота прояву (у %)	-	17,6	78,7	3,7	-

Результати тестування показали, що для переважної кількості студентів характерним є нормальний рівень прояву емпатійності – 85 осіб або 78,7%, і говорить про те, що у них спостерігається адекватна емоційна реакція у ситуаціях, які потребують співпереживання і чуйного ставлення до іншої людини. Таке співпереживання не є демонстративним і не перевищує емоційної насиченості самої ситуації.

Для 19 осіб (17,6%) характерним є низький рівень емпатійності, тобто вони не завжди виявляють своє співчуття переживанням іншої людини, здатні його зовсім не помічати і не реагувати на потребу іншої людини в емоційній підтримці.

Наступний тест був проведений за методикою визначення загальної комунікативної толерантності майбутніх вихователів за методикою В. Бойко. Згідно інтерпретації результатів цього тесту прояв толерантності може бути оцінений за декількома характеристиками. У повному вигляді вони наведені у таблиці 2.18.

Таблиця 2.18

Особливості прояву майбутніми вихователями комунікативної толерантності

Кількість	Активна толерантність (0-15 балів)	Потенційна толерантність (16-40 балів)	Пасивна толерантність (41-65 балів)	Пасивна інтолерантність (66-80 балов)	Потенційна інтолерантність (81-100)	Активна інтолерантність (101-135 балов)
108 студентів	-	22	82	4	-	-
Частота прояву (у %)	-	20,3	76,0	3,7	-	-

Так, за результатами тестування для більшості студентів, які приймали участь у формуальному експерименті була характерна

пасивна толерантність (82 студенти або 76,0%), що виявляється у терплячому, фактично байдужому ставленні до оточуючих. Такі студенти дотримуються відстороненої позиції глядачів, які ні за яких умов не будуть втручатись у ситуацію і виявляти своє ставлення до іншої людини. Вони не будуть виявляти агресію чи ворожнечу, але й і не підтримають у необхідній ситуації.

22 студенти або 20,3% виявили рівень толерантності, який може бути схарактеризований як потенційний. Тобто для цієї групи є моменти, у яких вони не будуть нейтральними і байдужими і будуть активно підтримувати іншу людину. Вони здатні емоційно підтримувати і співчувати іншим, не нав'язуючи їм свої думки і погляди. Для них можливі свідомі дії для подолання конфлікту і досягнення порозуміння з партнером, незважаючи на наявні розбіжності. 4 студенти або 3,7% виявили пасивну інтолерантність тобто негативне ставлення до інших, яке не виходить за межі внутрішніх переживань і думок і не переростає в реальні ворожнечі дії і конфліктні ситуації.

Наступний зріз був проведений за методикою О. Леонтєва, яка виявляла особливості толерантності студентів у ситуації професійної педагогічної діяльності. Результати цього тесту подано у таблиці 2.19.

За отриманими результатами було встановлено, що найбільша кількість студентів – 52 особи або 48,2%, під час проведення занять з дітьми дотримуються пасивної толерантності. Вони досить терпляче ставляться до всіх дітей, не реагують на конфліктні ситуації, не виявляють свого емоційного ставлення до дітей, однаково реагують на їхні успіхи і невдачі, не підтримують певні їх дії. Проводячи заняття, вони фактично відсторонено сприймають дітей і не намагаються встановити з ними індивідуальний контакт, враховувати їхні особливості.

Таблиця 2.19

Особливості прояву майбутніми вихователями толерантності у педагогічній діяльності

Кількість	Активна толерантність (49-45 балів)	Потенційна толерантність (44-35 балів)	Пасивна толерантність (34-20 балів)	Пасивна інтолерантність (19-11 балів)	Потенційна інтолерантність (10-7 балів)	Активна інтолерантність 1-6 балів)
108 студентів	-	48	52	8	-	-
Частота прояву (у %)	-	44,4	48,2	7,4	-	-

48 студентів або 44,4% виявили потенційну толерантність тобто таку, яка виявляється в уважному ставленні до дитини, умінні досить чітко і швидко реагувати на її емоційний стан і відповідні дії. Проте така уважність поширюється лише на окремих дітей. Діти, які не викликали у студентів позитивного ставлення, випадали із поля їхньої уваги і взаємодії або постійно отримували зауваження.

8 студентів (7,4%) виявили пасивну інтолерантність. Для них було характерним формальне, індиферентне ставлення до дітей, повна відсутність реагування на їх емоційний стан, зосередженість тільки на виконанні запланованих пунктів заняття, без урахування реакції дітей, їх особливостей.

За останнім зрізом, на підставі аналізу планів-конспектів студентів 2 курсу, розроблених ними під час педагогічної практики, характеристики їхньої роботи вихователями і методистами дошкільних навчальних закладів, де вони проходили практику, характеризувався рівень їхньої готовності до полікультурного виховання дітей. Результати цього аналізу представлені у таблиці 2.20.

Таблиця 2.20

**Готовність майбутніх вихователів до професійної діяльності у
полікультурному середовищі ДНЗ**

Рівні готовності			Разом
Високий	Середній	Низький	
-	36 (33,3%)	72 (66,7%)	108 (100%)

З даних таблиці бачимо, що високий рівень не було виявлено у жодного студента. 36 студентів (33,3) виявили середній рівень, для якого характерним був прояв певного інтересу до питань полікультурного виховання дітей у дошкільному навчальному закладі.

Однак, розуміння значущості їх вирішення як складової професійної діяльності вихователя не виходило за межі опанування запланованого для педагогічної практики матеріалу. У роботі з дітьми виявлялися елементи толерантності, застосування спеціальних форм і методів роботи, спрямованої на полікультурне виховання дітей дошкільного віку. Однак їх використання було обмежено відтворенням відомих зразків і не ураховувало особливостей дітей та ситуації, за якої відбувалось спілкування з ними. Тобто наявні були окремі і неусталені прояви толерантності і емпатійності.

Низький рівень готовності було виявлено у 72 студентів (66,7%). Готовність цього рівня характеризувалася ситуативним, випадковим інтересом студентів до полікультурного виховання дітей, який миттєво згасав з появою труднощів. Незважаючи на те, що були поінформовані про важливість полікультурного виховання дітей, при вирішенні завдань педагогічної практики вони не звертались до нього. Мали уривчасті уявлення про цілі полікультурного виховання, засоби і принципи його здійснення, не виявляли бажання і не вміли вирішувати завдання у

контексті даного напрямку виховної роботи з дітьми. Толерантність і емпатійність проявляли в окремих випадках.

2.4.2. Результати прикінцевих зрізів формувального експерименту та їх аналіз

Після завершення формувального експерименту, який проходив упродовж навчального року, було проведено повторні зрізи за тими ж методиками і показниками, які ураховувались до початку цієї роботи. Результати обстеження студентів за методикою ригідності представлено у таблиці 2.21.

Таблиця 2.21

Особливості прояву в магістрантів ригідності

Кількість	Мобільний (0-13баллов)	Має риси ригідності (14-27 балів)	Ригідний (28-40 баллов)
108 студентів	-	66	42
Частота прояву (у %)	-	61,1	38,9

За отриманими результатами було встановлено, що із загальної кількості студентів 66 (або 61,1%) виявили риси ригідності. На рівні усталеної ригідності залишилось 42 студенти або 38,9%. Тобто, зменшилась кількість студентів з рисами усталеної ригідності і збільшилась кількість таких, що виявляють ригідність у певних випадках. У термінах якісного аналізу це означає, що переважна більшість студентів стала більш гнучкою у своєму ставленні і розумінні оточуючого світу, здатною до певних перетворень у власному світогляді і ціннісних орієнтаціях.

Результати тестування розвиненості у майбутніх вихователів здібності до емпатії відображено у таблиці 2.22.

Таблиця 2.22

Особливості вияву майбутніми вихователями емпатійності

Загальна кількість	Дуже низький рівень (0-11 балів)	Низький рівень (12-36 балів)	Нормальний рівень (37-62 балів)	Високий рівень (63-81 балів)	Дуже високий рівень (82-90 балів)
108 студентів	-	4	97	7	-
Частота прояву (у %)	-	3,7	89,8	6,5	-

За представленими у таблиці даними видно, що серед студентів залишились такі, у кого було зафіксовано низький рівень емпатійності – 4 особи або 3,7%. Натомість переважну кількість склали студенти з нормальним рівнем розвитку емпатійності – 97 осіб або 89,8%. Дещо збільшилась кількість студентів з високим рівнем розвитку здібності до емпатії: таких стало 7 осіб або 6,5%. Отже за розвитком емпатійності у студентів після формувального експерименту також спостерігалось певне покращання результатів.

Результати обстеження студентів за проявом комунікативної толерантності представлені у таблиці 2.23.

Як бачимо, серед студентів з'явилися такі, кому була характерна активна толерантність – 4 особи або 3,7%. 46 студентів, що становило 42,6% виявили рівень потенційної толерантності. Натомість 55 студентів (50,9%) залишились на рівні пасивної толерантності і 3 студенти (2,8%) на рівні пасивної інтолерантності.

Таблиця 2.23

Особливості прояву майбутніми вихователями комунікативної толерантності

Кількість	Активна толерантність (0-15 балів)	Потенційна толерантність (16-40 балів)	Пасивна толерантність (41-65 балів)	Пасивна інтолерантність (66-80 балів)	Потенційна інтолерантність (81-100)	Активна інтолерантність (101-135 балів)
108 студентів	4	46	55	3	-	-
Частота прояву (у %)	3,7	42,6	50,9	2,8	-	-

Наведені результати дають підстави говорити про те, що у студентів у цілому спостерігається позитивна динаміка з розвитку комунікативної толерантності. Однак використані засоби не дозволили вплинути на всіх студентів і досягти позитивних результатів у переважній більшості.

Більш високі зрушення були зафіксовані у студентів за виявленням їхньої толерантності у педагогічній діяльності. Результати цього тесту представлені в таблиці 2.24.

За даними цього обстеження активну толерантність під час роботи з дітьми виявили 14 студентів, що склало 13,0%. 56 студентів (51,8%) виявили потенційну толерантність, тобто таку що виявляється досить часто, але нестабільно. Для 34 студентів (31,5%) характерною залишилась пасивна індиферентна толерантність і для 4 (3,7%) – пасивна інтолерантність.

Таблиця 2.24

Особливості прояву майбутніми вихователями толерантності у педагогічній діяльності

Кількість	Активна толерантність (49-45 балів)	Потенційна толерантність (44-35 балів)	Пасивна толерантність (34-20 балів)	Пасивна інтолерантність (19-11 балів)	Потенційна інтолерантність (10-7 балів)	Активна інтолерантність (1-6 балів)
108 студентів	14	56	34	4	-	-
Частота прояву (у %)	13,0	51,8	31,5	3,7	-	-

На рівнях готовності майбутніх вихователів зміни в окремих складових толерантності позначилися відповідно до даних, представлених у таблиці 2.25.

Таблиця 2.25

Готовність майбутніх вихователів до професійної діяльності у полікультурному середовищі ДНЗ

Рівні готовності			Разом
Високий	Середній	Низький	
15 (13,9%)	59 (54,6%)	34 (31,5%)	108 (100%)

За результатами спостережень за роботою студентів під час педагогічної практики, аналізу їхніх методичних розробок високий рівень готовності було виявлено у 15 студентів, що склало 13,9%. Переважна кількість студентів досягла середнього рівня готовності – 59 осіб або 54,6%. На низькому рівні залишилось 34 студенти, що становило 31,5%.

Про динаміку змін, що відбулись в індивідуальних проявах толерантності, ригідності і емпатійності майбутніх вихователів засвідчують дані, представлені в таблиці 2.26.

Таблиця 2.26

**Результати діагностування за всіма методиками
(у середніх значеннях)**

значення	Ригідність		Емпатійність		Комунікативна толерантність		Педагогічна толерантність	
	до	після	до	після	до	після	до	після
Середнє арифметичне	27,9	25,1	44,4	49,5	46,3	41,1	32,4	36,0
Квадратичне відхилення	4,8	4,5	8,4	8,1	9,5	9,8	6,9	7,5
Коефіцієнт варіації	0,17	0,18	0,19	0,16	0,21	0,24	0,21	0,21
Довірительний інтервал(95%)	0,9	0,8	1,6	1,5	1,8	1,9	1,3	1,4

З представлених у таблиці даних видно, що середнє значення балів за ригідністю для всієї вибірки на констатувальному етапі становило 27,9 бали при максимально можливій сумі 40 балів. При цьому середнє квадратичне відхилення за цим показником складало 4,8 при коефіцієнті варіації 0,17. При достовірності отриманих даних за критерієм Стьюдента на рівні 95%, довірковий інтервал за цим показником складав 0,9.

За даними прикінцевих зрізів, які були проведені повторно після завершення формуального експерименту, середнє значення балів за ригідністю для нашої вибірки становило 25,1 бали, при середньому

квадратичному відхиленні 4,5 і коефіцієнті варіації 0,18. При достовірності отриманих даних за критерієм Стьюдента на рівні 95%, довірковий інтервал за цим показником складав 0,8.

Порівняння результатів статистичної обробки даних за показником ригідності показує, що його середнє значення покращилось на 2,8 у бік зменшення ригідності. При цьому зменшилось його квадратичне відхилення на 0,5 із незначним зростанням коефіцієнту варіації на 0,01 і зниженням довіркового інтервалу на 0,1.

За результатами вияву емпатійних тенденцій середнє значення за вибіркою досліджуваних майбутніх вихователів до початку формувального експерименту складало 44,4 при максимально можливій сумі – 90 балів. Квадратичне відхилення реальних результатів тестування від середнього складало 8,4 при коефіцієнті варіації 0,18 і довірковому інтервалі 1,6. Після експерименту за результатами вияву емпатійних тенденцій середнє значення за вибіркою збільшилось до 49,5 при квадратичному відхиленні реальних результатів тестування від середнього 8,1, коефіцієнті варіації 0,16 і довірковому інтервалі 1,5.

Порівняно з результатами констатувального зрізу дані прикінцевого зрізу засвідчують про тенденцію до покращання, про зростання середнього бала емпатійності на 5,1, при зменшенні його квадратичного відхилення на 0,3 і коефіцієнта варіації – на 0,02 бали. На таку саму величину і довірковий інтервал зменшився на 0,1.

Середнє значення для комунікативної толерантності у нашій виборці до початку експерименту складало 46,3 при максимальній сумі 135 балів. Квадратичне відхилення за цим показником складало 9,5 при коефіцієнті варіації 0,21 і довірковому інтервалі – 1,8. Нагадаємо, що методикою В. Бойко рівні вияву комунікативної толерантності зростають відповідно до зменшення суми балів: перебіг толерантності у свою протилежність – інтолерантність, позначається сумою балів у

межах 65-66. Після формувального експерименту середнє значення для комунікативної толерантності у нашій виборці складало 41,1. Квадратичне відхилення – 9,8 при коефіцієнті варіації 0,24 і довірковому інтервалі – 1,9. Порівняно з констатувальним зрізом середня оцінка за цим показником зменшилась у бік підвищення рівня комунікативної толерантності на 5,2 при збільшенні квадратичного відхилення і коефіцієнту варіації на 0,3 і довіркового інтервалу на 0,1.

Для педагогічної толерантності середнє значення за вибіркою складало 33,5 при максимальній сумі балів – 49. Квадратичне відхилення для цього значення за вибіркою було на рівні 6,9 при коефіцієнті варіації 0,21 і довірковому інтервалі складав 1,3. Після експерименту середнє значення покращилося на 3,6 і становило 36,0. Квадратичне відхилення також зросло на 0,6 і становило 7,5 при незмінному коефіцієнті варіації (0,21). Довірковий інтервал збільшився на 0,1 і становив 1,4.

Отже, результати обробки даних тестування майбутніх вихователів за показниками їхньої готовності до вияву толерантності у процесі полікультурного виховання дітей статистичними методами виявили певні позитивні зміни. В усіх випадках, які контролювались в експериментальній роботі, у них покращились результати, що знайшло своє відображенні у відповідному зменшенні або збільшенні середніх балів за оцінюваними показниками, збільшенням їх щільності відносно середніх значень.

Висновки з другого розділу

Експериментальне дослідження ефективності визначених у процесі теоретичного дослідження педагогічних умов підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності у полікультурному середовищі дошкільних навчальних закладів Криму на засадах толерантності відбувалось на базі підготовки студентів факультету дошкільного

виховання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» та психолого-педагогічного факультету Республіканського вищого навчального закладу «Кримський інженерно-педагогічний університет» упродовж 2005-2009 навчальних років.

Перший – розвідувальний етап експериментального дослідження, був присвячений з'ясуванню ступеня підготовленості випускників вищих навчальних закладів і вихователів-практиків до полікультурного виховання і толерантного ставлення до інших культур.

Результати розвідувального експерименту підтвердили значущість цілеспрямованої підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища дошкільних навчальних закладів Криму. За результатами опитування вихователів різного віку, з різним досвідом педагогічної діяльності і приналежністю до різних національних культур було виявлено, що у них немає усталеного розуміння сутності полікультурного виховання підростаючого покоління, його важливості для суспільства і кожної дитини зокрема. Переважна більшість вихователів, незважаючи на свій вік, поважно і з великою зацікавленістю ставляться до рідної культури та інших національних культур. Вони виявляють досить толерантне ставлення до представників інших національних культур, але не вважають за необхідне цілеспрямовано навчати дітей толерантності і виховувати в них інтерес до інших дітей як носіїв певної культури, відмінної від їхньої рідної. Важливе місце у свідомості вихователів займають національні традиції і звичаї, знання рідної мови, але вони не вбачають в них інструменти виховання у дитини етнічної самоідентичності.

Отже, можна констатувати, що існуюча підготовка вихователів дошкільних навчальних закладів не забезпечує чіткого спрямування

їхньої професійної діяльності на вирішення проблем полікультурного виховання дітей, формування у них свідомого толерантного ставлення до всіх оточуючих, незалежно від їхньої культурної самобутності. Крім того вони не пов'язують виховання дітей на засадах рідної культури з полікультурним вихованням, не вбачають їх зв'язку.

Другий етап експериментального дослідження був присвячений проведенню основного формувального експерименту. Його головна мета полягала у перевірці достатності та ефективності визначених педагогічних умов щодо формування у майбутніх вихователів готовності до професійної діяльності у полікультурному середовищі дошкільних навчальних закладів Криму на засадах толерантності. Формувальний експеримент був організований упродовж навчального року і охоплював теоретичну, практичну складову підготовки студентів та виховну роботу у поза аудиторний час.

Відповідно до першої педагогічної умови за змістом, якої було формування у студентів готовності до професійної діяльності на засадах толерантності був розроблений спецкурс «Технологія професійної діяльності вихователя в полікультурному ДНЗ», структура якого містила теоретичний матеріал з інформацією щодо сутності полікультурного виховання, його значущості в умовах сучасного суспільства, толерантності як головної мети цього виховання, особливостей її формування у дітей різного дошкільного віку в дошкільних навчальних закладах Криму. Відповідно до другої педагогічної умови теоретичний матеріал спецкурсу опрацьовувався під час семінарів, тренінгів і педагогічної практики. Для реалізації третьої педагогічної умови було використано проект залучення студентів до конкурсів національної культури.

Перед початком і після завершення формувального експерименту було проведено діагностувальні зрізи, які характеризували студентів,

залучених до експериментальної роботи, за низкою показників. Для вирівнювання якісного складу експериментальних груп використовувались дані, які засвідчували про рівень їхньої готовності до професійної діяльності у дошкільних навчальних закладах; наявність толерантності, емпатійності і відкритості до змін.

Основна увага в експериментальному дослідженні приділялась визначенню характеристик професійної педагогічної діяльності майбутніх вихователів, що здійснюється на засадах толерантності. При їх визначенні ми виходили того, що у діяльності інтегруються і набувають конкретної форми виявлення різні індивідуальні та особистісні властивості людини. Наведена теза дозволяє схарактеризувати якість педагогічної діяльності викладача за ступенем наявності педагогічної толерантності таким чином:

- інтолерантна, тобто така, де вихователі формально вирішують завдання полікультурного виховання дітей у межах рекомендацій і вимог діючих регіональних програм з дошкільної освіти;

- пасивно толерантна, тобто така, за якою вихователі безпосередньо і цілеспрямовано не переслідують мети полікультурного виховання дітей, але в силу власних особистісних рис створюють у групі дошкільного навчального закладу атмосферу толерантності;

- активно толерантна, коли вихователі усвідомлено і цілеспрямовано відтворюють ідеї полікультурності і формування толерантності у процесі виховання дітей, організації їхньої взаємодії і співпраці.

Після формувального експерименту була виявлена тенденція зменшення кількості студентів у зоні прояву інтолерантності зі збільшенням її у зонах інтуїтивної, свідомої і усталеної толерантності. За рахунок зменшення кількості студентів, які за проявом емпатійності були віднесені до низької, середньої і достатньої зони відбувся значний

приріст їхньої кількості у зоні, що припадає на нормальний рівень. До початку формувального експерименту основна маса студентів припадала на зону нормального вияву ригідності при досить значній кількості таких, прояв ригідності яких потрапляв у зону максимальної ригідності. Після формувального експерименту кількість студентів у зоні наявної ригідності збільшилась і відповідно зменшилась кількість таких, у кого було виявлено максимальну ригідність. Отже в усіх випадках, які контролювались в експериментальній роботі, у студентів – майбутніх вихователів покращились результати, що засвідчували про їх підготовку до професійної діяльності у полікультурному просторі дошкільних навчальних закладів Криму.

Основні положення другого розділу відображено в публікаціях автора [29, 34].

ВИСНОВКИ

У дисертації розглянуто проблему підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності в дошкільних навчальних закладах в полікультурному середовищі Криму, визначено педагогічні умови формування в них готовності до такої діяльності.

Характерною і невід'ємною рисою сучасного суспільства є полікультурність простору життєдіяльності людини. Створений демократичними процесами, ствердженням у суспільстві принципів захисту прав і свобод кожної людини, гармонійний розвиток і підтримка такого простору набуває значення ціннісного орієнтиру в усіх сферах діяльності людини. В Україні ідеї полікультурності відображено у Національній доктрині розвитку освіти у ХХІ столітті, законах про освіту і мови, державних стандартах освіти.

У контексті проблеми полікультурної освіти одним із актуальних питань визнається підготовка педагогів, які здатні здійснювати професійно-педагогічну діяльність у навчальних закладах з багатонаціональним складом учнів. Особливу увагу вчені приділяють теорії і методиці виховання толерантності як особистої якості, що забезпечує коректну і продуктивну взаємодію в системі міжособових стосунків, які відбуваються у полікультурному середовищі.

Встановлено, що теорія підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності у вищих навчальних закладах набула свого розвитку наприкінці ХХ століття. За своїм змістом вона спрямована на покращання компетентності майбутніх вихователів щодо розвитку суб'єктних і особистісних якостей дітей дошкільного віку, готовності здійснювати їх навчання і виховання відповідно до вимог дошкільної освіти, її наступності з початковою.

Полікультурне середовище Криму – це особлива соціокультурна

реальність, що існує на основі взаємодії багатьох різних за своїм змістом, але рівноцінних за значимістю й рівноправних за соціальним статусом етнічних культур (української, російської, кримськотатарської, вірменської, грецької, єврейської та ін.). Представники цих культур складають основний контингент дошкільних навчальних закладів Криму. Їхні традиції, що виявляються в поведінці, мові, способах взаємодії і спілкування, ставлення до довкілля та інших людей утворюють реальне тло, на якому відбувається навчання і виховання дитини. Отже полікультурне середовище дошкільного навчального закладу є об'єктивним і реальним віддзеркаленням полікультурного середовища спільноти, що мешкає в Криму.

Культура дитини, її моральний вигляд є відбиттям культури і морального вигляду вихователя, характеру його спілкування та взаємодії з дитиною. В умовах полікультурного середовища дошкільного навчального закладу якісні характеристики професійної діяльності вихователя, його особистості набувають особливої значущості. Полікультурне середовище є об'єктивним тлом для прояву толерантності кожної особистості, незалежно від національної культури та статусу в системі соціальних відносин. У процесі підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності толерантність виступає характеристикою якості цього процесу, у якій здобуті знання, професійні уміння і навички інтегровані в цілісну професійну позицію особистості та відбивають їх готовність діяти в навчанні і вихованні дітей гуманістичним та демократичним способом.

Готовність майбутніх вихователів до професійної діяльності в полікультурному середовищі дошкільного навчального закладу на засадах толерантності є новоутворенням у структурі їхньої особистості. Вона виступає системоутворювальним чинником, що інтегрує і регулює прояви їхньої активності в організації виховання дітей дошкільного віку,

способах відносин з ними, їх батьками та іншими учасниками освітнього процесу. За своїм складом ця готовність містить когнітивний, емоційний і діяльнісний компоненти.

Когнітивний компонент у структурі готовності майбутніх вихователів до професійної діяльності з полікультурного виховання дітей дошкільного віку визначається за критерієм обізнаності як система знань, якими він повинен володіти. Ця система знань спрямована на розкриття:

- сутності і особливостей полікультурного виховання у цілому і дітей в дошкільному віці зокрема;

- сутності і особливостей толерантності як головного принципу організації полікультурного виховання і професійної діяльності вихователя;

- мети і завдань діяльності вихователя в системі полікультурного виховання загалом і полікультурного виховання дітей дошкільного віку зокрема;

- змісту професійної діяльності вихователя у контексті полікультурного виховання і засобів його реалізації в умовах дошкільних навчальних закладів Криму на засадах толерантності.

Діяльнісний компонент у структурі готовності майбутніх вихователів до полікультурного виховання дітей дошкільного віку за критерієм спроможності виявляється за низкою вмінь, якими вони мають володіти. До них належать:

- уміння самостійно планувати і проводити роботу з полікультурного виховання дітей;

- уміння визначати ефективність і вносити корективи у процес полікультурного виховання дітей з урахуванням особливостей їхнього віку, традицій сімейного і національного виховання, індивідуальних рис;

- уміння вибудовувати співпрацю з батьками, залучати їх до

полікультурного виховання дітей з урахуванням особливостей їх культурних національних традицій;

– уміння проводити виховну роботу з дітьми на засадах принципів толерантності.

Емоційний компонент базується на регулятивних психологічних механізмах і виявляє вибірковість спрямування активності особистості. За критерієм схильності у структурі досліджуваної готовності він виявляє себе у такий спосіб:

– наявність чуйності і співчуття до кожної дитини, незважаючи на її індивідуальні риси, відмінність від інших;

– орієнтація на пошук і виявлення в кожній дитині позитивних рис і результатів;

– терпляче і об'єктивне ставлення до результатів діяльності і поведінки всіх дітей та їх батьків як суб'єктів виховного процесу;

– позитивне ставлення до представників всіх національних культур, потреб і труднощів дітей як їх представників.

Відповідно до ступеня їх прояву за критеріями обізнаності, спроможності і схильності, готовність майбутніх вихователів діяти в полікультурному середовищі дошкільного навчального закладу на засадах толерантності виявляється на високому, середньому і низькому рівнях.

Формування в майбутніх вихователів готовності до професійної діяльності на засадах толерантності забезпечується наявністю в процесі їхньої підготовки у ВНЗ сукупності педагогічних умов. За своїм змістом вони передбачають: відтворення в змісті навчання інформації про культурні традиції народів, що мешкають на території Криму; наявність практичних завдань, що спонукають до усвідомлення й опанування методики полікультурного виховання дітей дошкільного віку на засадах толерантності; організацію виховної роботи, що забезпечує набуття

майбутніми вихователями особистого досвіду толерантної взаємодії і співпраці в полікультурному середовищі. Реалізація цих педагогічних умов у процесі підготовки майбутніх вихователів у вищому навчальному закладі забезпечується уведенням спецкурсів, розширенням завдань програми педагогічної практики, спрямованістю виховної роботи зі студентами в позанавчальний час.

Реалізація визначених педагогічних умов позитивно впливає на підвищення якості підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму. За результатами експерименту кількість студентів, що досягли високого рівня готовності до роботи з дітьми в полікультурному середовищі зросла на 13,9%; середнього – на 21,3%. На низькому рівні їх кількість зменшилася на 35,2%

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища дошкільних навчальних закладів. Перспективу подальших наукових розробок убачаємо в теоретичному обґрунтуванні методики їхньої підготовки до полікультурного виховання дітей дошкільного віку, у різних видах діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулкаримов Г. Г. Толерантность в межнациональных отношениях в Уральском регионе : социологический анализ : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. социол. наук : спец. 22.00.06 «Социология культуры, духовной жизни» / Г. Г. Абдулкаримов. – Екатеринбург, 2004. – 22 с.
2. Абсалямова А. Г. Этика межнационального общения детей в поликультурной группе / А. Абсалямова, Ю. Горбачева. – Уфа : «Творчество», 1997. – 112 с.
3. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 337 с.
4. Агадуллин Р. Р. Поликультурна освіта : методолого-теоретичний аспект / Р. Р. Агадуллин // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 3. – С. 18–29.
5. Агишева Р. Л. Поликультурный аспект содержания образования в дошкольных учреждениях Республики Башкортостан : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Р. Л. Агишева. – М., 2001. – 26 с.
6. Адамьянц Т. З. Диалог как основа толерантности : учеб. программа и метод. обеспечение / Т. З. Адамьянц. – М. : ИС РАН, 2005. – 77 с.
7. Аксенова Г. И. Формирование субъективной позиции учителя в процессе профессиональной подготовки : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Г. И. Аксенова. – М., 1998. – 48 с.
8. Александровский Э. Г. «Этническое самосознание» или «этническая идентичность» / Э. Г. Александровский // Этнографическое обозрение. – 1996. – № 3. – С. 3–23.
9. Алексеева Е. В. Психологические основы толерантности учителя / Е. В. Алексеева, С. Л. Братченко // Монологи об учителе. - Спб. : СПБАППО, 2003. — С. 165—172.

10. Андрущенко В. П. Модернізація освіти : політика і практика / В. П. Андрущенко // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 3. – С. 12—15.
11. Андрущенко В. П. Філософія освіти ХХІ століття : у пошуках перспективи / В. П. Андрущенко // Філософія освіти. – 2006. – № 1. – С. 7—12.
12. Антипова Е. Полікультура і толерантність в системі освіти / Е. Антипова // Психологія. – 2004. – № 18—19. – С. 2—4.
13. Антонова А. В. Эстетическое образование в профессиональной подготовке педагогов дошкольного воспитания в педагогическом вузе : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Антонова Анна Викторовна. – М., 2001. – 525 с.
14. Аракелян О. В. Поликультурное образование : сущность и содержание / О. В. Аракелян. – М. : Грааль, 2001. – 80 с.
15. Асмолов А. Г. Историческая культура и педагогика толерантности / А. Г. Асмолов // Мемориал. – 2001. – № 24. – С. 61—63.
16. Асмолов А. Г. Толерантность: от утопии – к реальности / А. Г. Асмолов // На пути к толерантному сознанию. – М. : Смысл, 2000. – С. 5—7.
17. Асмолов А. Г. О смыслах понятия «толерантность» / А. Г. Асмолов, Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгурова // Век толерантности : научно—публицистический вестник. – М., 2001. – С. 8—18.
18. Асмолов А. Г. Толерантность: различные парадигмы анализа / А. Г. Асмолов // Толерантность в общественном сознании России. – М., 1998. – 246 с.
19. Асташова Н. А. Аксиологическое образование современного учителя: методология, концепция, модели и технология развития : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н. А. Асташова. – Брянск, 2001. – 51 с.
20. Атрощенко Т. О. Розвиток культури міжнародного спілкування майбутнього вчителя початкових класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. О. Атрощенко. – Київ, 2005. – 22 с.

21. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / Міністерство освіти науки України, АПН України; наук.ред.та упоряд. О. Л. Кононко. – К. : Світич. – 2008. – 430 с.
22. Байбаков А. М. Воспитание толерантности у старшего подростка в условиях взаимодействия малых групп : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / А. М. Байбаков. – Волгоград, 2003. – 24 с.
23. Балицкая И. В. Поликультурное образование : [учеб. пособие для студентов специальности 033400 «Педагогика вузов региона»] / И. В. Балицкая ; Сахал. гос. ун—т. – Южно—Сахалинск : Изд—во СахГУ, 2003. – 59 с.
24. Банщикова Т. Н. Профессионально-личностная готовность воспитателя к предупреждению агрессивности у дошкольников : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т. Н. Банщикова. – Ставрополь, 2002. – 20 с.
25. Барулин В. С. Социальная философия. Общество как мир культуры / В. С. Барулин – Ч. 2. – М. : Мысль, 1993. – 236 с.
26. Бателаан П. Межкультурное образование – больше, чем долг / П. Бателаан // Права человека и культура мира: проблемы обучения и воспитания : по материалам II Европейского конгресса по воспитанию в духе мира [«Обучение правам человека. От идеи к реальности»], (Лиллехаммер, 26—30 июля 1996 г.), / под ред. Э. Клевена и др. ; [пер. с англ. О. П. Рябковой, Р. С. Трохиной]. – М. : АИРО—XX, 1999. – 235 с.
27. Бахіча Е. Е. Готовність вихователів дошкільних навчальних закладів до роботи з дітьми в полікультурному просторі Криму / Е. Е. Бахіча // Зб. наук. праць. Серія : педагогічні науки. – Херсон : Видавництво ХДУ. – 2008. – Випуск 47. – С. 244–246.
28. Бахіча Е. Е. Досвід підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності в полікультурному просторі Криму / Е. Е. Бахіча // Проблеми сучасної

- педагогічної освіти. Серія : Педагогіка і психологія : зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ. – 2009. – Вип. 21. – Ч. 5. – С. 122–126.
29. Бахіча Е. Е. Досвід формування толерантності майбутніх педагогів в умовах полікультурного проекту / Е. Е. Бахіча // Наука і освіта. – 2010. – № 8/LXXXXV. – С. 165–166.
30. Бахіча Е. Е. Толерантність як показник підготовки вихователів до роботи з дошкільниками в полікультурному середовищі / Е. Е. Бахіча // Матеріали міжнародної науково–практичної конференції [«Якість вищої освіти та проблеми підготовки фахівців у вищій школі»], (Одеса, 22–23 жовтня 2009 р.). – Одеса : Букаєв Вадим Вікторович. – 2009. – С. 14–16.
31. Бахіча Е. Е. Виховання у майбутніх вихователів толерантності в умовах вищого навчального закладу / Е. Е. Бахіча // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса, 2010. – № 1. – С. 65–69.
32. Бахіча Е. Е. Формування толерантності майбутніх педагогів в умовах полікультурного вищого навчального закладу / Е. Е. Бахіча // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – 2010. – № 20. – С. 13–14.
33. Бахіча Е. Е. Толерантность как проблема воспитания в условиях поликультурного пространства Крыма / Е. Е. Бахіча // Психолого–педагогические аспекты развития личности в детские годы. – Сб. статей. – Симферополь : «Таврия». – 2006. – С. 15–17.
34. Бахича Э. Э. Готовность будущих воспитателей к толерантному взаимодействию с окружающими / Э. Э. Бахича // Матеріали ІV всеукр. науково–практ. читань студентів і молодих науковців, присвячених педагогічній спадщині Костянтина Дмитровича Ушинського (Одеса, 16–17 травня 2006 р.) / М—во освіти і науки України, Південноукр. держ. пед. ун—т імені К. Д. Ушинського. – Одеса : ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2006. – С. 320–322.

35. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – [2-е изд.]. – М. : Искусство, 1986. – 444 с.
36. Бездухов В. П. Ценностный подход к формированию гуманистической направленности студента – будущего учителя / В. П. Бездухов, А. В. Бездухов. – Самара : Изд—во СамГПУ, 2000. – 185 с.
37. Безкоровайна О. В. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття / О. В. Безкоровайна // Педагогіка толерантності. – 2003. – №3. – С. 4—11.
38. Безюлева Г. В. Толерантность: взгляд, поиск, решение / Г. В. Безюлева, Г. М. Шеламова. – М. : Вербум, 2003. – 168 с.
39. Белалов Р. М. Этническая направленность нравственной культуры и ее формирование у будущего учителя в образовательном процессе : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Р. М. Белалов. – Владикавказ, 2003. – 27 с.
40. Белогуров А. Ю. Проблемы развития этнорегиональных образовательных систем / А. Ю. Белогуров // Педагогика. – 2003. – № 1. – С. 98—104.
41. Бенин В. Л. Педагогическая культура: Философско-социологический анализ / В. Л. Бенин. – Уфа : Башкир, 1997. – 131 с.
42. Бердяев Н. А. Философия свободы / Н. А. Бердяев // Философия свободы. Смысл творчества. – М. : Просвещение, 1989. – 178 с.
43. Бернс Р. Я—концепция и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.
44. Бех І.Д. Виховання особистості / Бех І.Д. — Кн. перша «Особистісно орієнтований підхід: теоретико—технологічні засади».— К. : Либідь, 2003.— 278 с.
45. Бех І. Д. Виховання особистості / Бех І. Д. – Кн. друга «Особистісно орієнтований підхід: науково—практичні засади». – К. : Либідь, 2003. – 342 с.
46. Бех І. Д. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини / І. Д. Бех // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 2. – С. 16— 23.

47. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності / Є.Бистрицький // Політична думка. — 2007. - № 1. - С.130-150.
48. Білоус Т. М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Т. М. Білоус. — Київ, 2004. — 21 с.
49. Богуш А. М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі : [монографія] / А. М.Богуш. — К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. — 272 с.
50. Бодалев А. А. Восприятие человека человеком / А. А. Бодалев. — М., 1965. — С. 3—15.
51. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. — М., 1968. — 254 с.
52. Бойченко В. Проблеми полікультурного виховання особистості ; теоретичний аспект / В. Бойченко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб.наукових праць. — Вип.5, Кн.1. — Київ—Житомир, 2003. — С. 138—144.
53. Болгаріна В. Культура і полікультурна освіта / В. Болгаріна, І. Лощенова // Шлях освіти. — 2002. — № 1. — С. 2—6.
54. Бондырева С. К. Феномен толерантности в системе межэтнических отношений / С. К. Бондырева // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений : сб. научных статей. — [2-е. изд. стереотип]. — Москва—Воронеж, 2003. — С. 12—20.
55. Борисова Т. Ф. Образовательное пространство как фактор социального воспитания школьников : дис. канд. пед. наук : 13.00.06 / Борисова Татьяна Федоровна. — М., 1999. — 298 с.
56. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / М.Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 1. —

С. 144–150.

57. Ботнарь В. Д. Воспитание у детей эмоционально—положительного отношения к людям ближайшего национального окружения путем приобщения к их этнической / В. Д. Ботнарь, Э. К. Сулова // Науч. труды МПГУ им.В.И.Ленина.— (Сер.»Психолого—педагогические науки».) — М. : Прометей, 1993. – С. 15 – 21.

58. Ботнарь В. Д. Игры –драматизации—основа знакомства с культурой других народов / Ботнарь В. Д., Сулова Э. К. // Дошкольное воспитание. — 1994. —№ 3. — С. 36—39.

59. Бочарова Ю. Ю. Межкультурное образование в детском возрасте. Актуальные проблемы современности [Электронный ресурс] : по материалам отеч. и зарубеж. Исследований / Ю. Ю.Бочарова / Образовательный портал Ханты—Мансийского автономного округа. – Ханты—Мансийск, 2002. — режим доступа к материалам URL :

<http://www.eduhmao.ru/portal/dt?last=false&>

60. Братченко С. Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании / С. Л. Братченко // Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление. – Красноярск, 2003. – С. 104—117.

61. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер — М. : Высшая школа, 1993. – 178 с.

62. Бэнкс Дж. Мультикультурное образование: цели и измерение / Дж. Бэнкс // Новые ценности образования. – М. : Инноватор. – 1996. – Вып. 4. – С. 15—19.

63. Валитова Р. Р. Толерантность как этическая проблема : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.05 «Этика» / Р. Р. Валитова. — М., 1997. – 16 с.

64. Василенко И. Диалог культур, диалог цивилизаций / И. Василенко // Этнос и политика : хрестоматия [авт. - сост. А. А. Прусаускас]. – М. : Изд—во УРАО, 2000. – 400 с.

65. Вербицкая А. А. Формирование познавательной и профессиональной

мотивации / А. А.Вербицкая, Т. А. Платонова. – М., 1986. – 196 с.

66. Виленский М. Я. Образовательное пространство как педагогическая категория / М. Я. Виленский, Е. В. Мещерякова // Педагогическое образование и наука (Научно—методический журнал). – 2002. – № 2. – С. 9.

67. Вишневська Л. О. Роль і місце конфлікту у формуванні толерантності / Л. О. Вишневська // Педагогіка толерантності. – 2004.–№ 4.– С. 16– 19.

68. Водовозов В. И. Русская народная педагогіка / В. И. Водовозов // Избрание педагогических сочинений. – М. : Педагогика, 1986, – С. 379—406.

69. Волик Л. В. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до полікультурного виховання учнів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Волик. – К., 2005. – 20 с.

70. Волков Г. Н. Этнопедагогизация современного образования / Г. Н. Волков // Мир образования. – 1997. – № 2. – С. 64—71.

71. Вульфов Б. З. Воспитание толерантности: сущность и средства : [Сред. шк.] / Б. З. Вульфов // Внешкольник. — 2002. – № 6. — С. 12—16.

72. Вундт В. Проблемы психологии народов / В. Вундт. – М. : Прогресс, 2000. – 286 с.

73. Выготский Л. С. Проблема культурного развития ребенка / Л. С. Выготский // Вестн. Моск. ун—та. – Сер.14. Психология. – 1991. – № 4. – С. 5—18.

74. Галаманжук Л. Л. Підготовка майбутніх дошкільних педагогів до комплексного використання творів пластичного мистецтва у вихованні старших дошкільників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. Л. Галаманжук. – Тернопіль, 2007. – 22 с.

75. Галицких Е. О. Диалог в образовании как способ становления толерантности : [учеб.пособие] / Е. О. Галицких. – М. : Академический проект, 2004. – 233 с.

76. Ганкевич В. Ю. Очерки истории крымскотатарского образования / В. Ю. Ганкевич. – Симферополь : Таврия, 1998. – 161 с.
77. Гершунский Б. С. Толерантность в системе ценностно—целевых приоритетов образования : [филос. аспект] / Б. С. Гершунский // Педагогика. – 2002. – № 7. – С. 3—12.
78. Гласс Дж. Статистические методы в педагогике и психологии / Гласс Дж., Стэнли Ж. ; [пер. с англ. Д. И. Харусовой]. – М. : Прогресс, 1976. – 494 с.
79. Глебкин В. В. Толерантность и проблема понимания : Программа спецкурса / В. В. Глебкин // На пути к толерантному сознанию [под ред. А. Г. Асмолова]. – М. : Смысл, 2000. – С. 8—10.
80. Голик Л. О. Полікультурна освіта в Україні / [Голик Л. О., Клинченко Т. В., Красовицький М. Ю., Левченко Г. І.] // Завуч. – 1999. – №29/35 (жовтень). – С. 3—4.
81. Гончаренко Л. А. Формування готовності вчителів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища в системі післядипломної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. А. Гончаренко. – Вінниця, 2007. – 20 с.
82. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 373 с.
83. Грива О. А. Аналіз теоретичних підходів щодо освіти в умовах полікультурності / О. А. Грива // Практична філософія. – 2006. – № 2. – С. 87—91.
84. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : дис. ... доктора. филос. наук : 09.00.10 / Грива Ольга Анатоліївна. — Київ, 2008. – 417 с.
85. Громова Е. М. Развитие культуры межнациональных отношений и этнической толерантности: теория и практика : [монография] / Громова Е. М. — Ульянов. гос. пед. ун—т им. И. Н. Ульянова. – Ульяновск : Симбир. кн., 2006. – 187 с.

86. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : [учебник для вузов] / Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. [под ред. А. П. Садохина]. – М. : ЮНИТИ—ДАНА, 2003. – 352 с.
87. Гукаленко О. В. Поликультурное образование: теория и практика : [монография] / Гукаленко О. В. – Рос. акад. образования (Юж. отд—ние), Рост. гос. пед. ун—т, Приднестр. гос. ун—т им. Т. Г. Шевченко, Междунар.славян. акад. образования им. Я. А. Коменского, Приднестр. науч. – образоват. центр. ЮО РАО. – Ростов н/Д : РГПУ, 2003. – 510 с.
88. Гундарь О. Н. Толерантность как императив современного мира : / О. Н. Гундарь // Материалы регион. науч. конференции [«Качество образования как социальная проблема»].– Ставрополь : Изд—во СГУ, 2002. – 165 с.
89. Гуренко О. І. Формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету в умовах поліетнічного середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. І. Гуренко. – Харків, 2005. – 20 с.
90. Гуткина И. М. Культурное пространство личности / И. М. Гуткина // Личность в социальном обществе России : сб. статей. — Саратов, 2000.— с. 162.
91. Давыдова О. И. Этнопедагогическая подготовка студентов – будущих специалистов дошкольного образования : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / О. И. Давыдова. – Барнаул, 2000. – 16 с.
92. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка (в 4—х томах) / [Репринтное воспроизведение издания 1903—1909 гг.] / [под ред. проф. И. А. Бодуэна де Куртенэ]. — М. : Прогресс—Универс, 1994. [Т.4.]. – С. 755.
93. Декларация принципов толерантности // Век толерантности : науч.—публ. вестник.— М. : Изд—во МГУ, 2001. — С. 90—100.
94. Джурицкий А. Н. Воспитание в поликультурном пространстве / А. Н. Джурицкий // Мир образования – образование в мире. – 2005. – № 3. –

С. 105—109.

95. Джури́нский А. Н. Поликультурное воспитание в США и Канаде / А. Н. Джури́нский // Мир образования – образование в мире. – 2002. – № 4. – С. 79—87.

96. Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование / Г. Д. Дмитриев. – М. : Народное образование, 1999. – 208 с.

97. Добрынина Н. Дошкольник в море диалога: воспитание толерантности / Н. Добрынина // Дошкольное воспитание. – 1999. – № 5. – С. 70—75.

98. Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Я. В. Довгополова. — Луганськ , 2007. – 20 с.

99. Дроби́жева Л. М. Толерантность и рост этнического самосознания: пределы совместимости / Л. М. Дроби́жева // Толерантность и согласие. – М. : Прогресс, 1997. – 237 с.

100. Дружинин В. И. Формирование толерантности обучающихся / В. И. Дружинин // Совершенствование структуры и содержания общего образования. – Челябинск : ИДППО, 2004. – С. 54—57.

101. Дубасенюк О. А. Теоретичні і методичні основи виховної діяльності педагога : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Дубасенюк Олександра Антонівна — К., 1996. – 444 с.

102. Дьюи Дж. Введение в философию воспитания / Дьюи Дж. – М., 1921. – 272 с.

103. Едыгова Н. П. Воспитание межнациональной толерантности в поликультурной среде : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Едыгова Наталья Петровна. — Майкоп, 2002. – 195 с.

104. Еник О. А. Проблемы профессионального математического образования студентов факультетов дошкольного воспитания : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08

/ Еник Оксана Алексеевна. — Тольятти, 2000. — 211 с.

105. Ермакова Е. Н. Подготовка студентов педвузов к осуществлению валеологического образования детей дошкольного возраста : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ермакова Елена Николаевна. — М., 1999. — 155 с.

106. Ершов В. В. Социокультурная идентичность как условие поликультурного образования / В. В. Ершов // Мир образования – образование в мире. – 2001. – № 2. – С. 22—27.

107. Ефимова Д. В. Национальное самосознание и межэтническая толерантность / Д. В. Ефимова, Ю. А. Макаров. – Пенза : ПГПУ им. В.Белинского, 2004. – 311 с.

108. Євтух М. Б. Сучасні тенденції професійної підготовки вчителя / Євтух М. Б. // Педагогічна газета. – 2002. – № 8—9. – С. 7.

109. Жаровцева Т. Г. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з неблагополучними сім'ями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. Г. Жаровцева. – Одеса, 2007, – 43 с.

110. Завірюха Л. А. Оволодіння засадами толерантності у студентському середовищі / Л. А. Завірюха // Педагогіка толерантності. – 2003. – № 1. – С. 76—86.

111. Закорченна Г. М. Підготовка студентів до педагогічного менеджменту в дошкільній освіті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Г. М. Закорченна. – Одеса, 2000. – 24 с.

112. Зарипова З. М. Поликультурное образование воспитателей дошкольных образовательных учреждений в системе непрерывного педагогического образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Зарипова Зифа Мирхатовна. — Казань, 2006. – 200 с.

113. Заслуженюк В. С. Формування в школярів культури міжнаціонального

спілкування / Заслуженюк В. С., Присакар В. В. // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 22—28.

114. Зеленцова А. В. Личностный опыт в структуре содержания образования (теоретический аспект) : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Зеленцова А. В. – Волгоград, 1996.–21 с.

115. Зингер Н. Д. Элементы подготовки учителя поликультурного типа /Н.Д.Зингер // Реальность этноса. Образование и национальная идея [под научн. ред. И. Л. Набока]. – СПб. : Астерион, 2004. – С. 32—35.

116. Зинова Л. Ю. Формирование профессионально-гуманитарной готовности будущего учителя начальных классов к работе в поликультурном социуме : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Зинова Л. Ю. – М. : РГБ, 2003. – 17 с.

117. Зиновьев Д. В. Повышение педагогического мастерства будущего педагога на основе формирования социокультурной толерантности : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Д. В. Зиновьев. – Новосибирск, 2000. – 16 с.

118. Золотухин В. М. Толерантность как элемент адаптации человека в культуре / В. М. Золотухин // Дефиниции культуры.— Вып. 3.— Томск : изд—во Томск. Ун—та, 1998. — С. 55—59.

119. Зотова О. Н. Формирование музыкально—творческой активности у будущих воспитателей дошкольных образовательных учреждений в педагогическом колледже : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / О.Н. Зотова. — Москва, 2003.— 45 с.

120. Зязюн І. А. Філософські проблеми гуманізації і гуманітаризації освіти / І. А. Зязюн // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 3. – С. 58— 61.

121. Ивашова А. Н. Методика исследования коммуникативных установок личности / Ивашова А. Н., Заика Е. В. // Вопросы психологии. – 1991. – № 5. – С. 162—166.
122. Ильченко Л. П. Формирование межэтнической толерантности у школьников : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Ильченко Лариса Петровна. — М., 2005. – 469 с.
123. Ильченко Л. П. Педагогика поликультурности и толерантности / Л. П. Ильченко // Дошкольное воспитание. – 2004. – № 8. – С. 24—26.
124. Исаева О. В. Воспитание толерантности студентов в образовательном процессе вуза : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / О. В. Исаева. – Оренбург, 2004. – 23 с.
125. Каганова О. К. Поликультурное образование в США: теоретические основы и содержание / О. К. Каганова // Педагогика. – 2005. – № 1. – С. 86—95.
126. Кагуй Н. В. Поликультурное воспитание детей дошкольного возраста в процессе билингвального образования : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. пед. наук : 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / Н. В. Кагуй. – Екатеринбург, 2004. – 23 с.
127. Каджаметова С. Х. К толерантному обществу через национальное образование / С. Х. Каджаметова // Педагогіка толерантності. – 2002. – № 4. – С. 95—100.
128. Каптерев П. Ф. Избранные педагогические сочинения / [под ред А. М. Арсеньева]. – М., 1982. – 704 с.
129. Карпова Э.Э. Категория качества в теории и практике подготовки учителя к профессиональной деятельности : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Э. Э. Карпова. – М. : РГБ, 1993. – 36 с.
130. Карягина Ю. А. Поликультурная стратегия будущего педагога : [содержание

программы спецкурса] / Ю. А. Карягина // Теория и практика высшего профессионального образования: содержание, технологии, качество. – Оренбург: Изд—во ОГПУ. – 2003. – Ч.7. – С. 55—59.

131. Касимова З. Ш. Толерантность и готовность к разрешению конфликтов в подготовке будущих учителей / З. Ш. Касимова // Реальность этноса. Образование и национальная идея / [под научн. ред. И. Л. Набока]. – СПб. : Астерион, 2004. – С. 318—321.

132. Кипиани Г. Этническая идентичность в структуре идентификации личности и социально-культурные условия развития / Г. Кипиани.— М. : Мысль, 2001.— С. 84—100.

133. Кирьякова А. В. Теория ориентации личности в мире ценностей : [монография] / А. В. Кирьякова – Оренбург : Южный Урал, 1996. – 190 с.

134. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности / Е. Ю. Клепцова. – М. : Академический Проект, 2004. – 176 с.

135. Книш Т. В. Валеологічна підготовка майбутніх вихователів дошкільних закладів освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : спец. 13.00.04. «Теорія і методика професійної освіти» / Т. В. Книш. – Луцк, 2001. – 19 с.

136. Ковальчук О. С. Полікультурний підхід у сучасній шкільній освіті Росії : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. С. Ковальчук. – Київ, 2004. – 21 с.

137. Коган Л. Н. Культурная деятельность / Коган Л. Н. – М. : Мысль, 1981. – 234 с.

138. Кожанова М. Б. Подготовка студентов факультета дошкольной педагогики и психологии к этнопедагогизации процесса воспитания детей : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кожанова Марина Борисовна. — Чебоксары, 1999. – 245 с.

139. Козак Л. В. Особистісно орієнтоване навчання природознавства майбутніх вихователів навчальних закладів у педагогічному коледжі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика

професійної освіти» / Л. В. Козак. – Київ, 2006. – 19 с.

140. Колесник О. А. Дидактические условия повышения эффективности профессиональной подготовки будущих педагогов дошкольного образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Колесник Олеся Алексеевна. — Майкоп, 2005. – 195 с.

141. Колоколова И. В. Поликультурное пространство образовательного учреждения как среда педагогической поддержки личности учащегося : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Колоколова Инна Валерьевна. — Ростов-на-Дону, 2001. – 198 с.

142. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / Коменский Я. А. – [Т. 2.]. – М. : Педагогика, 1982. – 576 с.

143. Комлик Л. Ю. Формирование психологической готовности студентов к обеспечению межвозрастного взаимодействия дошкольников в игровой деятельности : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогическая психология» / Л. Ю. Комлик. – Елец. – 20 с.

144. Комогоров П. Ф. Формирование толерантности в межличностных отношениях студентов высшего учебного заведения : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / П.Ф. Комогоров. — Курган, 2000. – 23 с.

145. Компанієць В. О. Толерантність як соціально-педагогічне явище в соціокультурному контексті / В. О. Компанієць // Зб. наукових праць [«Теоретико—методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді»]. — Вип.5, кн.1. — Київ—Житомир, 2003. — С. 82—88.

146. Коненкова Л. П. Основы мультикультуральной подготовки будущих учителей начальных классов : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Л. П. Коненкова. — М. , 2004. – 20 с.

147. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в

Україні: [педагогічні концепції]. – К. : »Школяр», 1997. – 150 с.

148. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформ. збірник Міністерства освіти і науки України. – 1996. – №6.

149. Концепція громадянського виховання. Затвержена Постановою президії Академії педагогічних наук України «Про концепцію громадянського виховання дітей і молоді» від 19.04.2000. – №1—7/4—49.

150. Коржуев А. В. Толерантность в контексте педагогической культуры преподавателя вуза / Коржуев А. В., Кудзиева Н. Ю., Попков В. А. // Педагогика. – 2003. – № 5. – С. 44—49.

151. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк [за ред. Л. Н. Проколієнко]. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.

152. Красовицький М. Ю. Проблеми полікультурної освіти і виховання в загальноосвітній школі / М. Ю. Красовицький // Полікультурна освіта в Україні : зб. статей. – К. – 1999. – С. 16—19.

153. Краткий словарь по социологии / [под ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лакина] - М. : Политиздат, 1988.- С.50.

154. Крым: настоящее и будущее : сб.статей [под ред. Г.М. Фомина]. – Симферополь : Таврия, 1995. – 368 с.

155. Кузнецова Е. В. Этнопедагогическая подготовка студентов педвуза к работе в полиэтническом регионе : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / Кузнецова Елена Вениаминовна. — Астрахань, 2001. – 208 с.

156. Кузьменко В. В. Виховання толерантності – запорука діалогу культур / Кузьменко В. В., Гончаренко Л. А. // Педагогіка толерантності. – 2004. – № 4. – С. 11—14.

157. Кузьменко В. В. З історії розвитку полікультурної освіти / Кузьменко В. В., Гончаренко Л. А. // Молодь і ринок. – 2004. – № 4. – С. 112—114.

158. Кузьмин М. Н. Образование в условиях полиэтнической и поликультурной России / М.Н. Кузьмин // Педагогика. — 1999. — № 6 — С. 3 — 11.

159. Кулюткин Ю. Н. Ценностные ориентиры и когнитивные структуры в деятельности учителя / Ю. Н. Кулюткин, В. П. Бездухов. – Самара : Изд—во Сам.ГПУ, 2002. – 400 с.
160. Кумбс Ф. Г. Кризис образования в современном мире. Системный анализ / Кумбс Ф. Г.; [пер.с англ.]. – М. : Прогресс, 1970. – 261 с.
161. Курлянд З. Н. Педагогические способности и профессиональная устойчивость учителя / Курлянд З. Н. – Одесса, 1992. – 111 с.
162. Лаптева Л. П. Формирование толерантности будущих учителей в процессе их общепедагогической підготовки / Л. П. Лаптева // Проблемы современного образования и воспитания. – М. : Прометей, 2002. — Вып. 1. – С. 161—173.
163. Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию : [учеб. пособие] / Н. М. Лебедева. — М. : «Ключ—С», 1999. – 223 с.
164. Левінець Н. В. Формування професійної готовності майбутніх вихователів до здійснення фізичного виховання дошкільників на засадах народних традицій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. В. Левінець. – Київ, 2007. – 22 с.
165. Лекторский В. Л. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // Философия, наука, цивилизация. – М., 1999. – С. 284—292.
166. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / Леонтьев А. Н. – М. : Политиздат, 1975. – 300 с.
167. Линенко А. Ф. Теория и практика формирования готовности студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. Ф. Линенко. – К., 1996. – 36 с.
168. Липман М. Обучение с целью уменьшения насилия и развития миролюбия / М. Липман // Вопросы философии. — 1995. — № 2. — С. 110—121.
169. Лісовий В. Толерантність: філософський енциклопедичний словник / В. Лісовий. – К. : «Либідь», 2002. – С. 642.

170. Лобанова Е.А. Дошкольная педагогіка : [учебно-методическое пособие] / Е. А. Лобанова. — Балашов : Николаев, 2005. — 76 с.
171. Локк Дж. Послание о веротерпимости : соч.в 3-х т. / [пер.с англ. и лат.; ред. и сост.; авт. примеч Субботин А. Л.]. — М. : Изд—во «Мысль», 1988. — [Т.3.]. — С. 442.
172. Лощенова І. Ф. Полікультурне виховання майбутніх учителів у процесі вивчення іноземних мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / І. Ф. Лощенова. — Київ, 2004. — 21 с.
173. Любар О. О. Історія української педагогіки / Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. ; [за ред. М. Г. Стельмаховича]. — К. : ІЗМН, 1999. — 356 с.
174. Магомедова Е. В. Толерантность как принцип культуры : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук : спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Е. В. Магомедова. — Ростов н / Д, 1999. — 22 с.
175. Макаренко А. С. Твори у 7 т. / Макаренко А. С. — [Т. 5.]. — К. : Рад. шк., 1954. — 484 с.
176. Матиєнко О. С. Виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. С. Матиєнко. — Київ., 2006. — 20 с.
177. Матис Н. Образование в поликультурном обществе / Н. Матис // Социально-экономические проблемы образования в Западно-Сибирском регионе России. — 1996. — № 1. — С. 18—47.
178. Махова Е. В. Формирование у студентов ценностного отношения к национальной культуре другого народа : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Е. В. Махова. — Краснодар, 2002. — 22 с.

179. Межкультурный диалог: тренинг этнокультурной компетентности / [Лебедева Н. М., Лунева О. В., Стефаненко Т. Г., Мартынова М. Ю.]. – М. : ИПК РУДН. Институт этнологии и антропологии РАН, 2003. – 268с.
180. Межэтнические отношения в Крыму: поиск путей раннего предупреждения конфликтных ситуаций : // Сборник исследований, документов и материалов / [под общ. ред. М. А. Араджиони]. – Симферополь : СОНАТ, 2005. – 612 с.
181. Менская Т. Б. Поликультурное образование : Программы и методы / Т. Б. Менская // Общество и образование в современном мире. — Вып. 2. — М. : «Наука», 1993. — С. 4 – 12.
182. Мириманова М. С. Толерантность как феномен индивидуальный и социальный : [монография] / М. С. Мириманская. — М. : Прометей, 2004.— 256 с.
183. Михайлова А. Е. Региональный аспект вузовской подготовки будущих педагогов к воспитательной деятельности : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. пед. наук. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / А. Е. Михайлова. – Великий Новгород, 2007. – 26 с.
184. Мнацаканян И. Проблемы высшего образования в европейском образовательном пространстве / Мнацаканян И., Иванова Н. // Педагогический вестник, 2001.— № 3. — С.48–53.
185. Мольденгауэр Н. В. Межэтническая толерантность учащихся многонациональной школы : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Н. В. Мольденгауэр. — М., 2001. – 20 с.
186. Моляко О. Функціональна модель формування полікультурної компетентності школярів / О. Моляко // Рідна школа. – 2005. – № 4. – С. 10—12.
187. Мубинова З. Ф. Педагогика этничности и толерантности: практика, проблемы, перспективы / З. Ф. Мубинова. – Уфа : БГУ, 2000. – 136 с.
188. Мухоморина Л. Г. Проблемы развития межкультурного образования в дошкольных учреждениях Автономной Республики Крым / Л. Г. Мухоморина. —

Симферополь, 2002. — С. 77—81.

189. Мюллер В. К. Англо-русский словарь [70 000 слов и выражений]. — М. : «Сов. Энциклопедия», 1969. — 792 с.

190. На пути к толерантному сознанию / [отв. ред. А. Г. Асмолов]. — М. : Смысл, 2000. — 255 с.

191. Нагорная Г. Ю. Развитие этнопедагогической культуры будущих учителей начальных классов в учебном процессе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Нагорная Галина Юрьевна. — Ставрополь, 1998. — 209 с.

192. Наушабаева С. У. Проблема поликультурного образования в американской педагогике / С. У. Наушабаева. — М. : Знание, 1993. — 156 с.

193. Национальный состав и языковые признаки населения АРК (по данным Всеукраинской переписи населения 2001 г.). — Симферополь : Главное управление статистики в АРК. — Симферополь, 2003. — С. 3—8.

194. Нельга А. Самосознание личности и его этническое содержание / А. Нельга // Философская и социологическая мысль. — 1993. — № 7—8. — С. 111—130.

195. Нестеренко В. В. Підготовка майбутніх педагогів до виховання у дошкільників навичок здорового способу життя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. В. Нестеренко. — Одеса, 2003. — 21 с.

196. Николаев В. А. Теория и методика формирования этнопедагогической культуры учителя : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Николаев Валерий Александрович. — М., 1998. — 404 с.

197. Обучение толерантности : [метод. пособие] ; / под ред Г. Л. Бардиер. — СПб. : Норма, 2005. — 137 с.

198. Павленко В. Н. Разновидности кризиса социальной идентичности в Украине / В. Н. Павленко // Этническая психология и общество / [под ред. Н. Лебедевой]. — М. : Изд—во ИЭА РАН, 1997. — С. 88 — 97.

199. Парагульгов М. Б. Межкультурная коммуникация в контексте

- образовательной системы: формирование поликультурной компетенции педагога / М. Б. Парагульгов // Образование в современной школе. — М., 2004. — № 3. — С. 13.
200. Палаткина Г. В. Мультикультурное образование: современный подход воспитанию на народных традициях / Г. В. Палаткина // Педагогика. — 2002. — № 5. — С. 41—47.
201. Пафова М. Ф. Инструменты повышения качества поликультурного образования / М. Ф. Пафова // Наука и школа. — М. : МПГУ. — 2006. — № 1. — С. 8—10.
202. Пафова М. Ф. Территориальные программы развития поликультурного образования / М. Ф. Пафова // Педагогика. — 2005. — № 9. — С. 72—79.
203. Пенькова Л. Подготовка дошкольных работников к творческой профессиональной деятельности / Л. Пенькова // Дошкольное воспитание. — 1999. — № 2. — С. 26—27.
204. Перамонова Л. Дошкольник в мире диалога воспитание толерантности / Л. Перамонова, Т. Алиева, А. Арушанова // Дошкольное воспитание. — 1999. — № 5. — С. 70—73.
205. Перепелицына М. А. Формирование педагогической толерантности у будущих учителей : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / М. А. Перепелицына. — Волгоград, 2004. — 19 с.
206. Песталоцци И. Г. Избрание педагогического сочинения в 2 т. / И. Г. Песталоцци. — М. : Педагогика, 1981, [Т—2.], — 416с.
207. Петренко С. А. Підготовка майбутніх вихователів до формування у дітей дошкільного віку основних рухових умінь і навичок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. А. Петренко. — Київ, 2007. — 21 с.
208. Петрова Е. В. Формирование музыкально-творческой активности у будущих

воспитателей дошкольных образовательных учреждений в педагогическом колледже : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / Е. В. Петрова. — Нижний Новгород, 2002. — 20 с.

209. Победа Н. А. Толерантность : содержательные смыслы и социологическая интерпретация / Н. А. Победа // Социологические исследования. — 2007. — № 6. — С. 13—28.

210. Поніманська Т. І. Гуманістичні тенденції оовлення змісту професійної освіти підготовки педагога в Україні / Т. І. Поніманська // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб.наук.праць. Спецвипуск [«Сучасні тенденції в педагогічній науці України та Ізраїлю : шлях до інтеграції»]. — Одеса, 2010. — С. 286 – 289.

211. Поніманська Т. І. Суспільнедошкільне виховання в Криму (друга половина ХІХ–початок ХХ соліття : [монографія] / Поніманська Т. І., Головань Т. М. — К. : Слово, 2009. — 224 с.

212. Пономарева О. И. Формирование основ этнопедагогической культуры будущего учителя в поликультурном социуме : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / О. И. Пономарева.—Уфа, 1999. — 18 с.

213. Поппер К. Открытое общество и его враги в 2 т. / К. Поппер. — [пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского]. — М. : Феникс, 1992. — Т.1. — 448 с.

214. Потокова Э. А. Психолого-педагогические основы формирования у студентов культуры межэтнического общения : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Потокова Элеонора Аскарбиевна. — Майкоп, 2002. — 189 с.

215. Проблеми особистості вчителя та його фахової підготовки : // Зб. наук. праць / [за ред. Євтуха М. Б.]. — К. : ІСДО, 1994. — 116 с.

216. Проблеми якості освіти: теоретичні і практичні аспекти. — Київ : Вид—во

«Фенікс», 2007. – 336 с.

217. Профессиональное образование : Словарь НМЦ СПО / [сост. С. М. Вишнякова]. — М. : Новь, 1999.— 538 с.

218. Раджа Рой Сингх Образование в условиях меняющегося мира / Раджа Рой Сингх // Перспективы : вопросы образования. – 1993. – № 1. – С. 7—24.

219. Реалии и перспективы поликультурного образования в Дагестане : [коллективная монография] / под ред. С. И. Муртазалиева и В. Н. Цатурова. — Махачкала, 2003. – 287 с.

220. Редькіна Л. І. Етнопедagogічні традиції виховання підростаючого покоління у караїмів Криму : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. І. Редькіна. – Київ, 2006. – 40 с.

221. Редькина Л. И. Концептуально-теоретические основы полиэтнического воспитания молодежи / Л. И. Редькина // Проблемы сучасної педагогічної освіти. Серія : Педагогіка і психологія : зб. статей. . – Ялта : РВВ КГУ. – 2007. – Вип. 13. – Ч. 2. – С. 177 – 184.

222. Руссо Ж. Ж. Педагогические сочинения в 2 х т. / [под ред. Г. Н. Джибладзе]. – М. : Педагогика, Т.2. – 1981. – 334 с.

223. Рыбак Е. В. Формирование толерантности у студентов высших учебных заведений : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Е. В. Рыбак. – М., 2004. – 24 с.

224. Рюлькер Т. Поликультурное образование / Т. Рюлькер. — М. : Просвещение, 1998. – 192 с.

225. Садохин А. П. Толерантное сознание: сущность и особенности / А. П. Садохин // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : сб. науч. — метод. ст. – Воронеж : Изд—во НПО «МОДЭК», 2002. – С. 23—24.

226. Санникова О. П. Эмоциональность в структуре личности : [монография] / Санникова О. П. — Одесса—Киев : Принт, 1998. — 348 с.
227. Семиченко В. А. Моделювання структури педагогічної діяльності / В. А. Семиченко — Ялта : НМЦ «Надія», 2000. — 76 с.
228. Семушина Л. Г. Определение профессиональных умений / Л. Г. Семушина // Дошкольное воспитание. — 1980. — № 11. — С. 61—65.
229. Слепцова И. Ф. Формирование готовности будущих воспитателей к взаимодействию с детьми дошкольного возраста в процессе профессиональной подготовки : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Ф. Слепцова. — Москва, 2007. — 21 с.
230. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров ; редкол. : А. А. Гусев и др.]. — Изд. 4—е. — М. : Сов. энциклопедия, 1987. — С. 1341.
231. Солдатова Г. У. Межэтническое общение: когнитивная структура этнического самосознания / Г. У. Солдатова // Познание и общение. — М. : Наука, 1998. — С. 11—125.
232. Солдатова Г. У. Жить в мире с собой и другими : тренинг для подростков / Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А., Шарова О. Д. — М. : Генезис, — 2000. — 112 с.
233. Солодка А. К. Полікультурне виховання старшокласників у процесі вивчення гуманітарних предметів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / А. К. Солодка. — Київ, 2005. — 20 с.
234. Степанов Є. П. Формування культури міжетнічних відносин у студентів вищих навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Є. П. Степанов. — Луганськ, 2004. — 20 с.
235. Степовая В. С. Педагогические условия воспитания национального образа

- «Я» детей дошкольного возраста : автореф. дис. на соискание уч.степени кан. пед. наук. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / В. С. Степовая. – Ростов - на - Дону, 2005. – 21 с.
236. Стефаненко Т. Г. Этническая идентичность в ситуации социальной нестабильности / Т. Г. Стефаненко // Этническая психология и общество. — М. : Старый Сад, 1997. — С. 97—104.
237. Супрунова Л. Л. Диалог культур как принцип поликультурного образования / Л. Л. Супрунова // Поликультурное образование на Северном Кавказе: проблемы, тенденции, перспективы. – Махачкала : ЦПЦ ДГУ, 2000. – С. 22—23.
238. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5т. – К. : Рад. школа, 1977. – [Т.3.]. – С. 322—338.
239. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – [Т.1.]. – С. 45—199.
240. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / Сухомлинський В. О. – К. : Рад. шк., 1988. – 272 с.
241. Сысоева Ф. М. Педагогические проблемы реализации социальной политики в региональном поликультурном образовательном пространстве : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец.13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Ф. М. Сысоева. – Ставрополь, 2005. – 28 с.
242. Тайчинов М. Г. Развитие национального образования в поликультурном, многонациональном сообществе / М. Г. Тайчинов // Педагогика. – М., 1999. – № 2. – С. 30—35.
243. Танько Т. П. Теорія та практика музично-педагогічної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів педагогічних університетах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. П. Танько. – Харків, 2004. – 44 с.
244. Теория и практика современного образования : //Материалы междунар.

науч.-практ. конф., посвященной памяти академика РАО И. Я. Лернера : [в 2 х ч.] — Ч. 1. — Тула : Изд—во Тульского госпедуниверситета им. Л. Н. Толстого, 1997. — 187 с.

245. Тишков В. А. Толерантность и согласие в трансформирующихся обществах / В. А. Тишков // Толерантность и культурная традиция : сб. статей / [под ред. М. Ю. Мартыновой]. — М., 2002. — С. 64—69.

246. Тищенко П. Многомерность образовательного пространства / П. Тищенко // Народное образование. — 1997. — № 2. — С. 6—11.

247. Ткач Л. Т. Подготовка будущего педагога к деятельности в поликультурном образовательном учреждении : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Л. Т. Ткач. — Ростов н/Д, 2002. — 23 с.

248. Тодорцева Ю. В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Ю. В. Тодорцева. — Одеса, 2004. — 20 с.

249. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : сб. науч.—метод. статей. — Москва—Воронеж : Изд—во Моск. психолого — социального ин—та, 2003. — 368 с.

250. Толерантность (введение в проблему) / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. — М. : Изд—во Моск. Психолого-соц. Ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЕК», 2003. — 240 с.

251. Толерантность в межкультурном диалоге : [монография] / Выскочил А. А. и др. ; Рос. акад. наук, Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо—Маклая. — М. : Ин-т этнологии и антропологии РАН, 2005 (УОП Ин—та этнологии и антропологии РАН). — 369 с.

252. Толерантность в обществе различий : [коллективная монография] / Кемеров В. Е. и др. ; [под ред. В. Е. Кемерова, Т. Х. Керимова, Л. Ю. Зенковой]. —

Екатеринбург : ИНО—Центр : УрМИОН, 2005. – 232 с.

253. Толерантность и интолерантность в современном обществе: общее и различное / Tolerance and intolerance in the modern society: commonality and diversity : материалы международной научно—практической конференции (Санкт—Петербург, 26—28 апреля 2006 г.) / под ред. И. Л. Первой. – Санкт—Петербург : Изд—во Санкт—Петербургского ун—та, 2006. – 428 с.

254. Толерантность и образование: современные проблемы формирования толерантного сознания : [коллектив. монографія] / ИНО—Центр (Информация. Наука. Образование) и др. ; [отв. ред. А. В. Перцев]. –Екатеринбург : Полиграфист, 2006. – 189 с.

255. Толковый словарь русского языка в 4—х т. / Сост. В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Б. А. Ларин и др. : [под ред. Д. Н. Ушакова]. — М. : Русские словари, 1994. — [Т. 3]. — 714 с.

256. Толстой Л. Н. Педагогические сочинения. – М. : «Просвещкние», 1989. — С. 208—209.

257. Українська педагогіка в персоналіях : [навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів]. – Кн.перша [«X—XIX століття»] / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – 622 с.

258. Українська педагогіка в персоналіях : [навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів]. — Кн.друга [«XIX—XX століття»] / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – 550 с.

259. Ушинський К. Д. Человек как предмет воспитания : Опыт пед.антропологии / Ушинський К. Д. – М. : ФАИР— ПРЕСС : Гранд, 2004. – 575 с.

260. Ушинський К. Д. О народности в общественном воспитании / Ушинський К. Д. // Пед. сочинения в 6—ти томах. – М. : Педагогика, 1988. – [Т.6.]. – 347 с.

261. Уэйн К. Образование и толерантность / К. Уэйн // Высшее образование в Европе. – 1997. – № 2. – С. 14—28.

262. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА—М, 2001. – С. 45.
263. Фопель К. Сплоченность и толерантность в группе : Психологические игры и упражнения. [пер. с нем.]. — М. : Генезис, 2003. – 336 с.
264. Формирование межэтнической и межконфессиональной толерантности в Крыму: рекомендации по развитию межкультурного образования и этнического просвещения населения : // Материалы к круглому столу / проект [«Разработка концептуальных рекомендаций для создания и внедрения долгосрочной программы «Культура добрососедства» для дошкольных учреждений и общеобразовательных школ Крыма I—III ступеней]. — Симферополь, 2003. – 62 с.
265. Формирование толерантной личности в полиэтнической образовательной среде. [учебное пособие] / В. Н. Гуров, Б. З. Вульф, В. Н. Галяпина и др., — М., 2004. – 240 с.
266. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / Хайдеггер М. // Время и бытие. — М., 1993. – 135 с.
267. Хайруддинов М. А. Возвращение к стокам : народная педагогика крымских татар / М. А. Хайруддинов // Педагогика. — 2004.— № 7. — С. 99 — 106.
268. Хараш А. У. «Другой» и его функции в развитии «Я» / Хараш А. У. // Общение и развитие психики. – М., 1986. – С. 31—46.
269. Хеффе О. Плюрализм и толерантность: к легитимизации в современном мире / О. Хеффе // Философские науки. – 1991. – № 12. – С. 22—23.
270. Хюсен Т. Современные тенденции развития образования / Т. Хюсен // Перспективы : Вопросы образования. 1983. — № 1. — С. 5—20.
271. Цаллагова З. Б. Этнопедагогический диалог культур как средство воспитания у молодежи культуры межнационального общения : // Материалы второй всерос. науч.—практ. конф. (Москва, 14—15 нояб. 2001г.) НИИ семьи и воспитания РАО. – М. : Моск. центр воспитания культуры межнац. общения М—ва образования России, 2003. – С. 454—456.
272. Чернявская В. С. Психолого-педагогические факторы развития

педагогической толерантности / В. С. Чернявска. – Владивосток : Дальнаука, 2006. – 210 с.

273. Чумичева Р. М. Толерантность личностно-профессиональной характеристики педагога / Р.М.Чумичева // Формирование толерантного сознания будущего педагогов в общеобразовательном процессе. — Вып. 1., Информационно—издательский Центр ГОУ СПО Ленинградский педагог, колледж. —2003. – С. 23—27.

274. Шафикова А. В. Мультикультурный подход к обучению и воспитанию школьников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Шафикова Адиля Валеровна. — Казань, 1999. – 19 с.

275. Швачко О. Толерантність як соціальна цінність / О. Швачко // Практична психологія і соціальна робота. — 2002.— № 5. — С. 7—9.

276. Шкварина Т. М. Підготовка студентів педагогічних училищ до навчання дошкільників англійської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. М. Шкварина. – Харків, 2004. – 21 с.

277. Щеколдина С. Д. Тренинг толерантности / С. Д. Щеколдина. – М. : «Ось-89», 2004. – 80 с.

278. Эминова С. Состояние этнической идентичности, культурного наследия, традиций и религии крымскотатарского народа в Украине / С. Эминова // Педагогіка толерантності. — 2003.— № 2.— С. 38 — 49.

279. Этнокультурная направленность содержания образования / В. А. Беловолов // Педагогическое образование и наука.— 2002.—№ 4.— С. 37—45.

280. Юр'єва К. Зміст і шляхи формування полікультурної компетентності педагогів / Юр'єва К. // Управління школою. — 2004. — № 33. — С. 10—11.

281. Ядвиршис Л. А. Профессиональная подготовка учителя к социально-педагогической деятельности : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования»

/ Л. А. Ядвиршс. — Брянск, 2001.— 45 с.

282. Ядрихинская Л. С. Воспитание культуры межнационального общения детей 5-8 лет в полиэтнической бреде : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. пед. наук : спец.13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Л. С. Ядрихинская. — Якутск, 1998. — 19 с.

283. Яковлева Т. Э Продвижение идей толерантности в Крымском сообществе : проблемы и практический опыт // Межэтнические отношения в Крыму : поиск путей раннего предупреждения конфликтных ситуаций : [сборник исследований, документов и материалов] / под общ. ред. М. А. Араджиони. — Симферополь : СОНАТ, 2005. — 612 с.

284. Ярмаченко М. Д. Основні педагогічні категорії / Ярмаченко М. Д.
// Педагогіка і психологія. — №4(21). — К. : Педагогічна думка, 1998. — С. 5—11.

285. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. — М. : «Речь», 2001. — 167 с.

286. Bernth Z., Manning Y. Multicultural Education of Childern and Abolescents. — Neebham. — 1983. — 365 p.

287. Droit R. P. Aes deux visages de la tolerance // La tolerance aujourd'hui (Finaly— ses philosophiques) : Document de travail pour le XIX Congres mondial de philosophic (Moscou, 22—28 aout 1993). — Paris, UNESCO, 1993. — P. 11.

288. Gollnick D., Chinn Ph. Multicultural Education in a Pluralistic Society. — N—Y., 1998. — P. 47—64.

289. Nieke W. Interkulturelle Erziehung und Bildung. Wertorientierungen in Alltag, Opladen, 1995.— 170 p.

290. Nieto S. Affirming Diversity : the Sociopolitical Context of Multicultural Education. — Longman, 2000. — P. 307.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Програма навчального курсу
«Технологія професійної діяльності вихователя в полікультурному
середовищі ДНЗ»**

Вступ

Курс «Технологія професійної діяльності вихователя в полікультурному ДНЗ» є однією із провідних дисциплін при підготовці майбутніх вихователів у вищому навчальному закладі до професійної діяльності в умовах полікультурного регіону.

Мета даного курсу — теоретична й практична підготовка студентів спеціальності 6.010101 «Дошкільне виховання» до полікультурного виховання дітей у дошкільних навчальних закладах. Зміст спецкурсу містить теоретичну й практичну базу знань, умінь і навичок організації й проведення роботи з полікультурного виховання дітей різних вікових груп дошкільного освітньої установи.

Структура спецкурсу представлена наступними розділами: «Введення в полікультурне виховання», «Проблема толерантності в дитячому середовищі». Зміст кожного розділу відбиває сучасні підходи до означених проблем.

Завдання спецкурсу:

— формування в майбутніх педагогів настанов на толерантну взаємодію в умовах полікультурного середовищі й на необхідність створення атмосфери толерантності в освітній установі;

— формування педагогічної, міжнаціональної толерантності в майбутніх педагогів;

— озброєння студентів знаннями й уміннями формування толерантності у дітей дошкільного віку;

— створення потреби й початкових умінь дослідницької й моделюючої діяльності в галузії полікультурної освіти й виховання.

Вивчення спецкурсу закінчується підсумковою роботою студентів — самостійною розробкою програми полікультурного виховання дошкільників.

Програма спецкурсу «Технологія професійної діяльності вихователя в полікультурному середовищі ДНЗ» побудована на концептуальних ідеях даного напрямку сучасної педагогічної науки таких як, толерантна взаємодія педагога з різними суб'єктами педагогічного процесу й створення умов для розвитку міжетнічної толерантності у взаєминах з різними представниками етнічних груп у вихованців.

Сучасні підходи до педагогічного знання в даній області припускають розробку курсу в єдності його теоретичної й практичної сторін. Відповідно до цим даний курс є інтегрованим. Поряд з лекційними й семінарськими заняттями основну частину занять становлять тренінги, що дозволяють розвинути у студентів практичні навички толерантної взаємодії.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ I

ВСТУП ДО ПРОБЛЕМИ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ

Тема 1. Мета й завдання спецкурсу « Технологія професійної діяльності вихователя в полікультурному середовищі ДНЗ»

Полікультурна освіта: теорія, практика, історія розвитку. Поняття «полікультурне виховання». Мета й завдання полікультурного виховання й даного спецкурсу.

Толерантність як основна проблема полікультурного виховання. Значимість толерантності для сучасного суспільства. Поняття інтолерантності та її наслідків. Зміст виховання толерантності в системі сучасної полікультурної освіти.

Поняття полікультурного освітнього простору: підходи до організації педагогічної діяльності. Поняття міжетнічної толерантності й культури міжнаціонального спілкування як одного з найважливіших (базових) компонентів змісту виховання толерантності. Етнокультура в системі сучасної дошкільної освіти, її педагогічний потенціал.

Тема 2. Розвиток толерантності в дітей різних вікових груп.

Розвиток толерантності як моральної якості. Критерії й показники толерантності. Вікова динаміка розвитку толерантності як моральної якості. Рівні розвитку даної якості.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ II

ПРОБЛЕМА ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДИТЯЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ ТА СПОСОБИ ЇЇ ПЕДАГОГІЧНОГО ВИРІШЕННЯ

Тема 3. Проблема толерантності у відносинах батьків і дітей. Способи її ров'язання.

Взаємодія батьків і дітей: типи, особливості прояву. Проблема «батьків» і «дітей» — наслідок відсутності толерантності у взаєминах у сім'ї. Толерантність — основа сімейного благополуччя. Ребенок і батьки: особливості відносин. Можливі варіанти рішення проблеми сімейної інтолерантності.

Тема 4. Дитина у полікультурному ДНЗ: толерантність і інтолерантність у прийнятті соціально—рольових позицій

Своєрідність соціально—рольової позиції дошкільників в діяльності: відносини до правил поведінки в ДНЗ, до навчальних і виховних дій і вимог, до вихователя, до однолітків у процесі ігрової та іншої діяльності.

Воля дитини та межі її прояву на заняттях. Межі ефективності примусу дитини в навчальній діяльності. Нормативні аспекти регуляції поведінки й проблеми толерантності в полікультурному ДНЗ.

Тема 5. Прояв толерантності у дітей різних вікових груп.

Поняття гендера й особливості гендерної толерантності. Знайомство з гендерними ролями й гендерною ідентичністю в дошкільному віці— основа гендерної толерантності. Гендерні стереотипи і їхній зв'язок з гендерною толерантністю. Особливості впливу гендерних стереотипів на взаємодію з однолітками в молодшому, середньому, старшому дошкільному і перед шкільному віці.

Тема 6. Національна й конфесійна толерантність у дитячому середовищі

Особливості конфесійної толерантності в дитячому середовищі; характерні настанови дошкільників у сфері міжнаціональних відносин (до представників інших релігій, невірних, сектантам).

Особливості міжнаціональної толерантності, формування етнічної самосвідомості дошкільників.

Ознаки міжнаціональної інтолерантності: етноцентризм, ксенофобія, геноцид. Прояв інтолерантності в дитячому середовищі і її особливості. Міжнаціональні міжособистісні конфлікти, насильство над іншими й т.д.

Педагогічні умови формування конфесійної й національної толерантності.

Тема 7. Концептуальне й програмне забезпечення педагогіки толерантності

Поняття концепції й програми, їх загальні й відмітні ознаки. Характеристика концепції виховання толерантності М.И. Рожкова, програм: «Учимося толерантності» (С.Д. Сивачок), «Програма інформаційно— психологічної освіти педагогічного колективу в галузі педагогічного спілкування», (Г.В. Безюлева, Г.М. Шеламова), програма

тренінгу «Толерантність як основа коректного, безконфліктного спілкування» (Г.В. Безюлева, Г.М. Шеламова), програма факультативу «Толерантне спілкування як норма життя» для учнів (Г.В. Безюлева, Г.М. Шеламова), тренінгу толерантності для підлітків «Жити у світі із собою й іншими» (Г.Солдатова, Л. Шайгерова, О.Жарова), унікальних програм з посібника В.С. Кукушина «Виховання толерантної особистості в полікультурному соціумі».

Теми практичних, семінарських, лабораторних і самостійних робіт

Тема 1.Зміст виховання толерантності в системі сучасної полікультурної освіти.

Вимоги до знань:

—визначення понять «толерантність», «полікультурне виховання», усвідомлення цілей, завдань і принципів полікультурного виховання, цілей і завдань вивчення спецкурсу, а також актуальності толерантності й наслідків інтолерантного поведіння.

Вимоги до вмінь:

—здійснення педагогічної діяльності відповідно до мети і завдань полікультурного виховання,

- Володіння різноманітними формами і методами полікультурного виховання дітей дошкільного віку

Самостійна робота студентів

Написати міні—твір на тему «Толерантність та інтолерантність у взаєминах людей».

Питання для самоперевірки

- 1 Що таке толерантність і в чому її суспільне значення?
- 2.Що таке інтолерантність, які її ознаки?

3. У чому виявляються наслідки інтолерантності?

4. Що вивчає педагогіка толерантності?

5. У чому полягає мета й завдання полікультурного виховання і полікультурної освіти?

6. Які із завдань педагогіки толерантності можна віднести до тимчасових, а які до постійних?

Практичне заняття — тренінг «Всі ми різні, але всі ми разом»

1. Розминка

— Вправа «Світові вітання»

— Вправа «Кімната, що змінюється»

2. Основна частина

— Вправа «Я — гарний, ти — гарний»

— Вправа «Ніхто не знає»

— Вправа «Рюкзачок успіху»

— Вправа «Поєдгалка»

— Вправа «Команди, що змінюються»

— Вправа «Вгадай, про кого йде мова»

3. Заключна частина

— Вправа «Лист далекому собі»

— Вправа «Заповіді на чорний день»

Самостійна робота студентів

1. Робота з текстами правових документів.

2. Оформлення порівняльної таблиці засобів формування толерантності в дошкільників і молодших школярів.

Питання до самоперевірки

1. Простежити розвиток ідей педагогіки толерантності в науці.

2. Визначити основні положення правових документів, що регламентують педагогіку толерантності.

4.Визначити ознаки толерантної й інтолерантної поведінки дітей у групі

Тема 2. Зміст виховання толерантності в системі сучасного полікультурного утворення.

Вимоги до знань:

- зміст виховання толерантності;
- поняття полікультурної освіти й особливості її організації;
- поняття міжетнічної толерантності й культури міжнаціонального спілкування.

Вимоги до вмінь:

- здійснювати виховну роботу з формування толерантності дітей дошкільного віку в умовах багатонаціонального дошкільного навчального закладу.

Практичне заняття

1. Критерії й показники толерантності.
2. Зміст виховання толерантності в роботах різних учених.

Самостійна робота студентів

Познайомитися з науковими публікаціями про специфіку освіти і дошкільного виховання в поліетнічному середовищі.

Питання для самоперевірки

1. Розкрити сутність полікультурного середовища.
- 2.Визначити зміст виховання толерантності.
- 3.Простежити взаємозв'язок понять: міжетнічна толерантність, етнічна самосвідомість, культура миру, культура міжнаціонального спілкування.

Практичне заняття — тренінг «Різні мири – одна планета»

1. Розминка
 - Вправа «Нове коло».

— Вправа «Добрий день, шалому, салют!»

2. Основна частина

— Вправа «Лист на руці»

— Вправа «Чарівники»

— Вправа «Сицилійські дебати»

3. Заключна частина

— Вправа «Саламандра в печері»

— Вправа «Скульптура»

«Сила толерантності»

1. Розминка

— Вправа «Загальний ритм»

— Вправа «Акустики»

2. Основна частина

— Вправа «Границя терпимості вчителя»

— Вправа «Як бути толерантним у спілкуванні»

— Вправа «Я — висловлювання, ти — висловлювання»

3. Заключна частина

— Вправа «Приємна й неприємне (модифікація)»

— Вправа «Поема про толерантність»

Самостійна робота студентів

Проаналізувати і описати наявність толерантного середовища в будь—якому ДНЗ.

Питання для самоперевірки

1. Чим відрізняються принципи виховання від правил толерантної поведінки.

2. Розкрити сутність основних принципів міжетнічної толерантності

Тема 3. Розвиток толерантності в дітей різних вікових груп

Вимоги до знань:

— методика формування толерантності як моральної якості і її співвідношення з ідеями розвитку особистості.

Вимоги до вмінь:

— організувати виховну роботу з формування толерантності в дошкільників і розвиток даної якості в себе; визначати рівень розвитку толерантності у відповідності зі ступенем розвитку її критеріїв.

Практичне заняття

Підбір і апробування методик діагностики, що визначають рівень сформованості толерантності.

Самостійна робота студентів

Розгляд інформаційних матеріалів про формування у дітей дошкільного віку толерантності. Визначення педагогічних умов, що сприяють формуванню даної якості.

Питання до самоперевірки

1. Визначити особливості формування толерантності як моральної якості в контексті окремих теорій розвитку особистості.

2. Визначити критерії й показники толерантності.

3. Визначити рівень розвитку толерантності.

4. Виділити специфіку розвитку толерантності на кожному віковому етапі розвитку ребенка.

5. Визначити роль дорослого на кожному віковому етапі формування у дитини толерантності.

Тема 4. Проблема толерантності у відносинах батьків і дітей.

Способи її рішення

Вимоги до знань:

— особливості толерантної й інтолерантної взаємодії батьків і дітей, способи рішення проблеми інтолерантності.

Вимоги до вмінь:

— визначати особливості прояву толерантності або інтолерантності у взаєминах батьків і дітей, будувати на основі цих даних педагогічну діяльність із сім'єю й вихованцями.

Практичне заняття — тренінг № 4 «Сімейний лад»

1. Розминка

— Вправа «Вітання без слів»

— Вправа «Настрій»

2. Основна частина

— Вправа «Моя сім'я»

— Вправа «Так» і «Ні» не говорити».

— Вправа «Допоможіть»

— Вправа «Помічники діалогу»

3. Заключна частина

— Вправа «Обмін ролями»

— Вправа «Білль про права й обов'язки»

Самостійна робота студентів

Підбор діагностик, що визначають наявність у взаєминах дітей з батьками настанов на толерантне поводження.

Тема 5. Дитина у полікультурному дитячому садку: толерантність й інтолерантність у прийнятті соціально—рольових позицій

Вимоги до знань:

— особливості толерантності й інтолерантності в прийнятті соціально—рольових позицій

Вимоги до вмінь:

— організувати педагогічну діяльність у полікультурному дитячому садку з опорою на принципи толерантності.

Самостійна робота студентів

Підбір матеріалу і розробка заходів з виховання у дітей толерантності.

Питання для самоперевірки

1. Схарактеризувати особливості соціально—рольової позиції дошкільника у виховному процесі.

2. Розкрити сутність принципу ефективності примусу у вихованні дітей дошкільного віку.

Тема 6. Прояв толерантності в дітей різних вікових груп

Вимоги до знань:

— особливості гендерної толерантності на різних вікових етапах дитинства.

Вимоги до вмінь:

— здійснювати виховну роботу у відповідності зі знаннями про специфіку гендерної толерантності.

Практичне заняття — тренінг «Магія відносин»

1. Розминка

– Вправа «Вітання в танці»

— Вправа «Вчимося розуміти один одного»

2. Основна частина

— Вправа «Яким я тебе бачу»

— Вправу «Малюємо за підказкою»

— Вправа «Приваблива група»

3. Заключна частина

— Вправа «Жартівливий лист»

— Вправа «Добрий гном»

Самостійна робота студентів

Розробка виховного заходу щодо розвитку толерантності у взаєминах хлопчиків і дівчинок у дитячому колективі.

Питання для самоперевірки

1. Дати визначення гендерної толерантності й розглянути її критерії.

2. Визначити специфіку гендерної толерантності на різних вікових етапах дитинства.

Тема 7. Національна й конфесіональна толерантність у дитячому середовищі

Вимоги до знань:

— особливості конфесіональної й міжнаціональної толерантності, їхню специфіку в дитячому середовищі.

Вимоги до вмінь:

— здійснювати виховну роботу з розвитку конфесіональної й національної толерантності у дітей дошкільного віку.

Практичне заняття «Концептуальні основи виховання національної самосвідомості, міжнаціональної толерантності».

1. Поняття національної самосвідомості. Процес його формування.

2. Національна самосвідомість як основа міжнаціональної толерантності.

3. Етнопедагогізація освітнього процесу.

4. Принципи керування процесом формування у дитини національної самосвідомості.

Самостійна робота студентів

Розробити виховний захід щодо виховання конфесіональної або міжнаціональної толерантності.

Питання для самоперевірки.

1. Дати визначення конфесіональної толерантності й виділити особливості її формування в дитячому середовищі.

2. Педагогічні умови формування конфесіональної й міжнаціональної толерантності у дітей дошкільного віку.

Тема 8. Концептуальне й методичне забезпечення педагогіки толерантності

Вимоги до знань:

— концептуальні основи й програмне забезпечення педагогіки толерантності.

Вимоги до вмінь:

— здійснення практичної діяльності відповідно до існуючих концепцій і програмами, моделювання елементів власної програми виховання у дітей толерантності.

Практичне заняття.

Характеристика однієї із визначених програм.

Самостійна робота студентів.

Моделювання елементів власної програми полікультурного виховання дошкільників.

Питання для самоперевірки.

1. Визначити відмітні риси концепції й програми.
2. Розкрити особливості окремих програм виховання толерантності.

Література для опрацювання

1. Абсалямова А.Г., Горбачова Ю.С. Этика межнационального общения детей в поликультурной группе.— Уфа: «Творчество», 1997.
2. Аракелян О.В. Поликультурное образование: сущность и содержание/ О.В. Аракелян. —М.: Грааль, 2001.—80,[2] с
3. Байбаков А.М. Введение в педагогику толерантности: Для педагогов и старшеклассников, М., 2002.

4. Безюлева Г.В., Шеламова Г.М. Толерантность в педагогике.— М.: АПО, 2002.— 92 с.
5. Ботнаръ В.Д., Сусллова Э.К. Воспитание у детей эмоционально-позитивного отношения к людям ближайшего национального окружения путем приобщения к их этничной культуре //Науч. труды МПГУ им.В.И.Ленина.— Серия «Психолого—педагогические науки».— М.: Прометей, 1993.
6. Ботнаръ В.Д., Сусллова Э.К. Игры —драматизации—основа знакомства с культурой других народов /Ботнаръ В.Д., Сусллова Э.К./ Дошкольное воспитание.—1994.—№3.—336—39.
7. Дмитриев Г.Д. Многокультурное образование. — М.: Народное образование,1999.—208 с.
8. Кукушкин В.С. Воспитание толерантной личности в поликультурном социуме.- Ростов—на—Дону, 2002.
9. Рыжков М.И., Байбородова Л.В., Ковальчук М.А. Воспитание толерантности у школьников. - Ярославль, 2003.
10. Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А., Шарова О.Д. Жить в мире с собою и другими. Тренинг толерантности для подростков, М., 2001.
11. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сборник научно—методических статей, М., 2002.
12. Фопель К. Как научить детей сотрудничать.- Часть I, М., 2000.
13. Фопель К. Сплоченность и толерантность в группе.- М., 2002.
14. Фопель К. Энергия паузы.- М., 2002.

Додаток Б

Програма тренінгов для дітей дошкільного віку

Вправа «Вгадай, про кого йдеться»

Кожна дитина описує по можливості найбільш об'єктивно одну дитину з групи за власним вибором. Усі інші намагаються вгадати, про кого йде мова. **Матеріали:** папір та олівці. Діти сідають так, щоб бачити один одного. Кожний учасник обирає будь-кого з групи і малює особливості його обличчя, одягу, тіла, рухів

Малюнок має бути виразним. Діти повинні працювати ретельно, щоб ніхто не помітив, за ким ведеться спостереження. На складання портрета відводиться 6 хвилин. Один за одним діти розповідають про свій малюнок, а інші намагаються відгадати, хто був описаний. Потім діти відповідають на запитання:

- Чи легко було вести спостереження?
- Які почуття ви переживали, коли вас описували?
- Чи легко вгадати себе в описі іншого?
- Які почуття ви переживали, коли описували іншого?
- Кого з дітей описували частіше, кого рідше? Чому?

Вправа «Спільний ритм»

Мета – підвищення згуртованості дітей у групі.

Діти стоять у колі. Вихователь(ведучий) кілька разів плескає у долоні з певною швидкістю, задаючи ритм, який група повинна підтримати таким чином: учасник, що стоїть праворуч від ведучого, робить одне плескання, за ним – наступний і так далі. Повинно створитися відчуття, ніби в заданому ритмі плескає одна людина, а не всі члени групи по черзі. **Модифікація вправи.** Ведучий відбиває в долоні

нескладну музичну фразу. Потім кожен по черзі її повторює (можливе одночасне відбиття ритму всією групою)

Вправа «Вітання без слів»

Вітати всіх оточуючих без слів за допомогою миміки і жестів. При цьому чітко виконувати команди вихователя (ведучого).

Можливі команди:

- привітатися очима;
- привітатися мізинцями;
- привітатися п'ятами;
- поздороватися вухами і так далі

Вправа «Настрій»

Ця гра розвиває фантазію, уяву, готовність експериментувати з образом власного «Я».

Інструкція: Вихователь пропонує дітям – ходити по кімнаті, при цьому відчувати все своє тіло, свої ноги і ступні, руки і кисті, хребет і голову. Наступне завдання: подумати про настрій, з яким вони почали вправу, і показати цей настрій ходою. При цьому неможна розмовляти і звертати увагу на інших членів групи. (15 секунд)

Наступна команда: ходою виразити інший настрій. Уявіть собі, що ви зовсім знесилений. Ходите якийсь час як людина, яка дуже втомилася. (15 секунд)

А зараз йдіть як абсолютно щаслива людина, що отримала дивний подарунок (15 секунд).

Тепер – як дуже полохлива людина. (15 секунд)

Далі йдіть як лунатик, що ходить уві сні з розплющеними очима. (15 секунд)

А зараз йдіть як герой: ви тільки що отримали медаль (15 секунд)

А зараз йдіть як канатоходець, що йде по дроту (15 секунд)

На завершення діти можуть самі придумати, що їм хотілось б виразити своєю ходою. (15 секунд)

Зупинитися на хвилину і спробувати зрозуміти, як кожен відчуває себе у даний момент. Повертаючись на місце, виразити всім своїм тілом цей настрій

Вправа «Моя сім'я»

Можливість час від часу розповідати про свою сім'ю джерелом здорової самоповаги людини. В ході цієї вправи діти можуть позитивно прокоментувати принесені ними фотографії членів своєї сім'ї. Пропонується заздалегідь попросити батьків принести відповідні сімейні фотографії. Діти, які не можуть принести фотографії, малюють членів своєї сім'ї самі. Вихователь так само може принести фотографії або намалювати членів своєї сім'ї і таким чином розпочати вправу.

Матеріали: У кожної дитини мають бути фотографії або малюнки членів її сім'ї. Також знадобиться скотч і декілька великих аркушів пакувального паперу.

Інструкція: Сьогодні ми розповімо один одному про свої сім'ї. Спочатку я представлю вам свою сім'ю (Вихователь малює свою сім'ю і представляє всіх її членів дітям). Тепер давайте разом наклеїмо ваші фотографії і малюнки так, щоб кожна сім'я була просторово відмежована від всіх останніх.

Коли всі малюнки і фотографії будуть наклеєні, вихователь обговорює з дітьми особливості їхніх сімей. Наприклад: «Хто з вас єдиною дитиною в сім'ї?», «У кого вдома ще живуть бабусі або дідусі?», «У кого з хлопчиків є брат?», «Хто живе у великій сім'ї?» і таке інше.

Ви можете обговорити з дітьми, яку особливу роль відіграє в сім'ї кожен з її членів. Поставте питання: «Чому ти важливий для своєї сім'ї?». Обговорите з дітьми, що він сам може зробити, щоб членам його сім'ї було жити ще краще і приємніше?

Запитання для вправи:

- Чому для тебе важлива твоя сім'я?
- Як би ти жив, якби у тебе не було сім'ї?
- Де живуть діти, біля яких немає сім'ї?
- Ти коли-небудь нудьгував дуже сильно за своєю сім'єю?
- Ти хочеш, щоб братів і сестер у тебе було більше? Менше?
- Що особливого є у твоєї сім'ї?

Вправа «Вітання в танці»

Під спокійну танцювальну музику діти пересуваються по кімнаті, можливе виконання елементів танцю. Коли музика закінчується, діти зупиняються і вітають ту дитину, поряд з якою опинилися. Причому необхідно не лише привітатися, але й сказати декілька добрих слів на адресу цієї дитини. Гра повторюється кілька разів.

Вправа «Добрий гном»

Заздалегідь необхідно приготувати по одній картці для кожного учасника гри з його ім'ям. Картки складаються в один непрозорий мішечок. Учасники витягують з мішечка по одній картці з ім'ям дитини. Імена, написані на картці, не вимовляються. Завдання для кожного учасника: протягом тижня стати «добрим гномом» для тієї дитини, чиє ім'я було вказане на картці. Доброму гному треба зробити якийсь сюрприз, добру справу, так, щоб не видати себе.

В кінці тижня підводяться підсумки:

- Хто був твоїм «добрим гномом»?

- Чи приємно було приймати дарунки?
- Чи приємно було дарунки робити самому?
- Наскільки легко було догодити іншій дитині?

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний заклад

"ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО"65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26. Тел.: (048) 723-40-98, факс: (048) 732-51-03
E-mail: pdpu@pdpu.edu.uaвід 11.01.11 № 24
на № _____ від _____

Акт

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження Бахіча Елеонори Екремовні з теми «Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму»

Ми, що нижче підписалися, підтверджуємо практичне впровадження матеріалів наукового дослідження Е.Е.Бахічи на факультеті дошкільного виховання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» упродовж 2008-2010 навчальних років.

Матеріали спецкурсу «Технологія професійної діяльності вихователя в полікультурному середовищі дошкільного навчального закладу», який був розроблений за результатами дослідження Е.Е. Бахіча, спрямований на поглиблене вивчення студентами основ полікультурного виховання дітей дошкільного віку, які були реалізовані у змісті лекційних і практичних занять з курсів дошкільної педагогіки, соціальної педагогіки, організації та керівництва дошкільним вихованням.

Під час вивчення студентами цих курсів висвітлювались основні соціальні і психологічні чинники полікультурного виховання, підходи щодо його розуміння і реалізації у практиці виховання дітей дошкільного віку у полікультурному регіоні; обговорювалась природа і сутність толерантності як принципу поведінки і діяльності людини у багатонаціональному і полікультурному середовищі. Поряд з лекційними, семінарськими заняттями проводилися тренінги за темами полікультурного виховання дошкільників, навичок толерантного спілкування та взаємодії.

Результати підсумкової атестації засвідчили, що студенти, які пройшли підготовку до професійної діяльності в дошкільних навчальних закладах за методикою, розробленою Е.Е.Бахіча, були більш обізнані в питаннях толерантної взаємодії з представниками різних етносів, володіли навичками полікультурного і міжетнічного виховання дітей, більш активно і продуктивно проводили таку роботу з дітьми та їхніми батьками, порівняно з результатами інших.

Вважаємо, що результати дослідження Е.Е.Бахічи є актуальними, позитивно

впливають на якість підготовки вихователів до роботи з дітьми у дошкільних навчальних закладах м. Одеси та заслуговують упровадження у навчально-виховний процес ВНЗ південного регіону України, які здійснюють підготовку фахівців з дошкільної освіти.

Декан факультету

Т.Г.Жаровцева

Проректор з наукової роботи

І.Г.Захарченко

Автономна Республіка Крим

Сімферопольська міська рада

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ

вул. Толстого, 15 м. Сімферополь 95000

тел. 27-22-68 Факс 27-32-80

Автономная Республика Крым

Симферопольский городской совет

УПРАВЛЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ

ул. Толстого, 15 г. Симферополь 95000

24.11.10 № 2327/07/01-06

на № _____

Акт

про впровадження результатів наукового дослідження Е.Е.Бахіча з теми «Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму»

Управління освіти Сімферопольської міської ради підтверджує, що методичні розробки Е.Е.Бахіча були впроваджені у роботу методичних об'єднань вихователів дошкільних навчальних закладів упродовж 2007-2008 року. За рекомендаціями Е.Е.Бахіча було проведено цикл заходів, присвячених проблемі виховання дітей в умовах полікультурного середовища АР Крим.

За матеріалами, розробленими Е.Е.Бахіча, були проведені конференції, консультації і тренінги вихователів, присвячені особливостям виховання дітей в умовах полікультурного середовища, формування у них толерантності. За результатами цих заходів вихователі склали плани і методичку проведення відкритих занять, сценарії дитячих свят, програми роботи з батьками з питань виховання дітей у багатонаціональному середовищі.

Вивчення досвіду вихователів, які пройшли підготовку до роботи з дітьми в умовах полікультурного середовища Криму на методоб'єднаннях, аналіз поточної документації, відвідування відкритих занять і дитячих свят показує, що в їх роботі зросла кількість виховних заходів, присвячених темі полікультурного виховання дітей, їх різноманітність і ефективність. Опитування батьків виявило зростання їх інтересу і уваги до виховання дітей у багатонаціональному колективі, формування у них навичок толерантної поведінки. Отже впровадження матеріалів наукового дослідження Е.Е.Бахіча сприяло підвищенню ефективності роботи вихователів з дітьми в дошкільних навчальних закладах Криму, відповідає особливостям регіону і заслуговує широкого практичного використання.

Начальник управління освіти
Сімферопольської міської ради

Т. І. Сухіна

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ
ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КРИМСЬКИЙ
ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ»
м. Сімферополь

95015, Україна, Крим,
м. Сімферополь,
вул. Севастопольська, пров. Учбовий, 8

<http://csepu.simfi.net>

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ

РЕСПУБЛИКАНСКОЕ
ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«КРЫМСКИЙ
ИНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ»
г. Симферополь

95015, Украина, Крим,
г. Симферополь,
ул. Севастопольская, пер. Учебный, 8

тел. +38 0652 249-495

КЪЫРЫМ МУХТАР ДЖУМХУРИЯТИНИНЪ
ТАСИЛЬ ВЕ ИЛИМ НАЗИРЛИГИ

РЕСПУБЛИКА
АЛИЙ ОКУВ ЮРТУ
«КЪЫРЫМ
МЮХЭНДИСЛИК ВЕ ПЕДАГОГИКА
УНИВЕРСИТЕТИ»
Симферополь ш.

95015, Украина, Къырым,
Симферополь ш.,
Севастопольская сокъ, Тасиль аралъкъы 8

факс +38 0652 241-506

e-mail: csepu@gala.net

От 21.10.09 № 01.3-08/779

На _____

Акт

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Бахіча Елеонори Екремівні з теми
**«Підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів
до професійної діяльності в полікультурному середовищі Криму»**

Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський інженерно-педагогічний університет» підтверджує практичну реалізацію матеріалів наукового дослідження на психолого-педагогічному факультеті упродовж 2008- 2009 навчального року.

Матеріали дослідження упроваджувалися на лекційних і практичних заняттях зі спецкурсу «Технологія професійної діяльності вихователя в полікультурному середовищі дошкільного навчального закладу». Особлива увага приділялась підготовці студентів до поліетнічного виховання дошкільників під час розгляду тем: «Сутність полікультурного виховання», «Виховання толерантності в системі сучасної полікультурної освіти», «Проблеми толерантності у дитячому середовищі», «Розвиток толерантності у дітей різних вікових груп», «Методика роботи вихователя в умовах полікультурного середовища» та ін.

У процесі практичних занять студенти зосереджувались на усвідомленні професійних якостей, необхідних для формування у дошкільників толерантних відношень у сфері міжкультурної взаємодії в полікультурному середовищі; опрацьовувались знання і вміння з формування толерантності, а також уміння дослідницької діяльності в галузі полікультурної освіти і виховання. Проводилися тренінги і вправи за темами «Я - хороший, ти –хороший», «Різні світи – одна планета», «Добрий день, шалом, салют», «Нове коло», «Сила толерантності», «Спільний ритм» і т.ін. Результати теоретичної підготовки студентів закріплювались під час педагогічної практики студентів у дошкільних навчальних закладах, завдання якої передбачали розробку конспектів і проведення занять з реалізації полікультурного виховання дітей дошкільного віку, участь у проблемних методичних семінарах ДНЗ за національною і інтернаціональною тематикою, організацію дитячих досугів у межах полікультурного виховання і т.ін.

Результати підсумкової атестації засвідчили, що студенти, які пройшли підготовку до професійної діяльності в дошкільних навчальних закладах за методикою, розробленою Е.Е.Бахіча, були більш обізнані в питаннях

толерантної взаємодії з представниками різних етносів, володіли навичками полікультурного і міжетнічного виховання дітей, більш активно і продуктивно проводили таку роботу з дітьми та їхніми батьками, порівняно з результатами інших груп.

Вважаємо, що результати дослідження є актуальними, позитивно впливають на якість підготовки вихователів до роботи з дітьми у дошкільних навчальних закладах АР Крим та заслуговують упровадження у навчально-виховний процес південного регіону України, які здійснюють підготовку фахівців з дошкільної освіти.

Проректор з наукової роботи
РВНЗ «КІПУ»

Н.В.Кропотова

УКРАЇНА
Міністерство освіти і науки України
Державний департамент інтелектуальної власності

СВІДОЦТВО

про реєстрацію авторського права на твір

№ 25074

Літературний твір "Проект проведення Національного конкурса культури и красоты "Крымекая красавица"

(вид, назва твору)

Автор(и) Перетятко Катерина Анатоліївна, Бахіча Елеонора Екремівна

(повне ім'я, псевдонім (за наявності))

Дата реєстрації

25.07.2008

Голова Державного департаменту
інтелектуальної власності

М.В.Паладій

УКРАЇНА
АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ КОМІТЕТ
АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ
У СПРАВАХ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ
ВІДНОСИН І ДЕПОРТОВАНИХ
ГРОМАДЯН

95005, пр. Кірова, 13, м. Сімферополь,
Автономна Республіка Крим, Україна,
тел. 544-480, факс 25-34-82

УКРАЇНА
АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ КОМІТЕТ
АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ
ПО ДЕЛАМ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ
ВІДНОСИН І ДЕПОРТИРОВАННИХ
ГРАЖДАН

95005, пр. Кірова, 13, г. Сімферополь,
Автономна Республіка Крим, Україна
тел. 544-480, факс 25-34-82

УКРАЇНА
КЪЫРЫМ МУХТАР ДЖУМХУРИЯТИ

КЪЫРЫМ МУХТАР ДЖУМХУРИЯТИ
МИЛЛЕТЛЕРНИНЪ МУНАСЕБЕТЛЕР
ВЕ СЮРГЮНЛИККЕ ОГЪРАГЪАН
ГРАЖДАНЛАР ИШЛЕРИ БОЮНДЖА
ДЖУМХУРИЯТ КОМИТЕТИ

95005, Киров джеддеси, 13, Сімферополь шеэри
Къырым Мухтар Джумхурияти, Украина
Тел. 544-480, факс 25-34-82

21. 10. 09 № 01-05/452

АКТ

Про впровадження результатів наукового дослідження Е.Е.Бахіча з проблеми полікультурного виховання молоді в умовах АР Крим

Республіканський комітет АР Крим по справах міжнародних відносин і депортованих громадян підтверджує, що упродовж 2003-2008 років на рівні вищих навчальних закладів м.Сімферополь було реалізовано проект «Кримська красуня», розроблений Е.Е.Бахіча за матеріалами її наукового дослідження. У конкурсі приймали участь представники російської, української, кримськотатарської, вірменської, єврейської та німецької діаспор, що мешкають на території АР Крим.

За оцінкою учасників проекту, засобів масової інформації, громадськості, проведення конкурсу, який розпочинався на рівні факультетів вищих навчальних закладів, сприяло розвитку в молоді толерантного і шанобливого ставлення до культури і національних традицій усіх народів, що мешкають у Криму. Під час проведення всіх етапів конкурсу його учасники демонстрували обізнаність з національними традиціями свого народу та інших народів, пов'язаних з побутом, фольклором, особливостями спілкування, виховання дітей у сім'ї.

Робота Е.Е.Бахіча за проектом «Кримська красуня» відзначена почесною грамотою Республіканського комітету АР Крим по справах міжнародних відносин і депортованих громадян за популяризацію національних культур і виховання молоді в дусі толерантності.

Вважаємо, що практична реалізація конкурсів за проектом, розробленим Е.Е.Бахіча, сприяє розвитку толерантності і дружби між представниками молоді народів Криму і заслуговує поширення і впровадження на постійній основі у вищих навчальних закладах АР Крим.

Перший заступник голови
Республіканського комітету

Сейтумеров
544-698

Н. Номанов